

อริยสัจ ๕ สุตร ๑๔ มุข ๒๖๖ บท

สุทิน ฤทธิกุล

อริยสัจ ๕ สุตตร ๑๔ มุขม ๒๖๖ บท

ดร.สุกัรีย กุมทอง
วศ.บ. (วิศวกรรมไฟฟ้า), พร.ม. (พระพุทธรศาสนา),
พร.ด. (พระพุทธรศาสนา)

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธรโสมส นครปฐม
๒๕๖๕

อริยสัจ ๕ สูตร ๑๔ มุม ๒๖๖ บท

ผู้เขียน ดร.สุกัร กุมทอง
วศ.บ. (วิศวกรรมไฟฟ้า)
พร.ม. (พระพุทธศาสนา)
พร.ด. (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโธมส์ นครปฐม

คณะกรรมการกลั่นกรองผลงานวิชาการ (Peer Review)

พระมหาโกมล กมล, ศษ.ดร.
ศษ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
ศษ.ดร.สุวิญ รักสัตย์
ศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ
ศษ.ดร.วีโรจน์ คุ่มครอง

ศิลปะ/รูปเล่ม

ภาพพิมพ์

ภาพประกอบ

มนต์ชัย ขาวสีทอง

พิสูจน์อักษร

สุดารัตน์ โตวิวัฒน์

ISBN

978-616-593-229-5

พิมพ์เมื่อ

มิถุนายน ๒๕๖๕

จำนวนพิมพ์

๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด

๕๕/๑๒-๑๔, ๓๓ หมู่ ๕ ต.บางกรวย-จงดนม

ตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

โทรศัพท์ ๐-๒๘๗๕-๕๑๕๔-๖

โทรสาร ๐-๒๘๗๕-๕๑๕๓

วัตถุประสงค์

แจกเป็นธรรมทาน ห้ามจำหน่าย

คำนำ

หนังสือ “อริยสัจ ๕ สุตร ๑๔ มุม ๒๖๖ บท” นี้ ผู้เขียนได้รวบรวมรูปแบบการแสดงและคำอธิบายเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ โดยภาพรวม จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามารวมในที่เดียวกัน เพื่อให้ผู้สนใจได้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับนำไปศึกษาค้นคว้าต่อไป โดยนำรูปแบบการแสดง ๕ ส่วนมาจากพระไตรปิฎก คำอธิบาย จากอรรถกถา ๑๔ แง่มุม และคำวิสัยชฌนา มาติกา ๒๖๖ บท ในคัมภีร์วิภังค์มาอธิบาย จึงตั้งชื่อหนังสือให้สอดคล้องกับเนื้อหา ประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

(๑) **อริยสัจ ๕ สุตร** รวบรวมรูปแบบการแสดงอริยสัจ ๔ ที่สำคัญจากพระไตรปิฎก ๕ ส่วน ได้แก่ (๑) ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (๒) ทิตถายตนสูตร (๓) สัจจวิภังค์ (๔) ทสฺสตรสูตร (๕) ปฏีสัมภิทา มรรค เพื่อความสะดวกในทำความเข้าใจอริยสัจรูปแบบต่าง ๆ

(๒) **อริยสัจ ๑๔ มุม** แปลและอธิบายจากสัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค์ มีคำอธิบายอริยสัจจำนวน ๑๔ มุม เช่น อธิบาย โดยแยกเป็นสังจะคนละอย่างกัน โดยวิเคราะห์ตามรูปศัพท์ โดยประเภทมีลักษณะเป็นต้น เพื่อให้เข้าใจแง่มุมพิเศษเกี่ยวกับ อริยสัจที่ควรทราบ

(๓) **อริยสัจ ๒๖๖ บท** อธิบายตามคำวิสัยชฌนาในคัมภีร์วิภังค์ ตอบคำถามเกี่ยวกับอริยสัจ ๒๖๖ คำถามตามลำดับบทมาติกา เช่น มีสังจะเท่าไรเป็นกุศล เท่าไรเป็นอกุศล เท่าไรเป็นอพยากตะ เป็นต้น อธิบายเหตุผลโดยการวิเคราะห์ตามองค์ธรรมปรมัตถ์

ขออนุโมทนาผู้ที่เกี่ยวข้องในการทำหนังสือเล่มนี้ และ
ขอขอบคุณญาติธรรมทั้งหลายที่มีเมตตาต่อผู้เขียนเสมอมา
หากมีความผิดพลาดประการใด อันเกิดจากความด้อยสติปัญญา
ของผู้เขียน ก็กราบขอขมาต่อพระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์
ทั้งหลาย และขอโอสถิกรรมจากท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุกัรื ฤมทอง

ผู้เขียน

๑๑ เมษายน ๒๕๖๕

สารบัญ

บทที่ ๑ อริยสัจ ๕ สุต	๑๑
๑.๑ อริยสัจอันสัมพันธ์กับปวัตตนสูตร	๑๓
๑.๒ อริยสัจอันติดตายตนสูตร	๑๘
๑.๓ อริยสัจอันสัมพันธ์กับสังขวิภังค์	๒๐
๑.๔ อริยสัจอันสัมพันธ์กับสูตร	๒๔
๑.๕ อริยสัจอันสัมพันธ์กับทศมรรค	๒๗
บทที่ ๒ อริยสัจ ๑๔ มุม	๔๗
๒.๑ โดยแยกเป็นสังขและคนละอย่างกัน	๔๙
๒.๒ โดยวิเคราะห์ตามรูปศัพท์	๕๒
๒.๓ โดยประเภทที่มีลักษณะเป็นต้น	๖๒
๒.๔ โดยอรรถแห่งสังขศัพท์	๖๓
๒.๕ โดยยกอรรถขึ้นแสดงและระบุเจาะจง	๖๕
๒.๖ โดยไม่หย่อนและไม่ยิ่ง	๖๖
๒.๗ โดยลำดับ	๖๙
๒.๘ โดยกิจแห่งญาณในอริยสัจ	๗๒
๒.๙ โดยประเภทแห่งสภาวธรรมที่รวมลงภายใน	๗๕

๒.๑๐	โดยอุปมา	๗๗
๒.๑๑	โดยธรรมหมวดละ ๔	๗๘
๒.๑๒	โดยความว่างเปล่า	๘๐
๒.๑๓	โดยเป็นสภาวะธรรมอย่างเดี่ยวเป็นต้น	๘๒
๒.๑๔	โดยเป็นสภาวะและวิสภาวะ	๘๔
บทที่ ๓	อริยสัจ ๒๖๖ บท	๘๙
๓.๑	ติกมัตถิกา ๖๖ บท	๙๒
๓.๒	ทุกมัตถิกา ๒๐๐ บท	๑๓๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในหนังสือเล่มนี้ อ้างอิงจากคัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ หมายถึง คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาเวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๒ หมายถึง คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๓๐๑ ถึงหน้า ๓๐๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

- วิ.ม. (บาลี) = วินยปิฎก มหาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

- ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ปา. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก ที่ฆนิกาย ปาฎีกาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ที่ฆนิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
สั.ม. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก สัยุตตนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สั.ม. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก สัยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก องคคตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก องคคตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
ชุ.ธ. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก ชุททกนิกาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ชุ.สุ. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก ชุททกนิกาย สูตรตนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ชุ.ชา.อสีติ. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก ชุททกนิกาย ชาตกปาติ อสีตินิปาต (ภาษาบาลี)
ชุ.ป. (บาลี)	=	สูตรตนตปิฎก ชุททกนิกาย ปฎิสมภิทามคคปาติ (ภาษาบาลี)
ชุ.ป. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ชุททกนิกาย ปฎิสมภิทามวรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สง. (บาลี) = อภิธมมปิฎก ธมมสงคณิปาติ
(ภาษาบาลี)
- อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี
(ภาษาไทย)
- อภิ.วิ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก วิภังคปาติ
(ภาษาบาลี)
- อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
- อภิ.ปุ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก ปุคคลปณตติปาติ
(ภาษาบาลี)

อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีและปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์และระบุถึง ข้อ/หน้า

อรรถกถา

- อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก อฏฺฐสาลินี
ธมมสงคณิอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
- อภิ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก สมโฆหวิโนทนี
วิภังคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อริยสัจ ๕ สุตต

เรื่องอริยสัจนี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างสูงสุด สำหรับผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ เมื่อมีโอกาสได้พบกับพระธรรมคำสอน จึงไม่ควรพลาดโอกาสไป เป็นคำสอนที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติ ตามหลักพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความสงบระงับจากกิเลสทั้งปวง และเป็นไปเพื่อพระนิพพาน

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงประกาศสัจจะ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันเป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอย่างอื่นจากนี้^๑ พระอรหันตสัมมาสัมมาพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เคยมีมาแล้วในอดีต พระอรหันตสัมมาสัมมาพุทธเจ้าทั้งหลายที่จักมีในอนาคต และพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน ก็ตรัสรู้และทรงประกาศ สัจจะ ๔ เดียวกันนี้^๒ แม้พระอริยสาวกทั้งหลายที่เคยมีมาแล้ว ในอดีต พระอริยสาวกทั้งหลายที่จักมีในอนาคต และพระอริยสาวก ทั้งหลายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านเหล่านั้นทั้งหมดก็รู้สัจจะ ๔ เดียวกันนี้ ความจริงคือสัจจะ ๔ นี้ เป็นสิ่งเร่งด่วนที่สุดในชีวิต ควรรีบมา

๑ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔.

๒ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๓๗๘-๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗-๘.

ประกอบความเพียรเพื่อรู้แจ้งเห็นจริง^๓ แม้จะแลงมาด้วยความ
เจ็บปวดหรือยากลำบากเพียงใดก็ควรจะยอมรับเอา^๔

พระธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ชอบแล้ว พรหมจรรย์ที่
ทรงวางระบบไว้อย่างชัดเจน มีวัตถุประสงค์ให้ปฏิบัติเพื่อการกระทำ
ที่สุดแห่งทุกข์ได้อย่างแท้จริงและโดยถูกต้อง^๕ พระพุทธองค์นั้น
ไม่ได้ทรงแสดงธรรมทั้งหมดที่พระองค์ตรัสรู้ ทรงแสดงเท่าที่จำเป็น
และเพียงพอ เป็นประโยชน์สำหรับผู้ฟัง ซึ่งได้แก่เรื่องอริยสัจ ๔
อุปมาดุจเป็นใบไม้ในกำมือซึ่งมีเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับใบไม้
บนต้นประดู่ลาย ทั้งนี้ก็เพื่อนำเข้าสู่การใช้ชีวิตประเสริฐ เป็นเบื้องต้น
แห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมเป็นไปเพื่อเป้าหมาย เพื่อคลาย
กำหนด และเป็นไปพระนิพพานในที่สุด^๖ หากไม่รู้แจ้งสัจจะ ๔
ก็เป็นไปไม่ได้เลยที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้^๗ ถ้อยคำบัญญัติ
ที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อขยายความอริยสัจ ๔ อักษร พยัญชนะ

๓ อุปมาเหมือน ผ้าถูกไฟไหม้หรือศีรษะถูกไฟไหม้ ควรวางเฉยในการดับไฟ ควรรีบ
ทำความเพียรเพื่อรู้อริยสัจ ๔ ก่อน; ดุรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๔/๓๘๓-๔,
ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕.

๔ อุปมาเหมือน มีข้อเสนอว่าจะใช้ทอกแทงวันละ ๓๐๐ เล่ม เป็นเวลา ๑๐๐ ปี เมื่อ
ล่วง ๑๐๐ ปีไปแล้ว จะได้รับแจ้งอริยสัจ ๔ คนมีปัญญาเห็นประโยชน์ควรรับข้อเสนอั้น;
ดุรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๕/๓๘๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๕/๖๑๖.

๕ สวากขาโต ธมโม, จร พรหมจรรย์ สมมา ทุกขสส อนตกิริยา; วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖,
ตรัสกับพระอัญญาโกณฑัญญะผู้บวชด้วยเอหิภิกขุ; ดุรายละเอียด วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

๖ ดุรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๑/๓๘๑-๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

๗ ดุรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๒/๓๘๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๒/๖๑๔.

และการจำแนกว่า อุปาทานชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์เพราะเหตุนี้ ๆ ตัณหา เป็นเหตุเกิดทุกข์เพราะเหตุนี้ ๆ เป็นต้น มีความหลากหลายไม่มีที่สุด^๘

หลักอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎก มีหลายแง่มุม ในหนังสือนี้ จะรวบรวมการแสดงอริยสัจโดยภาพรวม สรุปมาเสนอไว้บางส่วน ได้แก่ (๑) อัมมจักกัปปวัตตนสูตร (๒) ติตถายตนสูตร (๓) สัจจวิมังก์ (๔) ทสุตตรสูตร (๕) ปฏิสัมภิตามรรค เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการค้นคว้าต่อไป

๑.๑ อริยสัจในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร

อัมมจักกัปปวัตตนสูตรปรากฏอยู่ในวินัยปิฎก มหาวรรค และพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มีคำอธิบายโดย ท่านพระสารีบุตรในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค เป็นการแสดง**โครงสร้างหลักธรรม**ในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย หลักปฏิบัติ คือ หลีกเลียงกามสุขัลลิกานุโยคอันเป็นการทำตามอำนาจตัณหา และอิตถกิลมถานุโยคอันเป็นการทำตามอำนาจทิฏฐิ **ให้ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา คืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมจักร** เป็นวิธีทำให้เกิดดวงตา เกิดญาณ เป็นไปเพื่อทำให้กิเลสสงบระงับ เพื่อความรู้สิ่งที่มีอยู่จริงโดยสภาวะและลักษณะ เพื่อความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และเป็นไปเพื่อพระนิพพาน ญาณนั้นเป็นความรู้ในอริยสัจ ๔ ข้อละ ๓ รอบ รวมเป็น**ญาณ ๑๒** ซึ่งจัดให้ทราบว่าการปฏิบัติอริยสัจคืออะไร ทุกขสมุททยอริยสัจคืออะไร ทุกขนิโรธอริยสัจ

^๘ ดูรายละเอียดใน สัม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๘/๓๗๕, สัม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๘/๖๐๓.

คืออะไร ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจคืออะไร และมีกิจต่ออริยสัจ
ข้อนั้นอย่างไร ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิด
ก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์
แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสปลังอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์
ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใด
ไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสัจ คือ ตัณหา
อันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลिनและความกำหนด
มีปกติให้เพลิดเพลिनในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับ
ตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น
ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ
(๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมา
วายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ^๙

๙ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญา
เกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรม
ทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขอริยสัจ

...ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้
...ทุกขอริยสัจนี้เราได้กำหนดรู้แล้ว

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชา
เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขสมุทยอริยสัจ

...ทุกขสมุทยอริยสัจนี้ควรละ
...ทุกขสมุทยอริยสัจนี้เราละได้แล้ว

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชา
เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ

...ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง
...ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เราได้ทำให้แจ้งแล้ว

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชา
เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ควรเจริญ
...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้เราได้เจริญแล้ว^{๑๐}

สรุปความว่า การภาวนาในมรรค เป็นการอบรมอริยมรรคอันประกอบไปด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ทำให้เจริญ กองงาม สมบูรณ์พร้อม เป็นธรรมสามัคคีเกิดประกอบรวมกัน เพื่อให้เกิดญาณปัญญา ๓ รอบในอริยสัจ ๔ รวมเป็น ญาณ ๑๒ ดังนี้

- (๑) ญาณว่า “นี่ทุกขอริยสัจ”
- (๒) ญาณว่า “ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้”
- (๓) ญาณว่า “ทุกขอริยสัจนี้เราได้กำหนดรู้แล้ว
- (๔) ญาณว่า “นี่ทุกขสมุทยอริยสัจ”
- (๕) ญาณว่า “ทุกขสมุทยอริยสัจนี้ควรละ”
- (๖) ญาณว่า “ทุกขสมุทยอริยสัจนี้เราได้ละแล้ว”
- (๗) ญาณว่า “นี่ทุกขนิโรธอริยสัจ”
- (๘) ญาณว่า “ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง”
- (๙) ญาณว่า “ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เราได้ทำให้แจ้งแล้ว”
- (๑๐) ญาณว่า “นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”
- (๑๑) ญาณว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ควรเจริญ”
- (๑๒) ญาณว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้เราได้เจริญแล้ว”

๑๐ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๘-๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓-๔.

สรุปตารางอธิบายแจกแจงชี้ชัดตัวสภาวะของอริยสัจ ๔ และ
 ญาณ ๓ รอบในอริยสัจ ๔ รวมเป็น ๑๓ ญาณ ได้ดังนี้

**ตารางที่ ๑.๑ แสดงการแจกแจงอริยสัจ ๔
 ตามอัมมจักกัปปวัตตนสูตร**

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุทยอริยสัจ	ทุกขนิโรธ อริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินี ปฏิบัติ
(๑) ความเกิด	ตัณหาอันทำให้	ความดับตัณหา	อริยมรรคมีองค์ ๘
(๒) ความแก่	เกิดอีก ประกอบด้วย	ความสละ	(๑) สัมมาทิฏฐิ
(๓) ความเจ็บ	ความเพลิตเพลิต	ความสละคืน	(๒) สัมมาสังกัปปะ
(๔) ความตาย	และความกำหนด	ความพ้น	(๓) สัมมาวาจา
(๕) ความประสบกับ สิ่งอันไม่เป็นที่รัก	มีปกติให้เพลิตเพลิต ในอารมณ์นั้น ๆ คือ	ความไม่อาลัย	(๔) สัมมากัมมันตะ
(๖) ความพลัดพราก จากสิ่งอันเป็นที่รัก	ตัณหา ๓ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา		(๕) สัมมาอาชีวะ
(๗) ปราศรณาสังใจ ไม่ได้สิ่งนั้น	(๓) วิภวตัณหา		(๖) สัมมาวายามะ
(๘) อุปาทานขันธ ๕			(๗) สัมมาสติ
			(๘) สัมมาสมาธิ

ตารางที่ ๑.๒ แสดงญาณ ๓ รอบในอริยสัจ ๔

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุทยอริยสัจ	ทุกขนิโรธอริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจ
นี้ทุกขอริยสัจ	นี้ทุกขสมุทยอริยสัจ	นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ	นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจ
ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้	ทุกขสมุทยอริยสัจนี้ควรละ	ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง	ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจนี้ควรเจริญ
ทุกขอริยสัจนี้เราได้กำหนดรู้แล้ว	ทุกขสมุทยอริยสัจนี้เราละได้แล้ว	ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เราได้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจนี้เราได้เจริญแล้ว

๑.๒ อริยสัจในติดถายตนสูตร

ติดถายตนสูตร ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต การแสดงอริยสัจในพระสูตรนี้ แสดงเป็นอริยสัจที่มีลักษณะยิ่งใหญ่ที่ใคร ๆ ช่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน โดยได้กล่าวเหตุที่มีการบัญญัติอริยสัจ ๔ ขึ้นด้วย เพราะว่า ทั้งนี้ ก็เพราะอวิชชาคือความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ หลักธรรมเรื่องอริยสัจนี้ บัญญัติเอาไว้เพื่อแก้อวิชชา **นี้เอง** ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

เพราะถือมั่นธาตฺ ๖ ประการ สัตว์จึงก้าวลงสู่ครุภํ เมื่อมีการก้าวลงสู่ครุภํ นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เวทนาจึงมี ก็เรอบัญญัติไว้ว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ และนี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” แก่บุคคลผู้เสวยอารมณ์อยู่^{๑๑}

ในพระสูตรนี้ แสดงทุกขสมุทัยอริยสัจเป็นปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายสมุทัยวาระ และแสดงทุกขนิโรธอริยสัจเป็นปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาระ^{๑๒} สรุปเป็นตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๑.๓ แสดงอริยสัจ ๔ ตามแบบติดถายตนสูตร

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุทัยอริยสัจ	ทุกขนิโรธอริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
(๑) ความเกิด	เพราะอวิชชา	เพราะอวิชชา	อริยมรรคมีองค์ ๘
(๒) ความแก่	เป็นปัจจัย	ดับไปไม่เหลือ	(๑) สัมมาทิฐิ
(๓) ความเจ็บ	สังขารจึงมี	ด้วยวิราคะ	(๒) สัมมาสังกัปปะ
(๔) โสกะ	สังขารจึงดับ	(๓) สัมมาวาจา
(๕) ปริเทวะ	เพราะชาติเป็น	(๔) สัมมากรรมันตะ
(๖) ทุกข์	ปัจจัย ขรา มรณะ	เพราะชาติดับ	(๕) สัมมาอาชีวะ
(๗) โทมนัส	โสกะ ปริเทวะ	ขรา มรณะ โสกะ	(๖) สัมมาวายามะ
(๘) อุปายาส	ทุกข์ โทมนัส	ปริเทวะ ทุกข์	(๗) สัมมาสติ
(๙) ความประสบกับ สิ่งอันไม่เป็นที่รัก	และอุปายาส จึงมี	โทมนัส และ อุปายาสจึงดับ	(๘) สัมมาสมาธิ
(๑๐) ความพลัดพราก จากสิ่งอันเป็นที่รัก	ความเกิดขึ้น แห่งกองทุกข์	ความดับแห่ง กองทุกข์ทั้งหมดนี้	
(๑๑) ปราารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้น	ทั้งหมดนี้ มีได้ ด้วยประการฉะนี้	มีได้ด้วยประการ ฉะนี้	
(๑๒) อุปาทานขั้น ๕			

๑๑ อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๒. อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒.

๑๒ ตูรายลละเฮียดโน อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๒-๑๗๓. อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓.

๑.๓ อริยสัจในสังจวิภังค์

สังจวิภังค์ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ รวบรวมคำอธิบายอริยสัจหลากหลายแง่มุมมาไว้ในที่เดียวกัน อริยสัจที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เพื่อประโยชน์แก่คนกลุ่มนั้นโดยเฉพาะ ทรงแสดงจำแนกรายละเอียดแปลกออกไปบ้าง เช่น ทุกขอริยสัจ ข้อ (๓) ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงเป็น “**ความเจ็บ**” ในบางพระสูตรแสดงเป็น “**โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อูปายาสะ**”^{๑๓} หรือเปลี่ยนสลับทุกข์จากอุปาทานขันธ เป็นอายตนะ เป็นสักกายะ เป็นต้น สำหรับคำอธิบายอริยสัจ ๔ โดยละเอียดครบถ้วน ระบุองค์ธรรมทั้งแนวสุดต้นตภาพาชนีย อภิธัมมภาพาชนีย และทบทวนความรู้เชิงวิชาการในปัญหาปุจฉะ สามารถศึกษาได้จากสังจวิภังค์นี้^{๑๔} ผู้เขียนสรุปเป็นตารางไว้โดยย่อ ได้ดังนี้

ตารางที่ ๑.๔ แสดงหลักอริยสัจ ๔ ตามแนวสุดต้นตภาพาชนีย

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุททยอริยสัจ	ทุกขนิโรธอริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
(๑) ความเกิด	ตัณหาอัน	ความดับตัณหา	อริยมรรคมีองค์ ๘
(๒) ความแก่	ทำให้เกิดอีก	ความสละ	(๑) สัมมาทิฐิ
(๓) ความเจ็บ	ประกอบด้วย	ความสละคืน	(๒) สัมมาสังกัปปะ

๑๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๗/๒๖๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๑/๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

๑๔ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๙-๒๑๘/๑๑๗-๑๔๔.

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุทฺทยอริยสัจ	ทุกขนิโรธอริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
(๔) โสกะ (๕) ปรีเทวะ (๖) ทุกข์ (๗) โทมนัส (๘) อุปายาส (๙) ความ ประสบกับ สิ่งอันไม่เป็น ที่รัก (๑๐) ความ พลัดพราก จากสิ่งอัน เป็นที่รัก (๑๑) ปรารถนา สิ่งใดไม่ได้ สิ่งนั้น (๑๒) อุปาทาน ชั้นที่ ๕	ความเพลิดเพลิน และความกำหนด มีปกติให้เพลิดเพลิน ในอารมณ์นั้น ๆ คือ ตัณหา ๓ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา เกิดได้ในปิยรูป สาตรูป ๖๐ ได้แก่ (๑) อายตนะ ภายใน ๖ (๒) อายตนะ ภายนอก ๖ (๓) วิญญาณ ๖ (๔) ผัสสะ ๖ (๕) เวทนา ๖ (๖) สัญญา ๖ (๗) สัญเจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๙) วิตักกะ ๖ (๑๐) วิจาระ ๖	ความพ้น ความไม่อาลัย ไม่เกิดใน ปิยรูปสาตรูป ๖๐	(๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ

ในอภิมหาชาดกนี้ ท่านต้องการแสดงสัจจะ ๔ ทั้งระดับโลกียะ และโลกุตระโดยครบถ้วน จึงเปลี่ยนจากคำว่า “อริยสัจ” มาใช้เป็น คำว่า “สัจจะ” แทน จำแนกหลักธรรมที่เป็น “ทุกขสัจ” ไว้จำนวน ๗ หมวด ได้แก่

- (๑) กิเลสทั้งหลายที่เหินแยกเว้นตัณหา
- (๒) อกุศลธรรมทั้งหลายที่เหิน
- (๓) กุศลมูล ๓ ที่เป็นระดับโลกียะเป็นอารมณ์ของอาสวะได้
- (๔) กุศลธรรมทั้งหลายที่เหินระดับโลกียะ ทั้งระดับ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล และอรูปรูปาวจรกุศล ที่เป็นอารมณ์ของ อาสวะได้
- (๕) วิบากที่เป็นผลอันสูงงอมของกุศลและอกุศล
- (๖) กิริยาที่เกิดขึ้นสักว่ากระทำหน้าที่เท่านั้น
- (๗) รูปทั้งหมด ทั้งมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

ในธรรมทั้ง ๗ หมวดนี้ ส่วนที่เป็นทุกข์แน่นอนตายตัว คือ (๕) วิบากที่เป็นผลอันสูงงอมของกุศลและอกุศล (๖) กิริยาที่เกิดขึ้น สักว่ากระทำหน้าที่เท่านั้น (๗) รูปทั้งหมด ทั้งมหาภูตรูป ๔ และ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ส่วนสภาวะอื่น ๆ อีก ๔ อย่างข้างต้น สามารถ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ในแง่ใดแง่หนึ่งได้ตามสมควร จึงสามารถนำมา แสดงเป็นสมุทัยได้ นิโรธก็คือความไม่เกิดของสมุทัยเหล่านั้น

มรรคยังสามารถแสดงแยกแยะออกได้เป็น ๓ ส่วน ดังนี้ (๑) องคัมมรค ๘ ในความหมายทั่วไป (๒) องคัมมรค ๕ โดยยกให้ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ บริสุทธิตีมาตั้งแต่ต้น

(๓) ธรรมทั้งหมดสัมพันธ์กับมัคคจิต ก็เป็นมรรคด้วยในความหมายที่เป็นสหชาตธรรม มีส่วนร่วมในการทำให้มรรคเกิดขึ้น หากขาดธรรมเหล่านี้แล้ว มัคคจิตก็เกิดไม่ได้

ตารางที่ ๑.๕ แสดงสัจจะ ๔ ตามแนวอภิธัมมภาขณีย์

แบบ	สมุทัย	ทุกข์	นิโรธ	มรรค
๑	๑. ตัณหา	๑. กิเลสที่เหลือ ๒. อกุศลธรรมที่เหลือ ๓. กุศลมูล ๓ สาสวะ ๔. กุศลธรรมสาสวะ ๕. วิบาก ๖. กิริยา ๗. รูป	ความละตัณหา	๑. องค์กรมรรค ๘ ๒. องค์กรมรรค ๕ ๓. ธรรมเกิน ๖๐ ประกอบ ในมัคคจิต
๒	๑. ตัณหา ๒. กิเลส ที่เหลือ	๑. อกุศลธรรมที่เหลือ ๒. กุศลมูล ๓ สาสวะ ๓. กุศลธรรมสาสวะ ๔. วิบาก ๕. กิริยา ๖. รูป	ความละตัณหา และกิเลส ที่เหลือ	๑. องค์กรมรรค ๘ ๒. องค์กรมรรค ๕ ๓. ธรรมเกิน ๖๐ ประกอบ ในมัคคจิต
๓	๑. ตัณหา ๒. กิเลส ที่เหลือ ๓. อกุศลธรรม ที่เหลือ	๑. กุศลมูล ๓ สาสวะ ๒. กุศลธรรมสาสวะ ๓. วิบาก ๔. กิริยา ๕. รูป	ความละตัณหา กิเลสที่เหลือ และอกุศลธรรม ที่เหลือ	๑. องค์กรมรรค ๘ ๒. องค์กรมรรค ๕ ๓. ธรรมเกิน ๖๐ ประกอบ ในมัคคจิต

แบบ	สมุทัย	ทุกข์	นิโรธ	มรรค
๔	๑. ตัณหา ๒. กิเลส ที่เหลือ ๓. อกุศลธรรม ที่เหลือ ๔. กุศลมูล ๓ สาสวะ	๑. กุศลธรรมสาสวะ ๒. วิบาก ๓. กิริยา ๔. รูป	ความละตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรม ที่เหลือและ กุศลมูล ๓ สาสวะ	๑. อังคัมรรค ๘ ๒. อังคัมรรค ๕ ๓. ธรรมเกิน ๖๐ ประกอบ ในมัคคจิต
๕	๑. ตัณหา ๒. กิเลส ที่เหลือ ๓. อกุศลธรรม ที่เหลือ ๔. กุศลมูล ๓ สาสวะ ๕. กุศลธรรม สาสวะ	๑. วิบาก ๒. กิริยา ๓. รูป	ความละตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรม ที่เหลือ กุศลมูล ๓ สาสวะและ กุศลธรรมสาสวะ	๑. อังคัมรรค ๘ ๒. อังคัมรรค ๕ ๓. ธรรมเกิน ๖๐ ประกอบ ในมัคคจิต

๑.๔ อริยสัจในทศสูตรสูตร

ทศสูตรสูตร ปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิภาย ปาฎิกวรรค แสดงโดย ท่านพระสารีบุตร เป็นพระสูตรที่รวบรวมหมวดธรรมเป็นกลุ่ม ๆ ตามกิจหน้าที่ต่อธรรมเหล่านั้น อริยสัจ ๔ นั้น เมื่อแยกเป็นธรรมที่แสดงตามกิจหน้าที่ต่อธรรมนั้น ๆ เป็นหลัก โดยความเป็นธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาเป็นต้น แยกได้ดังนี้

(๑) ทุกขอริยสัจ เป็น**ปริญญเอยธรรม** เพราะเป็นธรรมควรรอบรู้ให้ครบถ้วนด้วยปัญญา ๓ ได้แก่ ญาณปริญญา ตีรณปริญญา และปหานปริญญา

(๒) ทุกขสมุทฺทยอริยสัจ เป็น**ปหัตตัพพธรรม** เพราะเป็นธรรมควรละ โดยการตัดมูลรากออกไป ทำให้ถึงความเป็นภาวะที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ด้วยปหานะ ๕ ได้แก่ วิกขัมภนปหานะ ตทังคปหานะ สมุจเจทปหานะ ปฏิปัสสัทธิปหานะ และนิสสรณปหานะ

(๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็น**สังนิกาตัพพธรรม** เพราะเป็นธรรมควรกระทำให้เป็นอารมณ์ ควรเข้าถึงได้สัมผัสด้วยจิตและปัญญา

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็น**ภาเวตัพพธรรม** เพราะเป็นธรรมควรทำให้เกิดขึ้น เนื่องจากเป็นสังขตธรรมที่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะทำให้มีนิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสไม่เกิด ทุกข์ไม่เกิดอีกต่อไป ถึงจุดสิ้นสุด ไม่ต้องกลับมาทำใหม่อีก

ธรรมที่จัดเป็นปริญญเอยธรรม ปหัตตัพพธรรม สังนิกาตัพพธรรม และภาเวตัพพธรรม อาจแสดงแปลกออกไปจากอริยสัจ ๔ แบบธรรมดาทั่วไปได้หลากหลาย พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้หลายแบบ เช่น ทรงแสดงอายตนะภายใน ๖ เป็นทุกขสัจ^{๑๕} เป็นต้น

๑๕ ดูรายละเอียดใน สัม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๔/๓๗๒, สัม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๔/๕๙๙.

พระสารีบุตรได้จัดรวบรวมธรรมไว้ ๑๐ หมวด ตั้งแต่ธรรมหมวดละ ๑ จนถึงธรรมหมวดละ ๑๐ ในทสุตตรสูตรนี้^{๑๖} ท่านจัดหมวดหมู่ของธรรมไว้ ๑๐ หัวข้อเรียงตามลำดับ ได้แก่ (๑) พหุการธรรม (๒) ภาเวตัพพธรรม (๓) ปริญญะยธรรม (๔) ปหาตัพพธรรม (๕) หานภากิยธรรม (๖) วิเสสภากิยธรรม (๗) ทุปปฏิวิจฉธรรม (๘) อุปปาเทตัพพธรรม (๙) อภิญญะยธรรม (๑๐) สัจฉิกาทัพพธรรม แต่ในที่นี้ ผู้เขียนจะยกมาแสดงเพียง ๔ หัวข้อ เฉพาะส่วนที่เป็นปริญญะยธรรม ปหาตัพพธรรม สัจฉิกาทัพพธรรม และภาเวตัพพธรรม จัดเรียงใหม่ให้สอดคล้องกับหลักอริยสัจ ดังตาราง

ตารางที่ ๑.๖ แสดงธรรม ๔ หมวดจากทสุตตรสูตร

ปริญญะยธรรม	ปหาตัพพธรรม	สัจฉิกาทัพพธรรม	ภาเวตัพพธรรม
ผัสสะที่เป็น อารมณ์ของอาสวะ และอุปาทาน	อัสสมิมานะ	เจโตวิมุตติ อันไม่กำเริบ	กายคตาสติ ประกอบด้วย ความสำราญ
นาม รูป	อวิชชา ภเวตัพพหา	วิชชา วิมุตติ	สมณะ วิปัสสนา
เวทนา ๓	ตัณหา ๓	วิชชา ๓	สมาธิ ๓
อาหาร ๔	โอฆะ ๔	สามัญญผล ๔	สติปัฏฐาน ๔

๑๖ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๐-๓๖๐/๒๔๑-๒๘๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๐-๓๖๐/๓๖๗-๔๓๘.

ปริญญเอยธรรม	ปหัตถัพพธรรม	สังฆิกาทัพพธรรม	ภาเวตัพพธรรม
อุปาทานขันธ ๕	นิวรรณ ๕	ธรรมขันธ ๕	สัมมาสมาธิ มีองค์ ๕
อายตนะภายใน ๖	หมวด ตัณหา ๖	อภิญา ๖	อนุสสติฐาน ๖
วิญญาณัญญัติ ๗	อนุสัย ๗	กำลังของ พระชินาสพ ๗	สัมโพชฌงค์ ๗
โลกธรรม ๘	มิจฉัตตะ ๘	วิโมกข์ ๘	อริยมรรคมีองค์ ๘
สัตตาวาส ๙	ธรรมมีตัณหา เป็นมูลเหตุ ๙	อนุปปพนิโรธ ๙	องค์แห่ง ความเพียรเพื่อ ความบริสุทธิ์ ๙
อายตนะ ๑๐	มิจฉัตตะ ๑๐	อเสขธรรม ๑๐	กสิณายตนะ ๑๐

๑.๕ อริยสัจในปฏิสัมภิตามรรค

หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ สามารถพิจารณาส่องผ่านหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ไม่ว่าจะการแสดงเกี่ยวกับเรื่องขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔ หรือแม้การแสดงโดยสมมติเป็นบุคคลหลากหลายประเภท^{๑๗} ก็เป็นการประกาศสังฆธรรมนั่นเอง ในสุตมยญาณนิตเทศ คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค ท่านพระสารีบุตรได้รวบรวมหลักธรรมเพื่อนำมาประกอบลงในอริยสัจ ๔ ไว้จำนวน ๒๐๑ บท และแสดงตัวอย่างในการประกอบลงในอริยสัจไว้ด้วย

๑๗ บัญญัติ ๖ ประการ ได้แก่ ขันธบัญญัติ อายตนะบัญญัติ ธาตุบัญญัติ สัจจบัญญัติ อินทรีย์บัญญัติ และบุคคลบัญญัติ; ดูรายละเอียดใน อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๑/๑๐๕.

ธรรม ๒๐๑ บท แยกเป็น ๑๑ หมวด มีดังนี้

(๑) **ขันธ ๕** ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

(๒) **ปิยรูปสาตรูป ๖๐** ได้แก่

อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโน

อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป สัทตะ คันธะ รส โยภูฏัพพะ ธรรม

วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ชานวิญญาณ

ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

ผัสสะ ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ชานสัมผัส

ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

เวทนา ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา

ชานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา

กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา

สัญญา ๖ ได้แก่ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา

โยภูฏัพพสัญญา ัมมสัญญา

เจตนา ๖ ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา

คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา

โยภูฏัพพสัญญาเจตนา ัมมสัญญาเจตนา

ตัณหา ๖ ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา

โยภูฏัพพตัณหา ัมมตัณหา

วิตก ๖ ได้แก่ รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก

โยภูฏัพพวิตก ัมมวิตก

วิจารณ์ ๖ ได้แก่ รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์

โยภูฏัพพวิจารณ์ ัมมวิจารณ์

(๓) ธาตุ ๖ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ

(๔) กสิณ ๑๐ ได้แก่ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ วิญญาณกสิณ

(๕) อากาโร ๓๒ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร มันสมอง

(๖) อายุตนะ ๑๒ ได้แก่ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ฐัมมายตนะ

(๗) ธาตุ ๑๘ ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ฐัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

(๘) อินทริย์ ๒๒ ได้แก่ จักขุนทริย์ โสตินทริย์ ฆานินทริย์ ชิวหินทริย์ กายินทริย์ มนินทริย์ ชิวิตินทริย์ อิตถินทริย์ ปุริสินทริย์ สุขินทริย์ ทุกขินทริย์ โสมนัสสินทริย์ โทมนัสสินทริย์ อุกเปกขินทริย์ สัทธินทริย์ วิริยินทริย์ สตินทริย์ สมารินทริย์ ปัญญินทริย์ อนัญญาตัญญูสสามิตินทริย์ อัญญินทริย์ อัญญาตาวินทริย์

(๙) **ภพ ๑๒** ได้แก่ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

(๑๐) **ฌานสมาบัติ ๑๒** ได้แก่ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ อากาसानัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากิญจัญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ

(๑๑) **ปฏิจสุมุปันนธรรม ๑๒** ได้แก่ อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชราและมรณะ

ในหมวดธรรมทั้ง ๑๑ หมวด จำนวน ๒๐๑ บทนี้ สามารถนำมาเขียนประกอบลงในอริยสัจ ๔ โดยประกอบเข้ากับญาณ ๓ รอบ ในอริยสัจ ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณ ผู้เขียนจะแสดงเป็นตัวอย่างหมวดละ ๑ บท ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑.๗ แสดงการประกอบธรรม ๑๑ หมวดลงอริยสัจ ๔

หมวดธรรม	ทุกข์ นี้ทุกข์ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์สมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๑. ขั้น ๕	รูป นี้รูป นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	รูปสมุทัย นี้รูปสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	รูปนิโรธ นี้รูปนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	รูปนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้รูปนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๒. ปิยรูปฯ ๖๐	จักขุ นี้จักขุ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	จักขุสมุทัย นี้จักขุสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	จักขุนิโรธ นี้จักขุนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	จักขุนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้จักขุนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๓. ธาตุ ๖	ปฐวีธาตุ นี้ปฐวีธาตุ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ปฐวีธาตุสมุทัย นี้ปฐวีธาตุสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ปฐวีธาตุนิโรธ นี้ปฐวีธาตุนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ปฐวีธาตุนิโรธ คามินีปฏิบัติ ปฐวีธาตุนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

หมวด ธรรม	ทุกข์ นี้ทุกข์ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์สมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๔. กสิณ ๑๐	ปฐวีกสิณ นี้ปฐวีกสิณ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ปฐวีกสิณสมุทัย นี้ปฐวีกสิณสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ปฐวีกสิณนิโรธ นี้ปฐวีกสิณนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ปฐวีกสิณนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ปฐวีกสิณนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๕. อาการ ๓๒	เกสา นี้เกสา นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	เกสาสมุทัย นี้เกสาสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	เกสานิโรธ นี้เกสานิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	เกสานิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้เกสานิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๖. อายตนะ ๑๒	จักขายตนะ นี้จักขายตนะ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	จักขายตนะสมุทัย นี้จักขายตนะสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	จักขายตนะนิโรธ นี้จักขายตนะนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	จักขายตนะนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้จักขายตนะนิโรธ คามินีปฏิบัติ นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

หมวดธรรม	ทุกข์ นี้ทุกข์ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ทุกขสมุทัย นี้ทุกขสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๗. ธาดู ๑๘	จักขุธาดู นี้จักขุธาดู นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	จักขุธาดูสมุทัย นี้จักขุธาดูสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	จักขุธาดูนิโรธ นี้จักขุธาดูนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	จักขุธาดูนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้จักขุธาดูนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๘. อินทริย์ ๒๒	จักขุนทริย์ นี้จักขุนทริย์ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	จักขุนทริย์สมุทัย นี้จักขุนทริย์สมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	จักขุนทริย์นิโรธ นี้จักขุนทริย์นิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	จักขุนทริย์นิโรธ คามินีปฏิปทา นี้จักขุนทริย์นิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๙. ภพ ๑๒	กามธาตु นี้กามธาตु นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	กามธาตुสมุทัย นี้กามธาตुสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	กามธาตุนิโรธ นี้กามธาตุนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	กามธาตุนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้กามธาตุนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

หมวด ธรรม	ทุกข์ นี้ทุกข์ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ทุกขสมุทัย นี้ทุกขสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๑๐. ฉาน ๑๒	ปฐมฉาน นี้ปฐมฉาน นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ปฐมฉานสมุทัย นี้ปฐมฉาน สมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ปฐมฉานนิโรธ นี้ปฐมฉานนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ปฐมฉานนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ปฐมฉานนิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
๑๑. ปฏิจจา ๑๒	อวิชชา นี้อวิชชา นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	อวิชชาสมุทัย นี้อวิชชาสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	อวิชชานิโรธ นี้อวิชชานิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	อวิชชานิโรธ คามินีปฏิปทา นี้อวิชชานิโรธ คามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

ในบทหนึ่ง ๆ สามารถประกอบเข้ากับญาณ ๓ รอบในอริยสัจ ๔ ได้ทั้งหมด ในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ฉบับบาลีอักษรไทย พิมพ์ไว้เฉพาะบทแรกและบทสุดท้ายเป็นตัวอย่าง คือ รูป กับ ชราและ มรณะ^{๑๘} รวมการแสดงทั้งสิ้นจำนวน ๘๐๘ บท แสดงจำนวน ๓ รอบ

ต่อไป ผู้เขียนจะแสดงการประกอบธรรม ๑๑ หมวด เข้ากับ อริยสัจ ๔ ครบทุกสภาวะในหมวดธรรมนั้น โดยแสดงตัวอย่างเฉพาะ หมวดแรกและหมวดสุดท้าย ในบทธรรมอื่น ๆ ก็พึงทราบในทำนอง เดียวกันนี้

ต้นแบบ

ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ชั้น ๕

รูป รูปสมุทัย รูปนิโรธ รูปนิโรธคามินีปฏิปทา

เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา

สัญญา สัญญาสมุทัย สัญญานิโรธ สัญญานิโรธคามินีปฏิปทา

สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา

วิญญูญาณ วิญญูญาณสมุทัย วิญญูญาณนิโรธ วิญญูญาณนิโรธคามินี

ปฏิปทา

๑๘ ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๗/๑๐-๑๑.

ตารางที่ ๑.๘ แสดงการประกอบขั้นที่ ๕ ลงอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔	ทุกข์	ทุกขสมุทัย	ทุกขนิโรธ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ขั้นที่ ๕	รูป นี่รูป นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	รูปสมุทัย นี่รูปสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	รูปนิโรธ นี่รูปนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	รูปนิโรธคามินีปฏิปทา นี่รูปนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	เวทนา นี่เวทนา นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	เวทนาสมุทัย นี่เวทนาสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	เวทนานิโรธ นี่เวทนานิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา นี่เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	สัญญา นี่สัญญา นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	สัญญาสมุทัย นี่สัญญาสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	สัญญานิโรธ นี่สัญญานิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	สัญญานิโรธคามินีปฏิปทา นี่สัญญานิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	สังขาร นี่สังขาร นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	สังขารสมุทัย นี่สังขารสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	สังขารนิโรธ นี่สังขารนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา นี่สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	วิญญาณ นี่วิญญาณ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	วิญญาณสมุทัย นี่วิญญาณสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	วิญญาณนิโรธ นี่วิญญาณนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	วิญญาณนิโรธคามินีปฏิปทา นี่วิญญาณนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

ปฏิจจนสมุปป็นนธรรม ๑๒

อวิชชา อวิชชาสมุทัย อวิชชานิโรธ อวิชชานิโรธคามินีปฏิปทา
สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา
วิญญูณ วิญญูณสมุทัย วิญญูณนิโรธ วิญญูณนิโรธคามินี

ปฏิปทา

นามรูป นามรูปสมุทัย นามรูปนิโรธ นามรูปนิโรธคามินีปฏิปทา
สฬายตนะ สฬายตนะสมุทัย สฬายตนะนิโรธ สฬายตนะนิโรธคามินี

ปฏิปทา

ผัสสะ ผัสสะสมุทัย ผัสสะนิโรธ ผัสสะนิโรธคามินีปฏิปทา
เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา
ตัณหา ตัณหาสมุทัย ตัณหานิโรธ ตัณหานิโรธคามินีปฏิปทา
อุปาทาน อุปาทานสมุทัย อุปาทานนิโรธ อุปาทานนิโรธคามินี

ปฏิปทา

ภาวะ ภาวะสมุทัย ภาวนิโรธ ภาวนิโรธคามินีปฏิปทา
ชาติ ชาติสมุทัย ชาตินิโรธ ชาตินิโรธคามินีปฏิปทา
ชรามรณะ ชรามรณะสมุทัย ชรามรณะนิโรธ ชรามรณะนิโรธคามินี

ปฏิปทา

ตารางที่ ๑.๙ แสดงการประกอบปฏิจจนสมุปป็นนธรรม ๑๒ ลงอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔	ทุกข์	ทุกข์สมุทัย	ทุกข์นิโรธ	ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
ปฏิจ จนสมุปป็น นธรรม	อวิชชา นี่อวิชชา นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	อวิชชาสมุทัย นี้อวิชชาสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	อวิชชานิโรธ นี้อวิชชานิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	อวิชชานิโรธคามินีปฏิปทา นี้อวิชชานิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	สังขาร นี้สังขาร นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	สังขารสมุทัย นี้สังขารสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	สังขารนิโรธ นี้สังขารนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา นี้สังขารนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	วิญญาน นี้วิญญาน นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	วิญญานสมุทัย นี้วิญญานสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	วิญญานนิโรธ นี้วิญญานนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	วิญญานนิโรธคามินีปฏิปทา นี้วิญญานนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	นามรูป นี้นามรูป นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	นามรูปสมุทัย นีนามรูปสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	นามรูปนิโรธ นีนามรูปนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	นามรูปนิโรธคามินีปฏิปทา นีนามรูปนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
	สฬายตนะ นี้สฬายตนะ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	สฬายตนสมุทัย นี้สฬายตนสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	สฬายตนนิโรธ นี้สฬายตนนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	สฬายตนนิโรธคามินีปฏิปทา นี้สฬายตนนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

อริยสัจ ๔	ทุกข์	ทุกข์สมุทัย	ทุกข์นิโรธ	ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
ปฏิจ สมุปปีน ธรรม	ผัสสะ นี่ผัสสะ นี่ควรรอบรู้ นี่รอบรู้แล้ว	ผัสสสมุทัย นี่ผัสสสมุทัย นี่ควรละ นี่ละแล้ว	ผัสสนิโรธ นี่ผัสสนิโรธ นี่ควรทำให้แจ้ง นี่ทำให้แจ้งแล้ว	ผัสสนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ผัสสนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ควรทำให้เกิดมี นี่ทำให้เกิดมีแล้ว
	เวทนา นี่เวทนา นี่ควรรอบรู้ นี่รอบรู้แล้ว	เวทนาสมุทัย นี่เวทนาสมุทัย นี่ควรละ นี่ละแล้ว	เวทนานิโรธ นี่เวทนานิโรธ นี่ควรทำให้แจ้ง นี่ทำให้แจ้งแล้ว	เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา นี่เวทนานิโรธคามินีปฏิปทา นี่ควรทำให้เกิดมี นี่ทำให้เกิดมีแล้ว
	ตัณหา นี่ตัณหา นี่ควรรอบรู้ นี่รอบรู้แล้ว	ตัณหาสมุทัย นี่ตัณหาสมุทัย นี่ควรละ นี่ละแล้ว	ตัณหานิโรธ นี่ตัณหานิโรธ นี่ควรทำให้แจ้ง นี่ทำให้แจ้งแล้ว	ตัณหานิโรธคามินีปฏิปทา นี่ตัณหานิโรธคามินีปฏิปทา นี่ควรทำให้เกิดมี นี่ทำให้เกิดมีแล้ว
	อุปาทาน นี่อุปาทาน นี่ควรรอบรู้ นี่รอบรู้แล้ว	อุปาทานสมุทัย นี่อุปาทานสมุทัย นี่ควรละ นี่ละแล้ว	อุปาทานนิโรธ นี่อุปาทานนิโรธ นี่ควรทำให้แจ้ง นี่ทำให้แจ้งแล้ว	อุปาทานนิโรธคามินีปฏิปทา นี่อุปาทานนิโรธคามินี ปฏิปทา นี่ควรทำให้เกิดมี นี่ทำให้เกิดมีแล้ว
	ภาวะ นี่ภาวะ นี่ควรรอบรู้ นี่รอบรู้แล้ว	ภาวะสมุทัย นี่ภาวะสมุทัย นี่ควรละ นี่ละแล้ว	ภาวะนิโรธ นี่ภาวะนิโรธ นี่ควรทำให้แจ้ง นี่ทำให้แจ้งแล้ว	ภาวะนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ภาวะนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ควรทำให้เกิดมี นี่ทำให้เกิดมีแล้ว

อริยสัจ ๔	ทุกข์	ทุกขสมุทัย	ทุกขนิโรธ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ปฏิจ	ชาติ นี้ชาติ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ชาติสมุทัย นี้ชาติสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ชาตินิโรธ นี้ชาตินิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ชาตินิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชาตินิโรธคามินีปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว
สมุปบัน ธรรม	ชรามรณะ นี้ชรามรณะ นี้ควรรอบรู้ นี้รอบรู้แล้ว	ชรามรณสมุทัย นี้ชรามรณสมุทัย นี้ควรละ นี้ละแล้ว	ชรามรณนิโรธ นี้ชรามรณนิโรธ นี้ควรทำให้แจ้ง นี้ทำให้แจ้งแล้ว	ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชรามรณนิโรธคามินี ปฏิปทา นี้ควรทำให้เกิดมี นี้ทำให้เกิดมีแล้ว

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ได้แสดง อริยสัจ ๔ โดยการแจกกระจายบทธรรณหนึ่ง ๆ เป็น ๘ บท รวมบททั้งหมดที่แสดงเกี่ยวกับอริยสัจในแคว้นนี้ทั้งหมด ๑,๖๑๖ บท^{๑๙} มีการเพิ่มบทพิเศษเข้ามาโดยแสดงนิพพานมากเป็นพิเศษ ได้แก่ ทุกขสมุทยนิโรธ ทุกขฉันทราคนิโรธ ทุกขอัสสาหะ ทุกขอาทีนวะ ทุกขนิสสรณะ บทว่า ทุกขสมุทยนิโรธ และ ทุกขฉันทราคนิโรธ ก็คือ พระนิพพานนั่นเอง ผู้เขียนจะนำมาแสดงเป็นตัวอย่างหมวดแรกและหมวดสุดท้าย ดังนี้

ต้นแบบ

- (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (๓) ทุกขนิโรธ (๔) ทุกขสมุทยนิโรธ (๕) ทุกขฉันทราคนิโรธ (๖) ทุกขอัสสาหะ (๗) ทุกขอาทีนวะ (๘) ทุกขนิสสรณะ

๑๙ ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๘/๑๑.

ขั้นที่ ๕

รูป รูปสมุทัย รูปนิโรธ รูปสมุทथนิโรธ รูปฉันทราคนิโรธ
รูปอัสสาหะ รูปอาทีนวะ รูปนิสสรณะ

เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนาสมุทथนิโรธ เวทนา
ฉันทราคนิโรธ เวทนาอัสสาหะ เวทนาอาทีนวะ เวทนานิสสรณะ

สัญญา สัญญาสมุทัย สัญญานิโรธ สัญญาสมุทथนิโรธ สัญญา
ฉันทราคนิโรธ สัญญาอัสสาหะ สัญญาอาทีนวะ สัญญานิสสรณะ

สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารสมุทथนิโรธ สังขาร
ฉันทราคนิโรธ สังขารอัสสาหะ สังขารอาทีนวะ สังขารนิสสรณะ

วิญญาณ วิญญาณสมุทัย วิญญาณนิโรธ วิญญาณสมุทथนิโรธ
วิญญาณฉันทราคนิโรธ วิญญาณอัสสาหะ วิญญาณอาทีนวะ วิญญาณ
นิสสรณะ

ปฏิจจสมุปปีนนธรรม ๑๒

อวิชชา อวิชชาสมุทัย อวิชชานิโรธ อวิชชาสมุทथนิโรธ อวิชชา
ฉันทราคนิโรธ อวิชชาอัสสาหะ อวิชชาอาทีนวะ อวิชชานิสสรณะ

สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารสมุทथนิโรธ สังขาร
ฉันทราคนิโรธ สังขารอัสสาหะ สังขารอาทีนวะ สังขารนิสสรณะ

วิญญาณ วิญญาณสมุทัย วิญญาณนิโรธ วิญญาณสมุทथนิโรธ
วิญญาณฉันทราคนิโรธ วิญญาณอัสสาหะ วิญญาณอาทีนวะ วิญญาณ
นิสสรณะ

นามรูป นามรูปสมุทัย นามรูปนิโรธ นามรูปสมุทथนิโรธ นามรูป
ฉันทราคนิโรธ นามรูปอัสสาหะ นามรูปอาทีนวะ นามรูปนิสสรณะ

สพายตนะ สพายตนสมุทัย สพายตนิโรธ สพายตนสมุทย
นิโรธ สพายตฉันทราคนิโรธ สพายตอัสสาทะ สพายตอาทีนวะ
สพายตนิสสรณะ

ผัสสะ ผัสสสมุทัย ผัสสนิโรธ ผัสสสมุทยนิโรธ ผัสสฉันทราคนิโรธ
ผัสสอัสสาทะ ผัสสอาทีนวะ ผัสสนิสสรณะ

เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนาสมุทยนิโรธ เวทนา
ฉันทราคนิโรธ เวทนาอัสสาทะ เวทนาอาทีนวะ เวทนานิสสรณะ

ตัณหา ตัณหาสมุทัย ตัณหานิโรธ ตัณหาสมุทยนิโรธ ตัณหา
ฉันทราคนิโรธ ตัณหาอัสสาทะ ตัณหาอาทีนวะ ตัณหานิสสรณะ

อุปาทาน อุปาทานสมุทัย อุปาทานนิโรธ อุปาทานสมุทยนิโรธ
อุปาทานฉันทราคนิโรธ อุปาทานอัสสาทะ อุปาทานอาทีนวะ อุปาทาน
นิสสรณะ

ภว ภวสมุทัย ภวนิโรธ ภวสมุทยนิโรธ ภวฉันทราคนิโรธ
ภวอัสสาทะ ภวอาทีนวะ ภวนิสสรณะ

ชาติ ชาติสมุทัย ชาตินิโรธ ชาติสมุทยนิโรธ ชาติฉันทราคนิโรธ
ชาติอัสสาทะ ชาติอาทีนวะ ชาตินิสสรณะ

ชรามรณะ ชรามรณสมุทัย ชรามรณนิโรธ ชรามรณสมุทยนิโรธ
ชรามรณฉันทราคนิโรธ ชรามรณอัสสาทะ ชรามรณอาทีนวะ ชรามรณ
นิสสรณะ

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้แสดง
อริยสัจ ๔ โดยการแจกกระจายบทธรรณหนึ่ง ๆ เป็น ๗ บท รวมบท
ทั้งหมดที่แสดงเกี่ยวกับอริยสัจในแคว้นนี้ทั้งหมด ๑,๔๑๔ บท^{๒๐}

๒๐ ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๘/๑๒.

เป็นบทที่แสดงมาแล้วในแบบละ ๔ และแบบละ ๘ นั้นเอง นำมาจัดรูปแบบใหม่ ผู้เขียนจะนำมาแสดงเป็นตัวอย่างหมวดแรกและหมวดสุดท้าย ดังนี้

ต้นแบบ

(๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (๓) ทุกขนิโรธ (๔) ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิบัติ (๕) ทุกขอัสสาหะ (๖) ทุกขาอาทีนวะ (๗) ทุกขนิสสรณะ

ขั้น ๕

รูป รูปสมุทัย รูปนิโรธ รูปนิโรธคามินีปฏิบัติ รูปอัสสาหะ
รูปอาทีนวะ รูปนิสสรณะ

เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนานิโรธคามินีปฏิบัติ
เวทนาอัสสาหะ เวทนาอาทีนวะ เวทนานิสสรณะ

สัญญา สัญญาสมุทัย สัญญานิโรธ สัญญานิโรธคามินีปฏิบัติ
สัญญาอัสสาหะ สัญญาอาทีนวะ สัญญานิสสรณะ

สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารนิโรธคามินีปฏิบัติ
สังขารอัสสาหะ สังขารอาทีนวะ สังขารนิสสรณะ

วิญญาณ วิญญาณสมุทัย วิญญาณนิโรธ วิญญาณนิโรธคามินี
ปฏิบัติ วิญญาณอัสสาหะ วิญญาณอาทีนวะ วิญญาณนิสสรณะ

ปฏิจจนุปปีนธรรม ๑๒

อวิชา อวิชาสมุทัย อวิชานิโรธ อวิชานิโรธคามินีปฏิบัติ
อวิชาอัสสาหะ อวิชาอาทีนวะ อวิชานิสสรณะ

สังขาร สังขารสมุทัย สังขารนิโรธ สังขารนิโรธคามินีปฏิบัติ
สังขารอัสสาหะ สังขารอาทีนวะ สังขารนิสสรณะ

วิญญาณ วิญญาณสมุทัย วิญญาณนิโรธ วิญญาณนิโรธคามินี
ปฏิบัติภา วิญญาณอัสนาหะ วิญญาณอาทีนวะ วิญญาณนิสสรณะ

นามรูป นามรูปสมุทัย นามรูปนิโรธ นามรูปนิโรธคามินีปฏิบัติภา
นามรูปอัสนาหะ นามรูปอาทีนวะ นามรูปนิสสรณะ

สฬายตนะ สฬายตนะสมุทัย สฬายตนะนิโรธ สฬายตนะนิโรธคามินี
ปฏิบัติภา สฬายตนะอัสนาหะ สฬายตนะอาทีนวะ สฬายตนะนิสสรณะ

ผัสสะ ผัสสะสมุทัย ผัสสนิโรธ ผัสสนิโรธคามินีปฏิบัติภา ผัสสอัสนา
หะ ผัสสอาทีนวะ ผัสสนิสสรณะ

เวทนา เวทนาสมุทัย เวทนานิโรธ เวทนานิโรธคามินีปฏิบัติภา
เวทนาอัสนาหะ เวทนาอาทีนวะ เวทนานิสสรณะ

ตัณหา ตัณหาสมุทัย ตัณหานิโรธ ตัณหานิโรธคามินีปฏิบัติภา
ตัณหาอัสนาหะ ตัณหาอาทีนวะ ตัณหานิสสรณะ

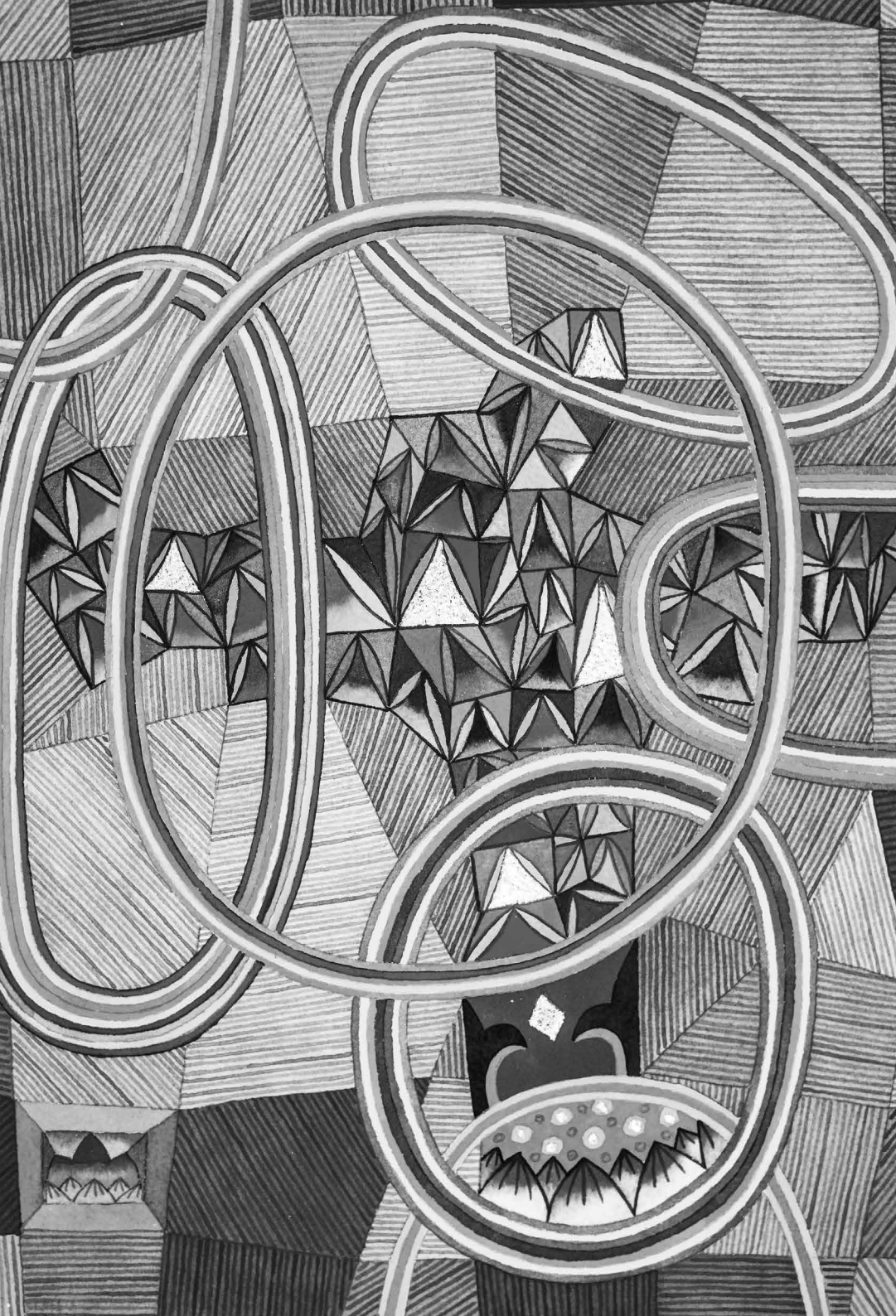
อุปาทาน อุปาทานสมุทัย อุปาทานนิโรธ อุปาทานนิโรธคามินี
ปฏิบัติภา อุปาทานอัสนาหะ อุปาทานอาทีนวะ อุปาทานนิสสรณะ

ภว ภวสมุทัย ภพนิโรธ ภพนิโรธคามินีปฏิบัติภา ภวอัสนาหะ
ภวอาทีนวะ ภวนิสสรณะ

ชาติ ชาติสมุทัย ชาตินิโรธ ชาตินิโรธคามินีปฏิบัติภา ชาติอัสนาหะ
ชาติอาทีนวะ ชาตินิสสรณะ

ชรามรณะ ชรามรณะสมุทัย ชรามรณะนิโรธ ชรามรณะนิโรธคามินี
ปฏิบัติภา ชรามรณะอัสนาหะ ชรามรณะอาทีนวะ ชรามรณะนิสสรณะ

ผู้มีอริยมรรคเกิดประกอบพร้อมกันในมัคคจิต เป็นธรรมสามัคคี เกิดมัคคญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น จึงจะชื่อว่า เป็นผู้รู้ริยสัจ อย่างชัดเจน เพราะการจะเข้าใจลักษณะของอริยสัจข้อใดข้อหนึ่ง อย่างชัดเจน ต้องรู้ริยสัจข้ออื่น ๆ มาประกอบเทียบเคียงด้วย ในขณะที่ แห่งมัคคจิตจึงได้ชื่อรู้ริยสัจ ๔ ครบในขณะจิตเดียว ความเห็นผิด ความลังเลสงสัย และการถือข้อปฏิบัติผิด ไม่สามารถเกิดได้อีกต่อไป

อริยสัจ ๑๔ มุม

อริยสัจ ๔ ถูกแสดงไว้ในพระพุทธพจน์หลากหลายแง่มุมตามความเหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ ในสถานที่นั้น ๆ ในเวลานั้น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นประโยชน์ต่อบุคคลนั้น ๆ เรียกว่าเป็นการแสดงโดยมีเงื่อนไข เมื่อถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก อริยสัจจึงมีแง่มุมอันหลากหลาย ด้วยความลึกซึ้งทั้งด้านพยัญชนะและด้านอรรถะของพระบาลี จึงต้องมีคำอธิบายจากอรรถกถาเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจตรงตามพุทธประสงค์ในกรณีนั้น ๆ นอกจากการอธิบายบทบาลีทั้งด้านพยัญชนะและด้านอรรถะตามลำดับแล้ว พระอรรถกถาจารย์ยังได้วิเคราะห์อริยสัจ ๔ ในแง่มุมต่าง ๆ ไว้ด้วย เพื่อช่วยให้เข้าใจอริยสัจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในที่นี้ จะนำมาจากสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาคัมภีร์วิภังค์ โดยท่านได้ตั้งอุทเทสขึ้นมาเป็นหัวข้อเบื้องต้นแล้วขยายความแต่ละประเด็นไปตามลำดับ ดังนี้

วิภาคโต นิพพจน	ลกขณาภิปปเภทโต
อตตตฤทธารโต เจว	อนฺนาธิกโต ตถา
กมโต อริยสจฺเจสุ	ยํ ฅาณํ ตสฺส กิจฺจโต
อนฺโตคธานํ ปเภทา	อุปมาโต จตฺตูกโต
สุญฺญเตกวิธาทีหิ	สภาควิสภาคโต
วินิจฺฉโย เวทิตฺตฺโพ	วิญญา สาสนทุกฺเม. ^๑

๑ อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๘๙.

ในหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงประกาศไว้ ผู้รู้พึงทราบการวินิจฉัยใน ๑๔ ประเด็น ดังต่อไปนี้

- (๑) วิภาคโต โดยแยกเป็นสัจจะคนละอย่างกัน
- (๒) นิพพจนโต โดยวิเคราะห์ตามรูปศัพท์
- (๓) ลกขณาทีปุปเภทโต โดยประเภทมีลักษณะเป็นต้น
- (๔) อตถโต โดยอรรถแห่งสัจศัพท์
- (๕) อตถุฑฐารโต โดยยกอรรถะขึ้นแสดงและระบุเจาะจง
- (๖) อนฺุณาธิกโต โดยไม่หย่อนและไม่ยิ่ง
- (๗) กมโต โดยลำดับ
- (๘) สจฺจฅาณกิจฺจโต โดยกิจแห่งญาณในอริยสัจ
- (๙) อนฺุโตคฺชานํ ปภททา โดยประเภทแห่งสภาวะธรรมที่รวมลง
ภายใน
- (๑๐) อุปมาโต โดยอุปมา
- (๑๑) จตุกุกโต โดยธรรมหมวดละ ๔
- (๑๒) สฺุณฺุณโต โดยความว่างเปล่า
- (๑๓) เอกวิทาทีหิ โดยเป็นสภาวะธรรมอย่างเดี่ยวเป็นต้น
- (๑๔) สภาควิสภาคโต โดยเป็นสภาคะและวิสภาคะ^๒

๒ เนื้อหาคำอธิบาย “อริยสัจ ๑๔ มุม” นี้ อาศัยเค้าโครงการอธิบายในอรรถกถา เพียงแต่นำมาเขียนให้เข้าใจง่ายและยกหลักฐานอ้างอิงเพิ่มเติม ดูรายละเอียด ใน อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๘๙-๙๙.

๒.๑ โดยแยกเป็นสัจจะคนละอย่างกัน

เป็นการอธิบายสัจจะแต่ละข้อแยกออกจากกันตามความเป็นจริง ในเมื่อสภาวะนั้นเป็นอย่างนั้นตามที่เป็น สภาวะอื่นก็เป็นอย่างอื่น ตามที่เป็น คือ ทุกข์ก็เป็นทุกข์ตามที่เป็นจริง ไม่ได้เป็นสมุทัย ไม่ได้เป็นนิโรธ ไม่ได้เป็นมรรค สมุทัยก็เป็นสมุทัยตามที่เป็นจริง ไม่ได้เป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นนิโรธ ไม่ได้เป็นมรรค นิโรธก็เป็นนิโรธตามที่เป็นจริง ไม่ได้เป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นสมุทัย ไม่ได้เป็นมรรค และมรรค ก็เป็นมรรคตามที่เป็นจริง ไม่ได้เป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นสมุทัย ไม่ได้เป็นนิโรธ สัจจะแต่ละข้อเหล่านี้ แยกออกจากกันอยู่แล้วตามลักษณะ ที่เป็นจริง เป็นอย่างนั้นแน่นอน ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นไปจากความเป็น อย่างนั้น สัจจะทั้ง ๔ จึงแยกกันตามลักษณะของสัจจะนั้น ๆ ในคัมภีร์ ปฏิสัมภีทามรรค แสดงลักษณะของอริยสัจ ๔ ข้อละ ๔ ลักษณะ มีดังนี้

ก. ทุกขอริยสัจ

ลักษณะที่ ๑ **ปีพณะ** คือ ทุกข์มีลักษณะเบียดเบียน เพราะเห็น ทุกข์คือชั้น ๕ ที่มีภาวะเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น จากความเป็น อย่างนั้น

ลักษณะที่ ๒ **สังขตะ** คือ ทุกข์มีลักษณะปรุงแต่ง เพราะเห็น สมุทัยคือการประมวลทุกข์ต่าง ๆ มารวมกองไว้ จึงเข้าใจลักษณะนี้ ของทุกข์ได้ชัดเจน

ลักษณะที่ ๓ สันตปาปะ คือ ทุกข์มีลักษณะเดือดร้อน นำแต่ความเดือดร้อนมาให้ เพราะเห็นมรรคอันพาไปนิพพานที่มีลักษณะภาวนำแต่ความเยือกเย็นมาให้

ลักษณะที่ ๔ วิปริณามะ คือ ทุกข์มีลักษณะแปรปรวน มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะเห็นนิพพานอันไม่แปรปรวนจึงเข้าใจลักษณะนี้ของทุกข์ได้ชัด

ข. ทุกขสมทยอริยสัจ

ลักษณะที่ ๑ อายุหนะ คือ สมุทัยมีลักษณะประมวลทุกข์ นานาประการมารวมกองไว้ เพราะเห็นสมุทัยที่มีลักษณะเช่นนั้นโดยตรง ตัณหาเป็นเชื้อของภพ ทำหน้าที่ประมวลกรรมที่ก่อให้เกิดผลวิบากต่าง ๆ มารวมให้

ลักษณะที่ ๒ นิทานะ คือ สมุทัยมีลักษณะเป็นเหตุเกิดของความทุกข์ เพราะได้เห็นทุกข์กล่าวคือชั้น ๕ อันเป็นที่รวมลงของทุกข์นานาประการ มีความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นต้น

ลักษณะที่ ๓ สัญญเณคะ คือ สมุทัยมีลักษณะผูกสัตว์ไว้ในวิภวสังสาร เพราะเห็นนิพพานอันเป็นสภาวะไม่อยู่ในวิภวสังสารจึงเข้าใจลักษณะนี้ได้ชัด

ลักษณะที่ ๔ ปลิโพธะ คือ สมุทัยมีลักษณะเป็นเครื่องกังวลเกาะเกี่ยวจิตใจไว้ ทำให้ไม่สามารถออกวิภวสังสารทุกข์ไปได้ เพราะเห็นมรรคอันเป็นภาวนำออกจึงเข้าใจลักษณะนี้ชัด

ค. ทุกขนิโรธอริยสัจ

ลักษณะที่ ๑ นิสสรณะ คือ นิโรธมีลักษณะออกจากกิเลสและสังขารทั้งมวล เป็นภาวะอื่นเหนือจากสังขาร เพราะเห็นนิพพานโดยสภาวะ

ลักษณะที่ ๒ วิเวกะ คือ นิโรธมีลักษณะสงบอย่างยิ่ง เพราะเห็นสมุทัยอันมีลักษณะจัดแจงจัดการปรุงแต่งมากมายจึงเข้าใจลักษณะนี้ได้ชัด

ลักษณะที่ ๓ อสังขตะ คือ นิโรธมีลักษณะปราศจากการปรุงแต่ง ไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะเห็นมรรคอันเป็นสังขตธรรมชั้นเลิศสุด

ลักษณะที่ ๔ อมตะ คือ นิโรธมีลักษณะไม่ตาย ตรงข้ามกับความตาย เพราะเห็นทุกข์อันมีลักษณะต้องตายเป็นธรรมดา

ง. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ลักษณะที่ ๑ นียยานะ คือ มรรคมีลักษณะเป็นเครื่องนำออกจากวัฏฏะ เพราะได้เห็นมรรคโดยสภาวะ

ลักษณะที่ ๒ เหตุ คือ มรรคมีลักษณะเป็นเหตุที่ทำให้มีนิพพานเป็นอารมณ์ และเป็นเหตุทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้อย่างแท้จริง เพราะเห็นสมุทัยอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ลักษณะที่ ๓ ทัสสนะ คือ มรรคมีลักษณะเห็นสิ่งไม่เคยเห็น เพราะได้เห็นนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์ ได้เห็นสิ่งที่ไม่เคยเห็น มาก่อนเลยในวิภูฏสงสาร

ลักษณะที่ ๔ อาธิปเตยยะ คือ มรรคมีลักษณะเป็นใหญ่อย่างยิ่ง เพราะได้เห็นทุกข์ซึ่งมีลักษณะเล็กน้อย เป็นสิ่งเกิดแล้วดับไป ไม่พอที่จะทำให้หมดกิเลสได้^๓

ตารางที่ ๒.๑ แสดงลักษณะของอริยสัจ ๔ ข้อละ ๔

อริยสัจ	ลักษณะ ๑	ลักษณะ ๒	ลักษณะ ๓	ลักษณะ ๔
ทุกข์	ปีฬนะ	สังขตะ	สันตปาปะ	วิปริณามะ
สมุทัย	อายุหนะ	นิทานะ	สัจญญุคคะ	ปถิโพธะ
นิโรธ	นิสสรณะ	วิเวกะ	อสังขตะ	อมตะ
มรรค	นียยานะ	เหตุ	ทัสสนะ	อาธิปเตยยะ

๒.๒ โดยวิเคราะห์ตามรูปศัพท์

เป็นการอธิบายจากรูปศัพท์ในพระบาลี แสดงให้เห็นการสร้างคำนั้น ๆ ขึ้นมา บทบาลีหนึ่ง ๆ ประกอบมาจากหลายส่วนรวมกัน แต่ละศัพท์ล้วนเป็นเสียงบัญญัติที่ระบุถึงความหมายแต่ละอย่าง ๆ

๓ ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๗/๒๑.

เมื่อเข้าใจรายละเอียดของแต่ละศัพท์ที่ประกอบอยู่ในบทบาลี ก็ทำให้เข้าใจความหมายของบทนั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น บทพระบาลีทั้งหลายเป็นบทที่ง่าย สวดได้สะดวก คล่องปาก เพราะพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ชำนาญในนิรุตติ ทรงเป็นกวีที่เหนือกว่ากวีทั้งปวง จึงทรงเลือกสรรคำบัญญัติที่จดจำง่าย สามารถรักษาเนื้อความเอาไว้ได้มาแสดงส่วนอรรถะนั้น มีความลึกซึ้งตามสภาพธรรมตาแห่งธรรม การวิเคราะห์ด้านรูปศัพท์เกี่ยวกับอริยสัจ ตามลำดับดังนี้

ก. **ทุกข์** วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ ดังนี้

ทุกข์ = ทุ + ขี

ทุ = กุจฉิต = น่ารังเกียจ

ขี = ตุจฉ = ว่างเปล่า

ทุกข์ = สภาวะที่ได้ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นสิ่งน่ารังเกียจและเป็นสิ่งว่างเปล่า^๔

อธิบายว่า **ทุกข์** เป็นสิ่งน่ารังเกียจเพราะเป็นที่ตั้งแห่งอุปัทวะมากมาย และเป็นสิ่งว่างเปล่าจากความยั่งยืน ความสวยงาม ความสุข และความเป็นอัตโนมัติ อันพวกพาลชนกำหนดนึกเอาไว้แล้ว^๕

^๔ กุจฉิตตตา ตุจฉตตจ ทุกฺขนติ วุจฺจติ. อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

^๕ อิทถจ ปรมสจจ กุจฺจติ อเนกอุปทวาริฎฺฐานโต ตุจฺฉ พาลชนปริกปิตฐสุกฺขตตภาววิรหิตโต. อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

จากรูปวิเคราะห์ศัพท์นี้ สภาวะที่ได้ชื่อทุกขสัจเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) เป็นสิ่งน่ารังเกียจ เพราะนำแต่สิ่งเป็นภัยอันตราย มาให้ นำมาซึ่งความทุกข์ ความหนักอกหนักใจ ทุกข์นำมาซึ่งภาระให้ ต้องรับผิดชอบมากมาย เช่น ร่างกายนำภาระมาให้ ต้องรับผิดชอบ พาอาบน้ำ ล้างหน้า แปรงฟัน ทานอาหาร บริหารอิริยาบถให้ สม่่าเสมอ ตัดผม ตัดเล็บ ทำงานหาเงินเพื่อหาปัจจัยยังชีพให้เป็นไปได้ ต้องทนลำบากมากมายและนำเรื่องปวดศีรษะมาให้ เมื่อเจ็บป่วย เป็นโรครักษาไม่หาย ร่างกายแก่ลง ไม่แข็งแรง ตาพร่ามัว ผมหงอก ฟันหลุด หนังเหี่ยวยุ่น ก็นำความเจ็บปวดใจมาให้แก่ตัวผู้นั้นและแก่ ผู้พบเห็นเป็นต้น (๒) เป็นสิ่งที่ว่างเปล่าจากความยั่งยืน ความสวยงาม ความสุข และความเป็นอึดตา เนื่องจากทุกข์นั้น เป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่สวยงาม เป็นทุกข์ และไม่เป็นที่พอใจ ทุกข์ที่มันคงยั่งยืน ไม่มีเลย มีแต่ทุกข์ที่ไม่เที่ยงเท่านั้น

ข. ทุกขสมุทฺถย วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ ดังนี้

ส = สร้อยค = การประกอบกันเข้า

อุ = อุปุบัติ = ความเกิดขึ้น

อย = การณ = เหตุ

ทุกขสมุทฺถย = สภาวะที่ได้ชื่อว่า **ทุกขสมุทฺถย** เพราะเป็นเหตุ แห่งความเกิดขึ้นของทุกข์ ในเมื่อมีการประกอบกันเข้าแห่งปัจจัย ที่ยังเหลืออยู่^๖

๖ ทุกขสส สร้อยค อุปุบัติการมตตา ทุกขสมุทฺถยนติ วุจจติ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๘/๘๐.

อธิบายว่า เมื่อการประกอบกันเข้าแห่งเหตุปัจจัยที่เหลือมีอยู่ **ทุกขสมุทัย**นี้ย่อมเป็นเหตุแห่งความเกิดขึ้นของทุกข์^๗

จากรูปวิเคราะห์ศัพท์นี้ สมุทัยสังขจึงมีความหมายว่า เมื่อ ยังเหลือเหตุปัจจัยอยู่ ยังอยู่ภายใต้ระบบเงื่อนไขแห่งสังขตธรรม เมื่อไม่ได้รู้ชัดว่า สังขตธรรมทั้งปวงล้วนเป็นทุกข์ ไม่เพื่อบรรเทา คลายกำหนด ไม่สลัดทิ้งสังขตธรรม ไม่ว่าจะเป็สังขตธรรมระดับใด ระดับกามภพ รูปภพ อรูปภพ เหตุเกิดของทุกข์คือต้นหานี้ก็ชื่อว่า มีอยู่เสมอ เพราะต้นหานี้มีความติดเพลिनยินดีในอารมณ์ได้ทั่วไป ยกเว้นแต่พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม ที่ไม่มีเงื่อนไขโดยประการ ทั้งปวงเท่านั้น

ค. ทุกขนิโรธ วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ ดังนี้

นิ = อभाव = ความไม่มี

โรธ = จารก = การท่องเที่ยว, เรือนจำ

ทุกขนิโรธ = ความไม่มีการท่องเที่ยวไปแห่งทุกข์ ได้แก่ ท่องเที่ยวคือสังสารวัฏ เพราะเป็นสภาพว่างจากคติทั้งปวง หรือ เมื่อบุคคลบรรลุถึงนิโรธแล้ว ความไม่มีการท่องเที่ยวไปแห่งทุกข์ ได้แก่การท่องเที่ยวคือสังสารวัฏนี้ ย่อมมีขึ้น เพราะความที่นิโรธนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อการท่องเที่ยววนั้น^๘

๗ อิทฺถจาปี ทุติยสงจํ อวเสสปรจยสมายเค สติ ทุกขสฺสอุปตติการณํ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

๘ อภาโว เอตฺถ สํสาราจกสงขตสฺส ทุกฺขโรธสฺส สพฺพคตีสฺสณฺณตฺตา สมฺมชิตฺเต วา ตสฺมึ สํสาราจกสงขตสฺส ทุกฺขโรธสฺส อภาโว โหติ ตปฺปฏิปกฺขตฺตาดิปี ทุกฺขนิโรธนฺติ วุจฺจติ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

อีกนัยหนึ่ง **ทุกขนิโรธ** = เพราะเป็นปัจจัยเพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์^๙

จากรูปวิเคราะห์ศัพท์นี้ นิโรธสัจมีความหมายเป็น ๒ นัย คือ (๑) ไม่มีการท่องเที่ยวไปของทุกข์ในวัฏฏสงสาร ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด สังสารวัฏนั้นเป็นเหมือนเรือนจำสำหรับกักขังสัตว์ทั้งหลายไว้ สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในขอบเขตแห่งเรือนจำเหล่านี้ ไม่อาจจะออกจากวงกลมแห่งทุกข์ได้ ส่วนพระนิพพานไม่มีสิ่งเหล่านี้ นิพพานไม่มีชั้น ๕ นิพพานไม่มีทุกข์ ไม่มีทุกขสมุทัย เป็นอีกภาวะหนึ่งต่างหาก และภาวะนิพพานนี้เป็นฝ่ายตรงข้ามกับวัฏฏะนั้น ในแง่ที่ว่าเมื่อทำให้แจ้งนิพพานแล้ว วัฏฏะก็จะไม่มีอีก (๒) พระนิพพานนั้นเป็นภาวะความไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งปวง เพราะทุกข์นั้นเกิดเมื่อมีเหตุ พระนิพพานเป็นภาวะปราศจากเหตุโดยประการทั้งปวง เป็นอสังขตธรรม ไม่มีต้นหาอันเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เมื่อมีนิพพานเป็นอารมณ์ เหตุแห่งทุกข์คือต้นหาก็เป็นอันหมดสิ้นไป

^๙ ทุกขสส วา อนุปปาตนิโรธปัจจัยตตา ทุกขนิโรธนติ. อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

ง. **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ ดังนี้

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา = **ทุกขนิโรธคามินี** + **ทุกขนิโรธปฏิปทา**

ทุกขนิโรธคามินี = รู้ซึ่งทุกขนิโรธ เพราะเป็นสภาวะมุ่งหน้าตรงต่อทุกขนิโรธนั้นโดยทำให้เป็นอารมณ์

ทุกขนิโรธปฏิปทา = เป็นปฏิปทาเพื่อเข้าถึงซึ่งความไม่เกิดแห่งทุกข์^{๑๐}

จากรูปวิเคราะห์นี้ มรรคมืองค์ ๘ ได้ชื่อว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ทำให้มีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานนั้นเป็นสภาวะที่มีอยู่แล้ว เป็นธัมมธาตุ สามารถเชื่อมต่อกับจิตได้ เป็นธัมมาตนะ แต่การที่จิตจะรู้นิพพานได้ ต้องมีมรรค ๘ เกิดประกอบ มัคคสังขจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดขึ้นให้ได้ เพราะเป็นวิธีเดียวเท่านั้น ที่จะทำให้จิตมีนิพพานเป็นอารมณ์ได้ (๒) เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เข้าความไม่เกิดแห่งทุกข์ เมื่อรู้นิพพานเป็นอารมณ์แล้ว ตัณหาย่อมสิ้นไป ทุกข์ก็ไม่เกิด เพราะไม่มีเหตุ

ฉ. **อริยสัจ** แยกศัพท์เป็น **อริย** + **สัจ** มีความหมายตามรูปศัพท์ ๔ อย่าง ดังนี้

๑๐ ยสมา เอตฺ ทุกขนิโรธํ คจจติ อารมมณฺวเสน ตทภิมฺขิภูตตฺตา ปฏิปทา จ โหติ
ทุกขนิโรธปตฺติยา ตสฺมา ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ วุจจติ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

(๑) เป็นสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายแทงตลอด ก็เพราะพระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมแทงตลอดสัจจะเหล่านี้^{๑๑} พระอริยะในที่นี้ คือพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านเหล่านั้นได้รู้แจ้งแทงตลอดอย่างสมบูรณ์ในอริยสัจเหล่านี้ ไม่มีสิ่งใดที่ต้องรู้อีก ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องมาทำอีกต่อไป ไม่ต้องเกิดอีก ไม่ต้องมาประพฤติพรหมจรรย์อีกต่อไป จบกิจแล้ว พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยมีแล้วในอดีต พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่จักมีในอนาคต พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบัน รวมทั้งบรรดาพระอรหันตสาวกทั้งหลายในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ท่านเหล่านั้นแทงตลอดในสัจจะเดียวกันนี้ สมดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาลได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาลจักตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดเหล่านั้นจักตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาลย่อมตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง

๑๑ ยสฺมา ปเนตานิ พุทฺธาทโย อริยา ปฏฺวิชฺฌนติ ตสฺมา อริยสจฺจานีติ วุจฺจนติ. อภฺ.วิ.อ.
(บาลี) ๑๘๘/๙๐.

อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง ... พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาลจักตรัสรู้ ... พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาลย่อมตรัสรู้ ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริง^{๑๒}

(๒) เป็นสัจจะของพระอริยะ^{๑๓} พระอริยะในความหมายนี้ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระอริยะองค์แรกของโลก พระองค์ทรงบอก แสดง บัญญัติ ตั้งขึ้น เปิดเผย ทำให้เข้าใจได้ง่าย ทรงประกาศ อริยสัจ ๔ นี้แก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก สัจจะนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นสัจจะของพระองค์ สมดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้

อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

๑๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗-๖๐๘.

๑๓ อริยสส สจฺจานีติปิ อริยสจฺจานิ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

อริยสัจ ๔ ประการนี้ พระตถาคตเป็นอริยะในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ^{๑๔}

(๓) เป็นสัจจะที่รู้แล้วทำให้สำเร็จเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะได้ตรัสรู้อริยสัจเหล่านี้ ทั้งเพราะให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ^{๑๕} เมื่อบุคคลรู้แจ้งในสัจจะ ๔ ก็จะเป็นพระอริยะ เป็นผู้ที่ห่างไกลจากกิเลสที่มรรคนั้น ๆ ละได้แล้ว เป็นผู้แน่นอนในกุศลธรรมทั้งหลาย สำเร็จความเป็นพระอริยะบุคคล ๔ ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ นามบัญญัติพระอริยะเหล่านี้ สำเร็จมาจากการได้รู้อริยสัจเท่านั้น แม้พระพุทธองค์เอง ชาวโลกขนานนามว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะได้รู้ อริยสัจ ๔ ด้วยตนเอง สมดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้

อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ
๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

๑๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๘/๖๑๐

๑๕ เอเตส อภิสมพุทธตา อริยภาวสีทธีโตปิ อริยสจจาณิ. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

อริยสัจ ๔ ประการนี้ เพราะเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกตถาคตว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๖}

(๔) เป็นสัจจะอันเป็นอริยะ^{๑๗} กล่าวคือเป็นสัจจะที่ประเสริฐสูงสุด เป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นจากความเป็นอย่างนี้ แน่นอน อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ เป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นจากความเป็นทุกข์ ตัณหาเป็นสมุทัย เป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นจากความเป็นสมุทัย พระนิพพานเป็นนิโรธ เป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นจากความเป็นนิโรธ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรค เป็นสิ่งจริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน ไม่เป็นอื่นจากความเป็นมรรค เพราะเป็นสัจธรรมอันเป็นอย่างนั้น สมดังพระพุทธรพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้

อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

อริยสัจ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ไม่ผิด ไม่เป็นอื่น ฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัจ^{๑๘}

๑๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗

๑๗ อริยานิ สจจานีติปิ อริยสจจานี. อภ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๙/๙๐.

๑๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๙-๖๑๐.

๒.๓ โดยประเภทมีลักษณะเป็นต้น

เป็นการอธิบายเพื่อให้สามารถกำหนดแยกแยะสภาวะต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สภาวะธรรมมีหลากหลาย มีลักษณะเฉพาะตัว ไม่เหมือนกัน บางสภาวะมีลักษณะใกล้เคียงกัน ต้องอาศัยความเข้าใจ ด้านอื่นมาช่วยกำหนดแยกแยะ พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แสดง ลักษณะ กิจหน้าที่ และอาการปรากฏของสภาวะ สรุปลดตาราง

ตารางที่ ๒.๒ แสดงลักษณะเป็นต้นของสัจจะ ๔

อริยสัจ	ลักษณะ	รส	ปัจจุภูฐาน
ทุกขสัจ	พาธลกขณฺ์ เบียดเบียน	สนฺตปนรสี ทำให้เร่าร้อน	ปวตฺติปจฺจุภูฐานํ ความเป็นไป
สมุทฺทัยสัจ	ปภวลกขณฺ์ แดนเกิด	อนุปฺจเฑทกรณฺรสี ทำให้ไม่ขาดสาย	ปฺลิวฺโพรปจฺจุภูฐานํ ห่วงใยกังวล
นิโรธสัจ	สนฺติลกขณฺ์ สงบ	อจฺจุตฺรสี ไม่เคลื่อน	อนิมนิตฺตปจฺจุภูฐานํ ไม่มีเครื่องหมาย
มคฺคสัจ	นียยานลกขณฺ์ นำออก	กิเลสฺปฺพหानกรณฺรสี ทำความละกิเลส	วฺภูฐานปจฺจุภูฐานํ ความออก

อีกอย่างหนึ่ง สัจจะ ๔ นี้ มีลักษณะตามลำดับ คือ ความหมุนไป เหตุให้หมุนไป ความหมุนกลับ และเหตุให้หมุนกลับ อีกอย่างหนึ่ง มีลักษณะตามลำดับ คือ สภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ความทะยานอยาก สภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และการเห็น สรุปลดตาราง

ตารางที่ ๒.๓ แสดงลักษณะของสังขะ ๔

อริยสัจ	ลักษณะ ๑	ลักษณะ ๒
ทุกขสัจ	ปวดติ ความหมุนไป	สงขต สภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง
สมุทัยสัจ	ปวดตก เหตุให้หมุนไป	ตณหา ความทะยานอยาก
นิโรธสัจ	นิวัตติ ความหมุนกลับ	อสงขต สภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
มัคคสัจ	นิวัตตก เหตุให้หมุนกลับ	ทสฺสน การเห็น

๒.๔ โดยอรรถแห่งสังขะศัพท์

เป็นการอธิบายอริยสัจโดยอาศัยเนื้อความของศัพท์ “สงข” ที่แปลว่า **ความจริงแท้** หมายความว่า อริยสังขนั้นเป็นภาวะจริงแท้ เมื่อบุคคลพิจารณาอยู่ด้วยปัญญา ย่อมไม่วิปริตเหมือนมายากล ไม่หลอกลวงตาเหมือนพยับแดด และไม่เป็นสภาพที่หาไม่ได้เหมือนอัตตาของพวกเดียรัลย์ โดยที่แท้ อริยสังขนั้นเป็นอารมณ์ของอริยญาณ แจ่มแจ้งด้วยญาณตามลักษณะของสังขะนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นเลย คือ ทุกขสัจมีอาการเบียดเบียน สมุทัยสัจมีอาการเป็นเหตุเกิด นิโรธสัจมีอาการสงบ และมัคคสัจมีอาการนำออก สภาวะเหล่านี้ เป็นของแท้ ไม่ผิดไม่เป็นอย่างอื่น เหมือนลักษณะของไฟและเหมือนปกติธรรมดาของโลกนี้ สมดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๔ อย่างนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็น
อย่างอื่น

สิ่ง ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ ข้อที่ว่า น้ทุกข์ น้ทุกข์สมุทัย
น้ทุกข์นิโรธ น้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็น
อย่างอื่น

ภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๔ อย่างนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็น
อย่างอื่น^{๑๙}

อีกอย่างหนึ่ง ภาวะที่แท้ ไม่แปรผัน และเป็นของจริงในสัจจะ
แม้ทั้ง ๔ มีทุกข์เป็นต้นว่าเป็นอรรถของสัจจะเหมือนกัน ดังนี้

นอกจากทุกข์แล้ว สิ่งที่จะเบียดเบียนไม่มี สิ่งที่เบียดเบียนอื่น
จากทุกข์ ก็ไม่มี เพราะฉะนั้น ทุกข์นี้ จึงเป็นสัจจะโดยกำหนด
แน่นอนว่า เป็นสิ่งที่เบียดเบียน

เว้นต้นหานั้นเสีย ทุกข์ย่อมไม่มีแต่เหตุอื่น และทุกข์นั้น
จะไม่มีแต่ต้นหานั้นก็หาไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้นหานั้น จึงเป็นสัจจะ
โดยกำหนดแน่นอนว่า เป็นเหตุแห่งทุกข์

ความสงบอื่นนอกจากนิพพานไม่มี และนิพพานนั้นจะไม่สงบ
ก็หาไม่ได้ เพราะฉะนั้น นิพพานนี้ จึงเป็นสัจจะ โดยกำหนดแน่นอนว่า
เป็นความสงบ

๑๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔.

นอกจากมรรค เครื่องนำออกจากวิญญูทุกข์อย่างอื่นย่อมไม่มี และมรรคเมื่อนั้นจะมีใช้เครื่องนำออกก็หาไม่ได้ เพราะฉะนั้น มรรคนั้น จึงเป็นสัจจะ เพราะเป็นเครื่องนำออกได้อย่างแท้จริง

๒.๕ โดยยกอรรถะขึ้นแสดงและระบุเจาะจง

เป็นการอธิบายโดยยกอรรถะของศัพท์นั้น ๆ มาแสดง ทั้งหมดก่อน แล้วจึงระบุเจาะจงอรรถะที่ประสงค์ ในที่นี้ ยกอรรถะของสังขศัพท์ที่มีอยู่ในพระบาฬีทั้งหมดมาแสดงก่อน แล้วจึงระบุอรรถะที่ต้องการในเรื่องอริยสัจนี้

“สัจ” ศัพท์ ปรากฎหลายอย่าง ได้แก่

๑. ปรากฎในอรรถว่า **คำจริง** เช่น ในบาฬีว่า “สัจจ ภาณ น กุขุฌเมยฺย”^{๒๐} แปลว่า บุคคลควรพูดคำจริง และไม่ควรถอ

๒. ปรากฎในอรรถว่า **วิรติ คือ ความมดเว้น** เช่น ในบาฬีว่า “สัจเจ จิตา สมณพฺรหฺมณา จ”^{๒๑} แปลว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่แล้วในความมดเว้น

๓. ปรากฎในอรรถว่า **ทิฏฐิ คือ ความเห็น** เช่น ในบาฬีว่า “กสฺมา นฺ สุจฺจาณี วทนฺติ นานา ปวาทียาเส กุสลา วทานา”^{๒๒} แปลว่า เพราะเหตุไรหนอ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้กล่าวยกตนว่าเป็นคนฉลาด จึงได้พูดความเห็นต่างกัน

๒๐ พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๔/๕๖.

๒๑ พ.ช.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๔๓๓/๑๑๖.

๒๒ พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๙๒/๕๐๘.

๔. ปรากฏในอรรถว่า **ปรมัตถ์** คือ นิพพานและมรรค เช่น ในบาฬีว่า “เอกณฺหิ สจฺจํ น ทุตฺติยมตฺถิ” แปลว่า ปรมัตถ์มีเพียงหนึ่งเดียว อย่างที่ ๒ ไม่มี

๕. ปรากฏในอรรถว่า **อริยสัจ** เช่น ในบาฬีว่า “จตุทฺถํ อริยสจฺจานํ กตฺติ กุสลา”^{๒๓} แปลว่า บรรดาอริยสัจ ๔ อริยสัจเท่าไรเป็นกุศล

ในเรื่องอริยสัจนี้ “**สจฺจ**” ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถะอริยสัจ ตามตัวอย่างข้อ ๕

๒.๖ โดยไม่หย่อนและไม่ยิ่ง

เป็นการอธิบายโดยการกำหนดนับจำนวนของอริยสัจ พระพุทธองค์ทรงตรวจสอบดูธรรมทั้งหมดด้วยพระสัมพันธัญญญาณแล้ว ทรงตั้งหมวดธรรมนี้ขึ้นประกาศ อริยสัจมีเพียง ๔ ตามความเป็นจริง ไม่หย่อนไปกว่านี้ คือ ไม่ใช่สัจจะ ๑ ไม่ใช่สัจจะ ๒ ไม่ใช่สัจจะ ๓ ไม่ยิ่งไปกว่า คือ ไม่ใช่สัจจะ ๕ ไม่ใช่สัจจะ ๖ ไม่ใช่สัจจะ ๗ เป็นต้น สัจจะทั้งหมดมีเพียง ๔ เท่านั้น ไม่ขาด ไม่เกิน ไม่มีสัจจะอื่น นอกเหนือไปจากอริยสัจ ๔ ประการนี้ และไม่มีสัจจะข้อใดในอริยสัจ ๔ ที่จะต้องนำออกไป สมดังพระพุทธพจน์ว่า

ตีละ ตีละ ภิกษุ ตีแท้ ภิกษุ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ประการที่เราแสดงไว้แล้ว

๒๓ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๖/๑๓๔.

เราแสดงทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ เธอก็จงทรงจำไว้อย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลย ที่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ฟังกล่าวว่า นี่ไม่ใช่ทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้แล้ว เราจักบอกคืนทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ นั้นแล้วบัญญัติทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ เป็นอย่างอื่น

เราแสดงทุกขสมุทยอริยสัจเป็นข้อที่ ๒ เธอก็จงทรงจำไว้ อย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลย ที่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ฟังกล่าวว่า นี่ไม่ใช่ทุกขสมุทยอริยสัจข้อที่ ๒ ที่พระสมณโคดม ทรงแสดงไว้แล้ว เราจักบอกคืนทุกขสมุทยอริยสัจข้อที่ ๒ นั้นแล้ว บัญญัติทุกขสมุทยอริยสัจข้อที่ ๒ เป็นอย่างอื่น

เราแสดงทุกขนิโรธอริยสัจเป็นข้อที่ ๓ เธอก็จงทรงจำไว้ อย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลย ที่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ฟังกล่าวว่า นี่ไม่ใช่ทุกขนิโรธอริยสัจข้อที่ ๓ ที่พระสมณโคดม ทรงแสดงไว้แล้ว เราจักบอกคืนทุกขนิโรธอริยสัจข้อที่ ๓ นั้นแล้ว บัญญัติทุกขนิโรธอริยสัจ ข้อที่ ๓ เป็นอย่างอื่น

เราแสดงทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นข้อที่ ๔ เธอก็จงทรงจำไว้อย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลย ที่สมณะหรือพราหมณ์ ผู้ใดผู้หนึ่ง ฟังกล่าวว่า นี่ไม่ใช่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ข้อที่ ๔ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้ เราจักบอกคืนทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทาอริยสัจ ๔ นั้นแล้วบัญญัติทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจข้อที่ ๔ เป็นอย่างอื่น

เรื่องทรงจำอริยสัจ ๔ ประการที่เราแสดงไว้แล้ว อย่างนี้แล^{๒๔}

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอย่างครบถ้วน สมบูรณ์ ครบคลุมสิ่งที่ควรทราบ ไม่ขาดและไม่เกินไปกว่านี้ เพื่อจะได้ทำกิจต่อสัจจะให้ถูกต้อง เพียงพอต่อการทำให้แจ้งนิพพาน และเข้าถึงผลที่ควรเข้าถึงได้ด้วยความเพียร เช่น (๑) ทรงแสดง ความจริงเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดอย่างสมบูรณ์ โดยแยกเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ ความหมุนไป เหตุแห่งความหมุนไป ความหมุนกลับ เหตุให้หมุนกลับ อธิบายว่า ทรงแสดงทุกขสัจกล่าวคืออุปาทานชั้น ๕ เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร แสดงเหตุให้วัฏฏะหมุน แสดงภาวะ ไม่มีการหมุน และวิธีปฏิบัติให้ถึงภาวะนั้น เป็นการแสดงครบอริยสัจ ๔ อย่างสมบูรณ์ (๒) ทรงแสดงธรรมตามกิจที่ต้องทำต่อสภาวะเหล่านั้น โดยแยกเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ สภาวธรรมที่ควรกำหนดรู้ สภาวธรรม ที่ควรละ สภาวธรรมที่ควรทำให้แจ้ง สภาวธรรมที่ควรเจริญทำให้เกิด (๓) ทรงแสดงธรรมเกี่ยวเนื่องกับตัณหาอย่างครอบคลุม โดยแยก เป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ ที่เกิดของตัณหา ตัวตัณหา ที่ไม่เกิดตัณหา อุปายวิธีทำให้ถึงที่ไม่ตัณหา (๔) ทรงแสดงธรรมเกี่ยวเนื่องกับอาลัย อย่างครอบคลุม โดยแยกเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ อาลัย ความยินดี ในอาลัย ความถอนอาลัย อุปายวิธีสำหรับถอนอาลัย เขียนสรุปได้ ดังตาราง

๒๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๖/๖๐๒.

ตารางที่ ๒.๔ ตัวอย่างการแสดงธรรมครอบคลุมแบบอริยสัจ

อริยสัจ	๑	๒	๓	๔
ทุกขสัจ	ปวดติ ความหมุนไป	ปริณิเณยย ควรกำหนดรู้	ตณฺหาตถุ ที่เกิดของ ตัณหา	อาลัย กามคุณ
สมุทัยสัจ	ปวดตก เหตุให้ หมุนไป	ปหาตพฺพ ควรละ	ตณฺหา ความทะยาน อยาก	อาลัยรามตา ความยินดี ในอาลัย
นิโรธสัจ	นิวัตติ ความหมุนกลับ	สจฺฉิกถาตพฺพ ควรทำให้แจ้ง	ตณฺหานิโรธ ที่ไม่เกิดตัณหา	อาลัยสมุคฺฆาต ความถอน อาลัย
มัคคสัจ	นิวัตตก เหตุให้ หมุนกลับ	ภาเวตพฺพ ควรทำให้เกิด	ตณฺหานิโรธูปาย วิธีให้ถึงที่ ไม่เกิดตัณหา	อาลัย สมุคฺฆาตูปาย วิธีเพื่อถอน อาลัย

๒.๗ โดยลำดับ

เป็นการอธิบายการแสดงอริยสัจ ๔ ตามลำดับ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ นี่เป็นลำดับแห่งเทศนาเท่านั้น โดยมีเหตุผลประกอบ ดังนี้

ลำดับที่ ๑ ทรงแสดงทุกขสัจไว้ก่อน เพราะเป็นสิ่งที่คนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย เนื่องจากเป็นสภาวะที่หยาบและเป็นของสาธารณะ แก่สัตว์ทุกจำพวก สัตว์ทั้งหลายพากันหวาดกลัวต่อความทุกข์

มีความเจ็บป่วย ความแก่ และความตายเป็นต้น ทุกข์นี้จึงเป็นสภาวะที่หยาบ น่ารังเกียจ น่าหวาดหวั่น แม้แต่คำพูดถึงความทุกข์ก็ยังเป็นคำเสียดจัญไรสำหรับชาวโลก เป็นคำที่ไม่อยากได้ยิน แต่ทุกข์นี้ก็เป็นสิ่งสธารณะทั่วไปแก่สัตว์ทุกหมู่เหล่า ไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ การได้ประสบกับทุกข์ เป็นสิ่งแน่นอนเสมอ ไม่อาจจะให้เป็นอย่างอื่นไปได้ ไม่ต้องเรียกร้อง ไหววอน หรือแสวงหา ก็ย่อมได้รับทุกข์ทั่วหน้ากัน

ลำดับที่ ๒ ทรงแสดงสมุทฺยสัจ เพื่อแสดงเหตุแห่งทุกข์สังขนั้นนั่นเอง สาเหตุที่ได้รับความทุกข์ประการต่าง ๆ อันน่ากลัว ไม่น่าปรารถนาทั้งหมดประมวลรวมลงมา ก็เพราะความยินดีติดใจในทุกข์นั่นเอง นอกจากเหตุนี้ เหตุอื่นไม่มี

ลำดับที่ ๓ ทรงแสดงนิโรธสัจ เพื่อจะทรงแสดงเพราะเหตุไม่เกิด ผลจึงไม่เกิด ทุกข์อันน่ากลัวนั้น เกิดขึ้นมาเพราะมีเหตุ หากไม่มีเหตุ ทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้น ภาวะที่ไร้เหตุโดยประการทั้งปวงคือพระนิพพานนี้ จึงแสดงในลำดับถัดมา

ลำดับที่ ๔ ทรงแสดงมคฺคสัจ เพื่อจะทรงแสดงอุบายวิธีปฏิบัติเพื่อถึงนิโรธสังขนั้น พระนิพพานนั้นมีอยู่แล้ว เป็นธัมมาตนะ สามารถเชื่อมต่อกับจิตได้ แต่ต้องมีมรรค ๘ ประการเกิดประกอบขึ้นกับจิต จึงจะสามารถรู้นิพพานได้ วิธีหรืออุบายอย่างอื่น ไม่มีเลย

อีกอย่างหนึ่ง

ลำดับที่ ๑ ทรงแสดงทุกข์สังไว้ก่อน เพื่อให้เกิดความสังเวช แก่เหล่าสัตว์ผู้ยินดีและติดใจความสุขในภพ เพราะสัตว์ทั้งหลาย มีอวิชชาครอบคลุมนัว ทำให้ไม่เห็นทุกข์ที่มีอยู่จริงในโลก นึกคิดไปตามความไม่รู้และความเห็นผิด จึงทำให้ยินดีติดข้องในความสุข อันเป็นเวทนาที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นครั้ง ๆ เท่านั้น จนหลงลืมความทุกข์ที่ตนได้ประสบอยู่ พระองค์ทรงประกาศความจริง ให้เข้าใจชัดเจนถึงความจริงของโลก คือ โลกเป็นทุกข์ แม้ความรู้สึกสุขก็เป็นทุกข์ด้วย เพราะมีลักษณะไม่เที่ยง เพื่อให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายเกิดปัญญาเข้าใจความจริง และเกิดความเกรงกลัวต่อความทุกข์ในวิภูฏสงสาร

ลำดับที่ ๒ ทรงแสดงสมุทัยสัง เพื่อให้ทราบว่ ทุกข์นั้นไม่ได้มาจากเหตุภายนอก เช่น พระอิศวรบันดาลขึ้นเป็นต้น แต่ทุกข์นั้นเกิดจากตัณหา ตัณหา มีทุกข์จึงมีได้ หากตัณหาไม่มี ทุกข์ก็ไม่มี

ลำดับที่ ๓ ทรงแสดงนิโรธสัง เพื่อให้เกิดความเบาใจแก่ สัตว์ทั้งหลาย ทำให้ได้รู้ถึงภาวะอันเป็นที่ออกจากทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ จากที่เคยท่องเที่ยวเวียนว่ายตายในวิภูฏสงสารมายาวนาน ก็ได้ทราบถึงนิพพาน อันเป็นภาวะปราศจากวิภูฏทุกข์ ไม่มีการหมุนวนต่อไป เป็นภาวะที่มีอยู่แล้ว เที่ยง มั่นคง เป็นสุข

ลำดับที่ ๔ ทรงแสดงมคฺคสัง อันเป็นปฏิปทาเพื่อให้แจ้งพระนิพพานนั้น เมื่อมีนิพพานเป็นอารมณ์ ตัณหาก็กไม่มี ทุกข์ก็ไม่มี เป็นข้อปฏิบัติเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยถูกต้อง เมื่อดำเนินตามทางนี้แล้ว ไม่ต้องกลับมาทุกข์อีกต่อไป

๒.๘ โดยกิจแห่งญาณในอริยสัจ

เป็นการอธิบายโดยยกญาณที่มีอริยสัจเป็นอารมณ์มาแยกแยะ เพื่อให้เห็นชัดว่า ญาณเหล่านั้นทำกิจอย่างไรในอริยสัจ ๔ **สังขญาณ** นั้นมีทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ แยกเป็น ๒ ระดับ ดังนี้

(๑) **อนุโพธญาณ** เป็นระดับโลกียะ ญาณนี้สามารถรู้ชัดในทุกขสัจและสมุทัยสัจได้ แต่ไม่ได้รู้พร้อมกัน บางคราวรู้ทุกข์สัจ บางคราวรู้สมุทัยสัจ รู้ต่างขณะจิตกัน มีอารมณ์ต่างกัน ส่วนนิโรธสัจ และมคคสัจ สามารถเข้าใจได้ด้วยการฟังเป็นต้นเท่านั้น ยังไม่อาจรู้ชัดตามสภาพที่เป็นจริง เนื่องจากนิโรธสัจและมคคสัจ เป็นโลกุตตระ

(๒) **ปฏิเวธญาณ** เป็นโลกุตตระ ญาณนี้มีนิพพานเป็นอารมณ์ ละกิเลสได้เด็ดขาดตามลำดับของมรรคนั้น ๆ แห่งตลอดสัจจะทั้ง ๔ โดยกิจในขณะจิตเดียว สมดังที่ท่านพระควัมปติกกล่าวว่า

ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมได้ฟัง ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขสมุทัย ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง^{๒๕}

๒๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑.

อนึ่ง ในญาณที่เป็นโลกียะ ญาณเหล่านี้มีอริยสัจเป็นอารมณ์ เข้าใจชัดในลักษณะของทุกข์เป็นต้นตามที่เป็นจริง เป็นความรู้ชัดเจน ไม่ผิดเพี้ยน ก็ย่อมห้ามความเห็นผิดและการปฏิบัติผิดในประเด็น นั้น ๆ ทำให้ความเห็นผิดและการปฏิบัติไม่เกิดขึ้น แยกเป็นญาณ ในสัจจะ ๔ ดังนี้

(๑) **ทุกขญาณ** ห้ามสักกายทิฏฐิได้ แม้ยังละไม่ได้ด้วย โสดาปัตติมรรค ก็ทำให้ไม่เกิดขึ้นครอบงำจิต เพราะญาณสามารถรู้ชัด ว่ามีแต่ทุกข์ มีแต่ขันธ ๕ ได้แก่ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ไม่มีอัตตาตัวตนเลย จึงไม่เกิดความเข้าใจผิด ที่ไปยึดขันธ ๕ ว่าเป็นตนหรือเป็นของตน

(๒) **สมุททยญาณ** ห้ามอจุเฉททิฏฐิได้ เพราะได้เข้าใจทุกข์ ทั้งหลายเกิดเพราะมีเหตุ เมื่อเหตุยังมี ผลก็ยังคงมีอยู่เป็นสภาพ ธรรมดา เป็นแต่ทุกข์ที่ยังต้องมีอยู่ เพราะมีเหตุคือตัณหา ไม่ได้มี สัตว์บุคคลตัวตนเลย ความเห็นผิดว่า สัตว์บุคคลตายแล้วสูญไปเลย ไม่ต้องเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น

(๓) **นิโรธญาณ** ห้ามสัสสตทิฏฐิได้ เพราะได้เข้าใจทุกข์ ทั้งหลายสิ้นไป หหมดไป ไม่เกิดอีก เพราะไม่มีเหตุ เมื่อเหตุไม่มี ทุกข์ก็ไม่เกิด ความเห็นผิดว่า สัตว์บุคคลเที่ยงแท้ถาวรตลอดไป หรือตายแล้วไปเกิดเป็นผู้มั่นคงเที่ยงแท้อยู่ดินแดนแห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น

(๔) **มัคคญาณ** ห้ามอกิริยาทิฏฐิได้ เพราะได้ทราบถึง อูบายวิธีเข้าถึงนิพพานคือมรรค ๘ สภาวะเหล่านี้เป็นสิ่งขตะ ต้องมีความตั้งใจ ประกอบ ปຽงแต่ง จึงจะเกิดขึ้นได้ สังขตธรรมไม่อาจเกิดขึ้นได้ลอย ๆ มรรคเป็นสิ่งขตะชั้นเลิศที่สุด ก็ต้องอาศัยความเพียรอันเลิศที่สุด จึงจะทำให้เกิดขึ้น เป็นการทำความไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

อีกอย่างหนึ่ง

(๑) **ทุกขญาณ** ห้ามความปฏิบัติผิดในผล คือ ความสำคัญผิดในขั้นที่ไม่มีความยั่งยืน ความสวยงาม ความสุข และอัตตา ว่าเป็นความยั่งยืน ความสวยงาม ความสุข และอัตตา

(๒) **สมุทฺถญาณ** ห้ามการปฏิบัติผิดในเหตุ คือ ความหลงยึดถือในสิ่งที่มีใช่เหตุว่าเป็นเหตุ โดยไปหลงเข้าใจว่า สัตว์โลกเป็นไปตามการบันดาลของพระอิศวร พระผู้สร้าง พระกาฬ และเกิดขึ้นเองตามภาวะของตนเป็นต้น

(๓) **นิโรธญาณ** ห้ามการปฏิบัติผิดในนิโรธ คือ ความยึดถือในอรุปรโลกและยอดภูมิว่าเป็นนิพพาน เป็นภาวะที่ไร้ทุกข์

(๔) **มัคคญาณ** ห้ามการปฏิบัติผิดในวิธีการ คือ ความยึดถือในทางที่ไม่หมดจด มีกามสุขัลลิกานุโยคและอตตกิลมถานุโยค ว่าเป็นทางที่ทำให้ถึงพระนิพพาน

ตารางที่ ๒.๕ แสดงกิจของสังัจจญาณ

ญาณ	สิ่งที่ละได้ (๑)	สิ่งที่ละได้ (๒)
ทุกขญาณ	สัkkายทิฏฐิ	ละการปฏิบัติผิดในผล คือละสัญญาที่หมายในชั้นนัรว่า ยังยืน สวยงาม สุข และมีตัวตน
สมุทยญาณ	อุจเฉททิฏฐิ	ละการปฏิบัติผิดในเหตุ คือละความเห็นผิดที่ว่า สัตว์โลกเป็นไปตาม ผู้มีอำนาจ ผู้ยิ่งใหญ่ และพระกาฬเป็นต้น
นิโรธญาณ	สัสสตทิฏฐิ	ละการปฏิบัติผิดในนิโรธ คือละความเห็นผิดว่า อรูปโลกและยอดภพ เป็นต้นเป็นความไม่เกิดของทุกข์
มัคคญาณ	อกิริยทิฏฐิ	ละการปฏิบัติผิดในวิธีการ คือละกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยค

๒.๙ โดยประเภทแห่งสภาวะธรรมที่รวมลงภายใน

เป็นการอธิบายโดยสังเคราะห์สภาวะธรรมต่าง ๆ ประกอบลงในอริยสัจ ๔ ยกเว้นต้นหาซึ่งจัดเป็นสมุทยสัจออกไป โลกียธรรมทั้งหมดเป็นทุกขสัจ พระนิพพานเป็นนิโรธสัจ มรรค ๘ เป็นมัคคสัจ และเมื่อนำธรรมภาคปฏิบัติตั้งแต่วาระดับเบื้องต้นจนถึงโพธิปักขิยธรรม ได้แก่ กายสุจจริต ๓ วจีสุจจริต ๔ ความมกน้อย สันโดษ วิตก ๓ สติปฏิฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พลละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มาสังเคราะห์ลงในมรรค ๘ จะสรุปได้ดังตาราง

ตาราง ๒.๖ สงเคราะห์ธรรมลงในอริยสัจ

อริยสัจ	สภาวธรรม	
ทุกข์สัจ	ยกเว้นตัณหา และ สภาวธรรม ที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ	
สมุทัยสัจ	ตัณหาวิจิริต ๓๖	
นิโรธสัจ	พระนิพพาน	
มัคคสัจ		
(๑) สัมมาทิฎฐิ	วิมมังสีทธิบาท ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์	
(๒) สัมมาสังกัปปะ	วิตก ๓ มีเนกขัมมวิตกเป็นต้น	
(๓) สัมมาวาจา	วจีสุจิริต ๔	สัทธินทรีย์ สัทธาพละ ฉันทิทธิบาท มรรค ๓ ข้อนี้ เป็นอริยกันตศีล ซึ่งเป็น สภาวะที่รับไว้ได้ด้วยศรัทธา
(๔) สัมมากัมมันตะ	กายสุจิริต ๓	
(๕) สัมมาอาชีวะ	ความมกน้อย ความสันโดษ	
(๖) สัมมาวายามะ	สัมมปปธาน ๔ วิริยทธิบาท วิริยินทรีย์ วิริยพละ วิริยสัมโพชฌงค์	
(๗) สัมมาสติ	สติปฏิฐาน ๔ สตินทรีย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์	
(๘) สัมมาสมาธิ	สมาธิอย่างละ ๓ มีสมาธิที่มีวิตกและมีวิจารณ์เป็นต้น จิตตสมาธิ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์	

๒.๑๐ โดยอุปมา

เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้นโดยใช้คำอุปมาเปรียบเทียบ เพราะบุคคลบางกลุ่มสามารถเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมได้โดยอาศัยอุปมา ในอรรถกถาท่านแสดงอุปมาไว้เป็นตัวอย่าง ดังตาราง

ตาราง ๒.๗ แสดงอุปมาอริยสัจ ๔

อริยสัจ	ทุกข์	สมุทัย	นิโรธ	มรรค
อุปมา ๑	ภาโร ของหนัก	ภาราทาน การถือ ของหนัก	ภารนิกเขปน การวาง ของหนัก	ภารนิกเขปนุปาโย อุบายวิธี วางของหนัก
อุปมา ๒	โรโค โรค	โรคนิทาน เหตุเกิดโรค	โรคฺวุปลโม ความสงบ ระงับโรค	เภสชฺช ยารักษาโรค
อุปมา ๓	ทพฺพภิกฺข ภิกษาหายาก	ทพฺพพฺพฺจ ฝนแล้ง	สฺสภิกฺข ภิกษาหาง่าย	สฺสพฺพฺจ ฝนดี
อุปมา ๔	เวรี คนมีเวร	เวรมุล เหตุของเวร	เวรสุมฺคฆาต การถอนเวร	เวรสุมฺคฆาตฺตปาโย อุบายวิธีถอนเวร
อุปมา ๕	วิสฺสฺรูกฺข ต้นไม้พิษ	รสฺสฺรูกฺข รากต้นไม้ม	มฺลฺลฺลฺล การตัด รากต้นไม้ม	ตฺตฺตฺต อุบาย วิธีตัดรากต้นไม้ม
อุปมา ๖	ภย ภัย	ภยมุล เหตุแห่งภัย	นินฺน ความปลอดภัย	ตฺต อุบายถึง ความปลอดภัย
อุปมา ๗	โอริมตีรี ฝั่งนี้	มโหโฆ ห้วงน้ำใหญ่	ปาริมตีรี ฝั่งโน้น	ตีรีตฺต ความพยายามไปถึงฝั่ง

๒.๑๑ โดยธรรมหมวดละ ๔

เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ โดยอาศัยความรู้ในด้านบท พยัญชนะและองค์ธรรม มาจัดเป็นหมวดละ ๔ การอธิบายหัวข้อนี้ ต้องอาศัยความเข้าใจชัดเจนในตัวบาลีและองค์ธรรมของแต่ละบท เป็นอย่างดี เมื่อนำมาอธิบายประกอบเข้ากับอริยสัจ ๔ ก็ช่วยให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การอธิบายหมวดละ ๔ ในเรื่องทุกขสัจ จัดได้ดังนี้

(๑) สภาวะธรรมที่เป็นทุกข์ แต่ไม่เป็นอริยสัจ ได้แก่ สภาวะธรรมที่สัมพันธ์กับมรรค กล่าวคือจิตและเจตสิกที่เหลือเว้นมรรค ๘ ที่เกิดพร้อมกันในมัคคจิต และสามัญญผล ๔ เป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เป็นทุกข์ที่มีอยู่ประจำสังขาร แต่สภาวะเหล่านี้ ไม่ได้จัดเป็นอริยสัจข้อใดเลย

(๒) สภาวะธรรมที่เป็นอริยสัจ แต่ไม่เป็นทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน จัดเป็นทุกข์ชนิดโรธอริยสัจ แต่ไม่เป็นทุกข์ เนื่องจากพระนิพพานเป็นภาวะเที่ยง เป็นสุข

(๓) สภาวะธรรมที่เป็นทุกข์ด้วยและเป็นอริยสัจด้วย ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ และตัณหา มีลักษณะเป็นทุกข์ เพราะไม่เที่ยง ถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยรอบด้าน อุปาทานขันธ์ ๕ จัดเป็นทุกขสัจ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรอบรู้ ตัณหาจัดเป็นสมุทยสัจ เป็นสิ่งที่ควรละ

(๔) สภาวะธรรมที่ไม่เป็นทุกข์และไม่เป็นอริยสัจ ได้แก่ สภาวะธรรมที่สัมพันธ์กับมรรค กล่าวคือจิตและเจตสิกที่เหลือเว้นมรรค ๘ ที่เกิดพร้อมกันในมัคคจิต และสามัญญผล ๔ สภาวะเหล่านี้ไม่ได้จัดเป็นอริยสัจข้อใดเลย และไม่เป็นที่มุ่งหมายของผู้ปฏิบัติ จะต้องทำกิจในการกำหนดรู้

การอธิบายหมวดละ ๔ ในเรื่องสมุทยสัจเป็นต้น ก็สามารถจัดได้โดยทำนองเดียวกันนี้แล้วประกอบคำอธิบายตามสมควร นำบาฬีและคำแปลมาเขียนสรุปได้ดังตาราง

ตาราง ๒.๘ แจกแจงธรรมหมวด ๔

อริยสัจ	๑	๒	๓	๔
ทุกข์สัจ	ทุกข์ น อริยสัจ เป็นทุกข์ ไม่เป็นอริยสัจ	อริยสัจ น ทุกข์ เป็นอริยสัจ ไม่เป็นทุกข์	ทุกข์ฉนฺจ อริยสัจฉนฺจ เป็นทุกข์ และเป็น อริยสัจ	เนว ทุกข์ น อริยสัจ ไม่เป็นทุกข์ และไม่เป็น อริยสัจ
สมุทยสัจ	สมุทโย น อริยสัจ เป็นสมุทัย ไม่เป็นอริยสัจ	อริยสัจ น สมุทโย เป็นอริยสัจ ไม่เป็นสมุทัย	สมุทโย จ อริยสัจฉนฺจ เป็นสมุทัย และเป็น อริยสัจ	เนว สมุทโย น อริยสัจ ไม่เป็นสมุทัย และไม่เป็น อริยสัจ

อริยสัจ	๑	๒	๓	๔
นิโรธสัจ	นิโรธ น อริยสัจ เป็นนิโรธ ไม่เป็นอริยสัจ	อริยสัจ น นิโรธ เป็นอริยสัจ ไม่เป็นนิโรธ	นิโรธ จ อริยสัจจก เป็นนิโรธ และเป็น อริยสัจ	แนว นิโรธ น อริยสัจ ไม่เป็นนิโรธ และไม่เป็น อริยสัจ
มคคสัจ	มคโค น อริยสัจ เป็นมรรค ไม่เป็นอริยสัจ	อริยสัจ น มคโค เป็นอริยสัจ ไม่เป็นมรรค	มคโค จ อริยสัจจก เป็นมรรค และเป็น อริยสัจ	แนว มคโค น อริยสัจ ไม่เป็นมรรค และไม่เป็น อริยสัจ

๒.๑๒ โดยความว่างเปล่า

เป็นอธิบายอริยสัจ ๔ โดยอาศัยลักษณะความเป็นสิ่งว่างเปล่า มาประกอบ โดยปรมัตถ์แล้ว ในสัจจะทั้ง ๔ เป็นของสูญ เพราะไม่มี ผู้สววย ผู้ทำการ ผู้ดับ และผู้เดิน มีแต่สภาวะล้วน ๆ เท่านั้น ดังนี้

ทุกข์สัจ ทุกข์เท่านั้น มีอยู่ แต่ไม่มีบุคคลผู้ใดสววยทุกข์ ไม่มี
เวทก

สมุทยสัจ การทำเท่านั้น มีอยู่ แต่ไม่มีบุคคลผู้ก่อการ ไม่มี
การก

นิโรธสัจ ความดับเท่านั้น มีอยู่ แต่ไม่มีบุคคลผู้ดับ ไม่มี
นิพพุต

มคคสัจ ทางเดินเท่านั้น มีอยู่ แต่ไม่มีบุคคลผู้เดิน ไม่มี **คมก**

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายโดยอาศัยอาการที่สัจจะเหล่านั้นว่างจาก ๔ อย่าง ได้แก่ ว่างจากความเที่ยง ว่างจากความสุข ว่างจากอัตตาทัวตน และว่างจากความสวยงาม มาประกอบ สามารถแยกแยกสัจจะและความว่างได้ดังนี้

ทุกขสัจ กับ **สมุทยสัจ** ว่างจากความเที่ยง ว่างจากความสวยงาม ว่างจากความสุข และว่างจากอัตตาทัวตน

นิโรธสัจ ว่างจากอัตตาทัวตน

มัคคสัจ ว่างจากความเที่ยง ว่างจากความสุข และว่างจากอัตตาทัวตน

ตาราง ๒.๙ แสดงความไม่มีและความมี

อริยสัจ	เที่ยง	สุข	อัตตาทัวตน	สวยงาม
ทุกขสัจ	x	x	x	x
สมุทยสัจ	x	x	x	x
นิโรธสัจ	/	/	x	/
มัคคสัจ	x	x	x	/

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายความว่าง ความไม่มี ในแง่มุมอื่น ๆ ได้อีก
ดังตัวอย่าง

สัจจะ ๓ ว่างจากนิโรธ และนิโรธว่างจากสัจจะ ๓ เพราะว่า
สัจจะ ๓ ได้แก่ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ และมัคคสัจ นั้นเป็นสังขตธรรม เป็น
ธรรมฝ่ายที่มีเงื่อนไขปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ส่วนนิโรธสัจ คือ พระนิพพาน
นั้นเป็นอสังขตธรรม เป็นธรรมฝ่ายไร้ปัจจัยปรุงแต่ง

บรรดาสัจจะ ๔ เหล่านี้ **เหตุว่างจากผล** เพราะไม่มีทุกขในสมุทัย
และเพราะไม่มีนิโรธในมรรค และ **ผลว่างจากเหตุ** เพราะทุกข์กับสมุทัย
และนิโรธกับมรรคมิได้รวมกันเป็นอันเดียว

๒.๑๓ โดยเป็นสภาวะธรรมอย่างเดี่ยวเป็นต้น

เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ โดยอาศัยการจัดหมวดหมู่ธรรม
เพิ่มจำนวนไปตามลำดับ ตั้งแต่หมวดละ ๑ เป็นต้นไป วิธีนี้
นำหมวดธรรมมาจัดได้หลายแง่มุม พระอรรถกถาจารย์ท่านจัดเป็น
ตัวอย่าง สรุปลังตาราง

ตาราง ๒.๑๐ แสดงอริยสัจและสภาวะธรรมอย่างละหนึ่งเป็นต้น

อริยสัจ	สภาวะธรรม
ทุกขสัจ	มี ๑ อย่าง คือ ปวัตตติภาวะ
	มี ๒ อย่าง คือ นาม รูป
	มี ๓ อย่าง คือ อุปปัตตภาพ ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
	มี ๔ อย่าง คือ อาหาร ๔ มีกพหิงการาหารเป็นต้น
	มี ๕ อย่าง คือ อุปาทานขันธ์ ๕
สมุทยสัจ	มี ๑ อย่าง คือ ปวัตตติภาวะ
	มี ๒ อย่าง คือ สัมปยุตด้วยทิฏฐิ กับ ไม่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ
	มี ๓ อย่าง คือ ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา
	มี ๔ อย่าง คือ เป็นภาวะที่ต้องละด้วยมรรค ๔
	มี ๕ อย่าง คือ ความยินดียิ่งในกามคุณ ๕ มีความยินดียิ่งในรูปเป็นต้น
	มี ๖ อย่าง คือ กลุ่มตัณหา ๖ มีตัณหาในรูปเป็นต้น
นิโรธสัจ	มี ๑ อย่าง คือ อสังขตธาตุภาวะ
	มี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กับ อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ
	มี ๓ อย่าง คือ ความสงบระงับภพ ๓
	มี ๔ อย่าง คือ เป็นภาวะที่บรรลुถึงได้ด้วยมรรค ๔
	มี ๕ อย่าง คือ ความสงบระงับความยินดียิ่งในกามคุณ ๕
	มี ๖ อย่าง คือ ความสิ้นไปแห่งกลุ่มตัณหา ๖

อริยสัจ	สภาวะธรรม
มัคคสัจ	มี ๑ อย่าง คือ เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดขึ้น
	มี ๒ อย่าง คือ สมถะ กับ วิปัสสนา หรือ ทัสสนะ กับ ภาวนา
	มี ๓ อย่าง คือ ชั้น ๓ ได้แก่ ปัญญาชั้น สีสันชั้น สมาริชั้น
	มี ๔ อย่าง คือ มรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น
สังขะทั้งหมด	มี ๑ อย่าง คือ เป็นสภาวะไม่ผิด หรือ เป็นสภาวะที่ควรรู้อย่างยิ่ง
	มี ๒ อย่าง คือ โลภะ กับ โลกุตตระ หรือ สังขตะ กับ อสังขตะ
	มี ๓ อย่าง คือ (๑) เป็นสภาวะที่พึงละด้วยทัสสนะและภาวนา (๒) ไม่ได้เป็นสภาวะที่พึงละด้วยทัสสนะและภาวนา (๓) เป็นสภาวะที่พึงละก็ไม่ใช่และไม่พึงละก็ไม่ใช่
	มี ๔ อย่าง คือ (๑) ปริญญeyerธรรม ธรรมที่ควรกำหนดรอบรู้ (๒) ปหัตตัพพธรรม ธรรมที่ควรละ (๓) สัจฉิกัตตัพพธรรม ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (๔) ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น

๒.๑๔ โดยเป็นสภาคะและวิสภาคะ

เป็นการอธิบายโดยยกประเด็นความเข้ากันได้หรือความเข้ากันไม่ได้ของสังขะมาพิจารณา วิธีนี้ สามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม ดังตัวอย่าง

(๑) สัจจะทั้งหมด

ก. เป็นสภาคะ มีลักษณะเข้ากันได้ เป็นไปในทิศทางเดียวกัน (๑) โดยเป็นสภาวะที่ไม่ผิด (๒) ว่างจากอัตตา (๓) แหวงตลอดได้ยาก ดังพระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนทว่า

อานนท เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ผู้ที่ยิงลูกศร ให้เข้าทางช่องดาลเล็ก ๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ ไม่ผิดพลาด หรือ ผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เลี้ยว แหวงเข้าที่ปลายขนทราย อย่างไหนทำได้ยากกว่าหรือเกิดได้ยากกว่ากัน

ท่านพระอานนทกราบทูลว่า ผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เลี้ยว แหวงเข้าที่ปลายขนทรายนี้แล ทำได้ยากกว่า และเกิดได้ยากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

อานนท ที่แท้เหล่าชนผู้แหวงตลอดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขี้ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่าแหวงตลอด สิ่งที่แหวงตลอดได้ยากกว่า^{๒๖}

ข. เป็นวิสภาคะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ โดยกำหนดลักษณะ ของสัจจะแต่ละข้อ ได้แก่ ทุกขสัจ มีลักษณะเบียดเบียน สมุทยสัจ มีลักษณะเป็นเหตุเกิด นิโรธสัจ มีลักษณะสงบ มัคคสัจมีลักษณะนำ ออกจากวิภูฏสงสาร เป็นต้น

๒๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘.

(๒) ทุกขสังกับสมุทยสัง

ก. เป็นสภาคะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะมีความเหมือนกัน

- (๑) เป็นสภาวะที่ลึกซึ้งโดยอรรถว่าหยั่งลงได้ยาก (๒) เป็นโลกิยะ
(๓) เป็นอารมณ์ของอาสวะ

ข. เป็นวิสภาคะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็นทุกขสัง

เป็นผล กับ สมุทยสังเป็นเหตุ และ ทุกขสัง เป็นสภาวะธรรมที่ควร
กำหนดรู้ กับ สมุทยสังเป็นสภาวะธรรมที่ควรละ

(๓) นิโรธสังกับมัคคสัง

ก. เป็นสภาคะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะมีความเหมือนกัน

- (๑) เป็นสภาวะที่หยั่งลงได้ยากโดยอรรถว่าลึกซึ้ง (๒) เป็นโลกุตตระ
(๓) ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

ข. เป็นวิสภาคะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็นอารมณ์

กับตัวรู้อารมณ์ และ นิโรธสัง เป็นสภาวะธรรมที่ควรทำให้แจ้ง กับ
มัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ควรทำให้เกิดขึ้น

(๔) ทุกขสังกับนิโรธสัง

ก. เป็นสภาคะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะเป็นผลเหมือนกัน

ข. เป็นวิสภาคะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็น ทุกขสัง

เป็นสังขตะ กับ นิโรธสัง เป็นอสังขตะ

(๕) สมุทยสังกับมัคคสัง

ก. เป็นสภาวะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะเป็นเหตุเหมือนกัน

ข. เป็นวิสภาวะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็น สมุทยสัง เป็นอกุศลโดยส่วนเดียว กับ มัคคสังเป็นกุศลโดยส่วนเดียว

(๖) ทุกขสังกับมัคคสัง

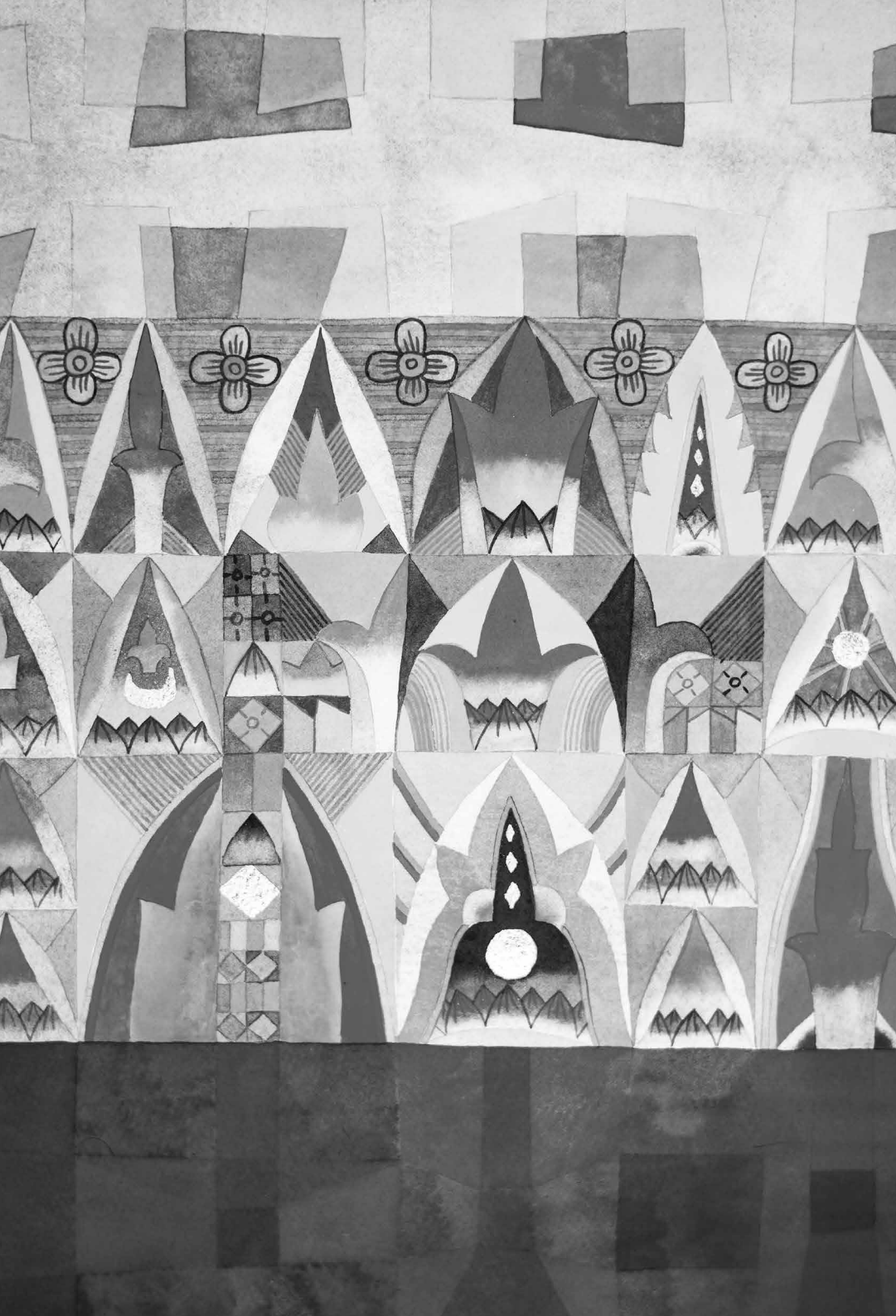
ก. เป็นสภาวะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะเป็นสังขตะเหมือนกัน

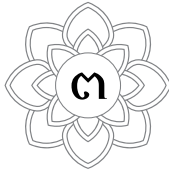
ข. เป็นวิสภาวะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็น ทุกขสัง เป็นโลกียะ กับ มัคคสังเป็นโลกุตตระ

(๗) สมุทยสังกับนิโรธสัง

ก. เป็นสภาวะ มีลักษณะเข้ากันได้ เพราะเป็นธรรมของพระเสขะ ก็ไม่ใช่และเป็นธรรมของพระอเสขะก็ไม่ใช่

ข. เป็นวิสภาวะ มีลักษณะเข้ากันไม่ได้ เพราะแยกเป็น สมุทยสัง เป็นสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้ กับ นิโรธสัง เป็นสภาวะรับรู้อารมณ์ไม่ได้

อริยสัจ ๒๖๖ UN

บทธรรมจำนวน ๒๖๖ บทเหล่านี้ เป็นบทวิชาการทาง พระพุทธศาสนา เป็นมาติกาของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ อยู่ในติกมาติกา ๒๒ ติกะและทุกมาติกา ๑๐๐ ทุกะ เมื่อศึกษา หลักธรรมเรื่องใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๔ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น หากต้องการเข้าใจรายละเอียด ในประเด็นปลีกย่อยต่าง ๆ โดยรอบด้าน ก็ต้องศึกษาโดยประกอบ เข้ากับแม่บทเหล่านี้ ซึ่งในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระอภิธรรม ปิฎกคัมภีร์ที่ ๒ ได้นำมาแสดงไว้อย่างครบถ้วน ในส่วนที่เรียกว่า ปัญหาปุจฉะ แต่การจะศึกษาเนื้อหาส่วนนี้ได้เข้าใจอย่างชัดเจน ต้องมีองค์ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของแม่บททั้ง ๒๖๖ และ หลักธรรมเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี เมื่อนำความรู้ ๒ ประเด็นนี้ มาผสมกัน ก็จะทำให้ได้ความรู้ที่ชัดเจนในประเด็นปลีกย่อยมากมาย เป็นความรู้เชิงวิชาการในหลักธรรมเรื่องนั้น ๆ สามารถเลือกนำไป ใช้ประกอบการอธิบายหลักธรรมได้ตามความเหมาะสม

สำหรับเรื่องอริยสัจ ๔ นี้ มีแสดงไว้ในวิภังค์ลำดับที่ ๔ คือ สัจจวิภังค์ ในส่วนปัญหาปุจฉะ โดยได้ตั้งประเด็นคำถามตามบท มาติกา ๒๖๖ บท แล้วเฉลยไปตามลำดับทั้งหมด ผู้เขียนจะได้นำ แม่บทความรู้เรื่องอริยสัจ ๒๖๖ อย่าง มานำเสนอ ส่วนใดที่เข้าใจยาก จะได้อธิบายเพิ่มเติมตามสมควร

องค์ความรู้พื้นฐานที่นำมาวิเคราะห์และอธิบายอริยสัจ ๔ จำนวน ๒๖๖ บทนี้ นำข้อมูลมาจาก ๔ ส่วน ได้แก่

(๑) **บทมาติกา ๒๖๖ บท** จากคัมภีร์ธัมมสังคณี แบ่งเป็น ติกมาติกา ๒๒ ติกะ จำนวน ๖๖ บท และ อภิธัมมทุกมาติกา ๑๐๐ ทุกะ จำนวน ๒๐๐ บท^๑

(๒) **วิสัชชนาปัญหาปุจฉะ ๒๖๖ บท** ในสังจวิภังค์ คัมภีร์ อภิธรรมปิฎก วิภังค์ โดยตั้งคำถามเรียงลำดับไปตามบทมาติกา เริ่มจากกุสสติก ๓ คำถาม (๑) สัจจะเท่าไร เป็นกุสธ (๒) สัจจะเท่าไร เป็นอกุสธ (๓) สัจจะเท่าไร เป็นอพยากตะ เป็นต้น จนถึงสรณทุก (๒๖๕) สัจจะเท่าไร เป็นสรณะ (๒๖๖) สัจจะเท่าไร เป็นอรณะ แล้วตอบตามความเหมาะสม ในที่นี้ จะอธิบายอริยสัจ ๔ เรียงตามลำดับ คำวิสัชชนา^๒

(๓) **องค์ธรรมปรมัตถ์** เป็นการจัดสงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ลงในบทมาติกา ๒๖๖ บทนั้น ในที่นี้ ใช้องค์ธรรมทั้งหมดตามหนังสือมาติกาโชติกะ

๑ ติกมาติกา. อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑-๒๒/๑-๔, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑-๒๒/๑-๕. ทุกมาติกา. อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑-๑๐๐/๕-๑๖, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑-๑๐๐/๕-๒๐.

๒ วิสัชชนาสังจวิภังค์ ปัญหาปุจฉะ ติกมาติกา. อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๗/๑๓๔-๑๓๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๗/๑๘๒-๑๘๖, ทุกมาติกา. อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๘/๑๓๗-๑๔๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๘/๑๘๖-๑๘๖.

ธัมมสังคณีสรรูปตถนิสสยะ ซึ่งเป็นหลักสูตรชั้นจุฬอภิธรรมิกะเอก
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย^๓

(๔) คำอธิบายบทบาทและองค์ธรรม จากอัฐฐสาลินี
อรรถกถาธัมมสังคณี

เมื่อนำข้อมูลพื้นฐาน ๔ ส่วนเหล่านี้ มาประกอบการวิเคราะห์
อริยสัจ ๔ โดยเทียบเคียงกับองค์ธรรมปรমัตถ์ของอริยสัจ ดังต่อไปนี้

จตตารี อริยสัจจანი: ทุกข์ อริยสัจจํ ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ
ทุกขนิโรธํ อริยสัจจํ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ^๔

ทุกข์ อริยสัจจํ ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธ
รูป ๒๘

ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ ได้แก่ โลกเจตสิก

ทุกขนิโรธอ อริยสัจจํ ได้แก่ พระนิพพาน

ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ ได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘
ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔

ส่วนมัคคจิตตูปบาท ๒๙ ผลจิตตูปบาท ๓๗ อนินทริยพัทธรูป
อตุขกลาป เป็นสังขวิมุตติ คือพ้นจากความเป็นอริยสัจ

๓ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. มาติกาโชติกะ ธัมมสังคณีสรรูปตถนิสสยะ.
(กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔-๑๕๐.

๔ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๕/๑๓๔.

๓.๑ ติกมาติกา ๖๖ บท

๑. กุสลติก

กุสลา ธมฺมา^๕ สภาวธรรมที่ไม่มีโทษและให้วิบากเป็นความสุข^๖
อกุสลา ธมฺมา สภาวธรรมที่มีโทษและให้วิบากเป็นความทุกข์^๗
อพฺยากตา ธมฺมา สภาวธรรมที่พระพุทฺธองค์ไม่ได้ทรงแสดง
โดยความเป็นกุศลและอกุศล มีลักษณะไม่มีวิบาก^๘

สมุทฺยสัจ เป็นอกุศล

มคฺคสัจ เป็นกุศล

นิโรธสัจ เป็นอพฺยากตะ

ทุกขสัจ ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอพฺยากตะก็มี
เนื่องจาก

กุสลา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘

อกุสลา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๗

อพฺยากตา ธมฺมา ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก

๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ตั้งนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺย จึงเป็นอกุศลธรรมเท่านั้น

๕ ธมฺม ศัพท์ในบทมาติกาทั้งหมดใช้ในความหมายว่า สภาวธรรมที่ไม่มีสัตว์ไม่อดตายตัวตน, สวามิธาปี นิสสตตนิชฺชิวตตายเมว วุตตติ. อภี.สง.อ (บาลี) ๑/๘๖.

๖ อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา กุสลา. อภี.สง.อ (บาลี) ๑/๘๗.

๗ สวชฺชทุกขวิปากลกฺขณา อกุสลา. อภี.สง.อ (บาลี) ๑/๘๗.

๘ น พฺยากตาติ อพฺยากตา กุสลากุสลาภาเวน อภี.สง.อ อตฺโถ, อวิปากลกฺขณา อพฺยากตา. อภี.สง.อ (บาลี) ๑/๘๗.

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ได้แก่ ปัญญา
วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ และ
เอกัคคตา ซึ่งเป็นมัคคสังข จึ่งเป็นกุศลธรรม

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ เป็นกุศลธรรม

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นอกุศลธรรม

ค. โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕ อินทริยพัทธ
รูป ๒๘ เป็นอัพยากตธรรม

๒. เวหนาทิก

สุขาย เวหนาย สมฺปยุตฺตา^๙ ธมฺมา สภาวธรรมฺที่สมฺปยุต
ด้วยสุขเวทนา

ทุกฺขาย เวหนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่สมฺปยุต
ด้วยทุกขเวทนา

อทุกขมสุขาย เวหนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่
สมฺปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

สังฺจจะ ๒ ที่สมฺปยุตด้วยสุขเวทนามี ที่สมฺปยุตด้วยอทุกขมสุข
เวทนามี

^๙ สมฺปยุตฺต คือ การประกอบกับจิตโดยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เกิดพร้อมกัน (๒)
ดับพร้อมกัน (๓) ฐ่อารมณฺ์เดียวกัน (๔) เกิดวัตถุเดียวกัน, เอกุปปาทา เอกนิโรธา
เอกวตฺถกา เอการมมณา. อิติ อิเมทึ เอกุปปาตาทาทึทึ สมฺ ปกาเรทึ ยุตฺตาทึ
สมฺปยุตฺตา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๒/๘๙.

นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

ทุกขสัจ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนามี ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนามี ที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนามี ที่กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนามี

เนื่องจาก

สุขชาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ สุขสหคตจิต ๖๓ เจตสิก ๔๖ (เว้นเวทนา)

ทุกขชาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ ทุกขสหคตจิต ๓ เจตสิก ๒๑ (เว้นเวทนา)

อทุกขมสุขชาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เจตสิก ๔๖ (เว้นเวทนา)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ บางครั้งเกิดประกอบกับสุขเวทนา (โสมนัสเวทนา) บางครั้งเกิดประกอบกับอทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา) แบ่งเป็นดังนี้

ก. เมื่อเกิดประกอบกับโลภมูลจิต โสมนัสสหคต ๔ ดวง เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

ข. เมื่อเกิดประกอบกับโลภมูลจิต อุเบกกาสหคต ๔ ดวง เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ซึ่งเป็นมัคคสัง
บางครั้งเกิดประกอบกับสุขเวทนา (โสมนัสเวทนา) บางครั้งเกิดประกอบ
กับอทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา) แบ่งเป็นดังนี้

ก. เมื่อเกิดประกอบกับปฐมฌานจิต ทุตยฌานจิต ตติยฌาน
จิต จตุตถฌานจิต เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

ข. เมื่อเกิดประกอบกับปัญจฌานจิต เป็นสภาวะธรรมที่
สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง กล่าวไม่ได้ว่าสัมปยุตด้วยเวทนา
ชนิดใด เนื่องจากพระนิพพานกับเวทนาเป็นวิปยุตเท่านั้น และ
นิพพานไม่มีการเกิด

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสุขสหคตจิต ๓๑ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรม
ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

ข. ทุกขสหคตจิต ๓ เจตสิก ๒๑ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุต
ด้วยทุกขเวทนา

ค. โลกียอุเบกขาสหคตจิต ๔๗ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะ) เป็น
สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

ง. สุขเวทนาเจตสิก ๓๑ ทุกขเวทนาเจตสิก ๓ อุเบกขาเวทนา
เจตสิก ๔๗ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา
หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือ เป็นสภาวะธรรม
ที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

๓. วิปากติก

วิปากา ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นวิปาก^{๑๐}

วิปากธมฺม^{๑๑} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิปากและ
ไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

สังฺจะ ๒ เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

นิโรธสังฺ ไม่เป็นวิปากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปาก

ทุกขสังฺ ที่เป็นวิปากก็มี ที่เป็นเหตุให้เกิดวิปากก็มี ที่ไม่เป็น
วิปากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปากก็มี

เนื่องจาก

วิปากา ธมฺมา ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘

วิปากธมฺมธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๕๒

เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา ได้แก่ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕

รูป ๒๘ นิพพาน

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุหยสังฺ เป็นอกุศล และ มัคคังคเจตสิก ๘
ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังฺ เป็นกุศล เหล่านี้ เป็นเหตุ
ให้เกิดวิปากได้

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังฺ ไม่ได้เป็นวิปาก เพราะไม่ได้สำเร็จ
ผลจากกรรม และ ไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดวิปาก เพราะไม่ใช่กุศลหรือ
อกุศล พระนิพพานเป็นอพยากตธรรม

๑๐ **วิปาก** เป็นชื่อของนามธรรมที่เป็นผลของกุศลและอกุศล โดยกุศลให้ผลที่น่าปรารถนา ส่วนอกุศลให้ผลที่ไม่น่าปรารถนา ดังคำอธิบายว่า อณณมณณวิสิฏฺฐานํ กุสลากุสลาณํ ปากาติ วิปากา. วิปกกภาพมาปนนานํ อรูปธมฺมานเมตํ อธิวจนํ. อภิ.สง.อ (บาลี) ๓/๘๙.

๑๑ **ธมฺม** ตัวแรกในคำว่า วิปากธมฺมธมฺมา หมายถึง เหตุให้เกิด ดังคำอธิบายว่า วิปากชนกา ธมฺมา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๓/๘๙.

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นวิบาก

ข. อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศล ๑๗ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) เป็น
สภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก

ค. อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นวิบากและ
ไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก

๔. อุปาทินนติก

อุปาทินนุปาทานิยา^{๑๒} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นผลของกรรม
และเป็นอารมณ์ของอุปาทาน

อนุปาตินนุปาทานิยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่ได้เป็นผลของ
กรรมแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

อนุปาตินนอนุปาทานิยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่ได้เป็นผล
ของกรรมและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

สมุทฺยสัจ ไม่ได้เป็นผลของกรรมแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

สัจจะ ๒ ไม่ได้เป็นผลของกรรมและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ทุกขสัจ ที่เป็นผลของกรรมและเป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี
ที่ไม่ได้เป็นผลของกรรมแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี

๑๒ **อุปาทินน** หมายถึง เป็นผลของกรรม ดังคำอธิบายว่า อารมมณกรณวเสน ตณฺหาทีฏฺฐีหิ
อุเปเตน กมฺมฺนา อาทินฺนา ผลภาเวน คหิตาติ อุปาทินฺนา, อุปาทานฺย หมายความว่า เป็น
อารมณ์ของอุปาทาน ดังคำอธิบายว่า อารมมณภาวํ อุปคฺนตฺวา อุปาทานสมฺพนฺธเณ
อุปาทานานํ หิตาติ อุปาทานฺยา. อุปาทานสฺส อารมมณปฺจยฺยภูตฺตานเมตฺตํ อธิวจัน. อภิ.สง.อ
(บาลี) ๔/๙๐.

เนื่องจาก

อุปาทินุปาทานิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕
กัมมชรูป ๒๐

อนุปาทินุปาทานิยา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔

อนุปาทินุอนุปาทานิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖
นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข เป็นอกุศล เป็นกรรม เป็น
สภาวะธรรมที่ไม่ได้เป็นผลของกรรมแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด
ประกอบในมัคคจิต ๔ ได้แก่ ปัญญา วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมา
กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ และเอกัคคตา ซึ่งเป็นมัคคสังข
เหล่านี้ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นผลของกรรมและไม่เป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธชรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ เป็น
สภาวะธรรมที่เป็นผลของกรรมและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ข. อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑
(เว้นโลกะ) จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔ เป็นสภาวะธรรม
ที่ไม่ได้เป็นผลของกรรมแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

๕. สังกิลิฏฐติก

สงกิลิฏฐสงกิลิสิกา^{๑๓} ธมฺมา สภาวธรรมที่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์ของกิเลส

อสงกิลิฏฐสงกิลิสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมองเร่าร้อนแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส

อสงกิลิฏฐอสงกิลิสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมองเร่าร้อนและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

สมุทฺยสัจ ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์
ของกิเลส

สังขจะ ๒ ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและไม่เป็นอารมณ์
ของกิเลส

ทุกขสัจ ที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์
ของกิเลสก็มี ที่ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนแต่เป็นอารมณ์
ของกิเลสก็มี

เนื่องจาก

สงกิลิฏฐสงกิลิสิกา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อสงกิลิฏฐสงกิลิสิกา ธมฺมา ได้แก่ โลภิกกุศลจิต ๑๗
โลภียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

อสงกิลิฏฐอสงกิลิสิกา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖
นิพพาน

๑๓ **สงกิลิฏฐ** หมายถึง ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ดังคำอธิบายว่า สกิลเสตตี สกิลโส, วิชาตติ อุปตาเปติ จาติ อตฺโถ. สกิลเสสน สมฺนาคตาติ สกิลิฏฐา, สงกิลิสิกา หมายถึง เป็นอารมณ์ของกิเลส ดังคำอธิบายว่า อตตานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตเนน สกิลโส อรหนตี สกิลเส วา นิยุตฺตา ตสฺส อารมฺมณกาวานตฺกมฺนโตติ สกิลิสิกา. สกิลเสสฺส อารมฺมณปจฺจยภูตฺตานเมตฺ อธิวจัน. อภ.สง.อ (บาลี) ๕/๙๐.

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข เป็นอกุศล เป็นสภาวะธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์ของกิเลส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ได้แก่ ปัญญา วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ และเอกัคคตา ซึ่งเป็นมัคคสังข เหล่านี้เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์ของกิเลส

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส

๖. สวิตักกติก

สวิตกทุกสวิจारा^{๑๔} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

อวิตกทุกวิจารมตฺตา^{๑๕} ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์

อวิตกทุกอวิจารณ์ ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

๑๔ สวิตกทุก หมายถึง เกิดพร้อมทั้งวิตก ดังคำอธิบายว่า สมปโยคฺวเสน วตฺตมาเนน สห วิตกฺเกน สวิตกฺกา. สวิจารณ์ หมายถึง หมายถึง เกิดพร้อมทั้งวิจารณ์ ดังคำอธิบายว่า สห วิจारेณ สวิจารณ์. อภ.สง.อ (บาลี) ๖/๙๐.

๑๕ วิจารมตฺตา หมายถึง มีเพียงวิจารณ์เกิดเท่านั้น ไม่มีวิตกเกิด ดังคำอธิบายว่า วิตกฺกวิจारेสุ วิจारेว มตฺตา ปมาณํ เอเตสนนฺติ วิจารมตฺตา. วิจारेโต อุตฺตริ วิตกฺเกน สหฺมปโยคํ น คจฺจนฺตํติ อตฺถเ. อภ.สง.อ (บาลี) ๖/๙๐.

สมุทฺยสัจ มีทั้งวิตกและวิจารณ์
นิโรธสัจ ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์
มคฺคสัจ ที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ที่มีไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์ก็มี
ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ก็มี

ทุกขสัจ ที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ที่มีไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์ก็มี
ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ก็มีกล่าวไม่ได้ว่า มีทั้งวิตกและวิจารณ์
ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์ หรือไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ก็มี

เนื่องจาก

สวิตทุกสวิจารณ์า ธมฺมา ได้แก่ สวิตกกวิจารณ์จิต ๕๕ คือ
กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญาวิญญูณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑
เจตสิก ๕๐ (เว้นวิตกกขและวิจารณ์)

อวิตทุกวิจารณ์มตฺตา ธมฺมา ได้แก่ ทุตติยฌานจิต ๑๑
เจตสิก ๓๖ (เว้นวิจารณ์) และ วิตกกเจตสิก ๕๕ ที่เกิดประกอบใน
สวิตกกสวิจารณ์จิต ๕๕

อวิตทุกอวิจารณ์า ธมฺมา ได้แก่ อวิตกกอวิจารณ์จิต ๕๕ คือ
ทวิปัญญาวิญญูณ ๑๐ ตติยฌานจิต ๑๑ จตฺตถฌานจิต ๑๑
ปัญจมฌานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๖ (เว้นวิตกกขและวิจารณ์) และ
วิจารณ์เจตสิก ๑๑ ที่เกิดประกอบในทุตติยฌานจิต ๑๑ รูป ๒๘ นิพพาน
ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดประกอบในโลภมฺมูลจิต ๘ ดวง
เป็นสภาวะธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบกับมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง
แบ่งได้ดังนี้

- ก. ระดับปฐมฌาน เป็นสภาวะธรรมที่มีทั้งวิตกและวิचार
- ข. ระดับทุติยฌาน เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิचार
- ค. ระดับตติยฌานขึ้นไป เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและ
วิचार

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. สวิตกกสวิचारจิต ๔๗ ได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ โลกีย
ปฐมฌานจิต ๓ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่มีทั้งวิตก
และวิचार

ข. โลกียทุติยฌานจิต ๓ เจตสิก ๓๓ และ โลกียวิตกกเจตสิก ๔๗
ที่ประกอบในสวิตกกวิचारจิต ๔๗ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียง
วิचार

ค. โลกียอวัตตกอวิचारจิต ๓๑ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐
โลกียตติยฌานจิต ๓ โลกียจตุตถฌานจิต ๓ โลกียปัญจฌานจิต ๑๕
เจตสิก ๓๓ และ โลกียวิचारเจตสิกที่เกิดประกอบในทุติยฌานจิต ๓
เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิचार

ง. โลกียวิचारเจตสิก ๔๗ ที่ประกอบในสวิตกกสวิचारเจตสิก ๔๗
และอินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า มีทั้งวิตกและวิचार ไม่มีวิตก
มีเพียงวิचार หรือไม่มีทั้งวิตกและวิचार

๗. ปิตติก

ปิตติสหคตา^{๑๖} ธมฺมา สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับปิตติ

สุขสหคตา ธมฺมา สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับสุข

อุpekขาสหคตา ธมฺมา สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา

สังจะ ๒ ที่เกิดพร้อมกับปิตติกัมมี ที่เกิดพร้อมกับสุขกัมมี ที่เกิดพร้อมกับอุเบกขากัมมี

นิโรธสัง กล่าวไม่ได้ว่า เกิดพร้อมกับปิตติ เกิดพร้อมกับสุข หรือเกิดพร้อมกับอุเบกขา

ทุกขสัง ที่เกิดพร้อมกับปิตติกัมมี ที่เกิดพร้อมกับสุขกัมมี ที่เกิดพร้อมกับอุเบกขากัมมี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เกิดพร้อมกับปิตติ เกิดพร้อมกับสุข หรือเกิดพร้อมกับอุเบกขากัมมี

เนื่องจาก

ปิตติสหคตา ธมฺมา ได้แก่ ปิตติสหคตจิต ๕๑ คือ กามโสมนัส สหคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ เจตสิก ๔๖ (เว้นปิตติ)

สุขสหคตา ธมฺมา ได้แก่ สุขสหคตจิต ๖๓ เจตสิก ๔๖ (เว้นเวทนา)

อุpekขาสหคตา ธมฺมา ได้แก่ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เจตสิก ๔๖ (เว้นเวทนา)

ดังนั้น

๑๖ ปิตติสหคต หมายถึง สัมปยุตกับปิตติโดยลักษณะ ๔ มีเกิดพร้อมกันเป็นต้น ดังคำอธิบายว่า ปิตติยา สห เอกุปปาทาภิภาวํ คตตติ ปิตติสหคตา ปิตติสมปยุตตตติ อตโธ. อภ.สง.อ (บาลี) ๗/๙๐.

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง เกิดกับโลภมูลจิต ๘ และ
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง
เกิดพร้อมกับปีติก็มี เกิดพร้อมกับสุขก็มี เกิดพร้อมกับอุเบกขาก็มี

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง กล่าวไม่ได้ว่า เกิดพร้อมกับปีติ
เกิดพร้อมกับสุข หรือเกิดพร้อมกับอุเบกขา

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกข์สัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียปีติสหคตจิต ๒๗ คือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘
โลกียปฐมฌานจิต ๓ โลกียทุติยฌานจิต ๓ โลกียตติยฌานจิต ๓
เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับปีติ

ข. โลกียสุขสหคตจิต ๓๑ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะ) เป็น
สภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับสุข

ค. โลกียอุเบกขาสหคตจิต ๔๗ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะ) เป็น
สภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา

ง. โทสมูลจิต ๒ ทุกขสหคตกายวิญญาณ ๑ เจตสิก ๒๒,
สุขเวทนา ๔ ที่เกิดในสุขสหคตกายวิญญาณ ๑ และโลกียจตุตถ
ฌานจิต ๓, อุเบกขาเวทนา ๔๗ ที่เกิดในโลภียอุเบกขาสหคตจิต ๔๗,
อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เกิดพร้อมกับปีติ เกิดพร้อมกับสุข
หรือเกิดพร้อมกับอุเบกขา

๘. ทัสสนติก

ทัสสนเนน^{๑๗} ปหาตพฺพา ธมฺมา สภาวธรรมที่ตํองประหาร
ด้วยโสดาปัตติมรรค

ภาวนาย^{๑๘} ปหาตพฺพา ธมฺมา สภาวธรรมที่ตํองประหาร
ด้วยมรรคเบ็องบน ๓

เนว ทัสสนเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา สภาวธรรม
ที่ไม่ใช่ตํองประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบ็องบน ๓

สัจจะ ๒ ไม่ตํองประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรค
เบ็องบน ๓

สมุทฺยสัจ ที่ตํองประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่ตํอง
ประหารด้วยมรรคเบ็องบน ๓ ก็มี

ทุกขสัจ ที่ตํองประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่ตํองประหาร
ด้วยมรรคเบ็องบน ๓ ก็มี ที่ไม่ใช่ตํองประหารด้วยโสดาปัตติมรรค
และมรรคเบ็องบน ๓ ก็มี

เน็องจาก

ทัสสนเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้แกํ ทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ๔
วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๒ อันโสดาปัตติมรรคละได้ยําง
เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ โทสมมูลจิต ๒

๑๗ ทัสสน หมายถึง โสดาปัตติมรรค เน็องจากเห็นพระนิพพานเป็นครั้งแรก ดังคํออธิบายยวํ
ทัสสนเนนาติ โสดาปัตติมคเคน. โส ทิ ปรมํ นิพพานํ ทัสสนโต ทัสสนนติ วุตโต. อภิ.สง.อ
(บาลี) ๘/๙๐.

๑๘ ภาวนา หมายถึง มรรค ๓ ที่เหลือ ได้แกํ สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และ
อรหัตตมรรค เกิดขึ้นเน็องกับการเจริญมรรคในนิพพานอันโสดาปัตติมรรคเห็นแล้ว
นัองเอง ดังคํออธิบายยวํ ภาวนายาติ เสสมคคตตยเณ. เสสมคคตตยณฺหิ ปรมมคเคน
ทิฏฐสมิเยว ธมฺเม ภาวนาวเสน อุปฺพชติ. อภิ.สง.อ (บาลี) ๘/๙๑.

เจตสิก ๒๕ อันนำไปสู่อบายภูมि (อบายคมนิยะ) อันโสดาปัตติมรรค ทำให้เบาบางลง (ตณฺกรพหฺน)

ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ ส่วนที่หายาบ อันสภวาคามิมรรค ทำให้เบาบางลง, ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันอนาคามิมรรคละได้อย่างเด็ดขาด, ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับรูปราคะและอรุปราคะ อุทจฺจจสํปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ อันอรหัตตมรรคละได้อย่างเด็ดขาด

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้แก่ กุสลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน ดั่งนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด ประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่ต้อง ประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดกับโลภมูลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ และเกิดในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ อันนำไปสู่อบาย เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วย โสดาปัตติมรรค

ข. เกิดประกอบกับทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๑ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) ได้แก่ ทิฏฐิคิด สัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ อันโสดาปัตติมรรคละได้อย่างเด็ดขาด, ทิฏฐิคิดวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันนำไปสู่อบายภูมิ อันโสดาปัตติมรรคทำให้เบาบางลง เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. อกุศลจิต ๗ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) ได้แก่ ทิฏฐิคิด วิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ ส่วนที่หยาบ อันสกทาคามี มรรคทำให้เบาบางลง, ทิฏฐิคิดวิปยุตตจิต ๔ เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อันอนาคามีมรรคละได้อย่างเด็ดขาด, ทิฏฐิคิดวิปยุตตจิต ๔ เกี่ยวกับบรูพราคะและอรูพราคะ อุทัจจ สัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๐ อันอรหัตตมรรคละได้อย่างเด็ดขาด เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่ต้องประหาร ด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

๙. ทัสสนเหตุติก

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่มีเหตุอันต้อง ประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่มีเหตุอันต้อง ประหารด้วยมรรคเบื้องบน

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา สภาวธรรม ที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน

สัจจะ ๒ เป็นสภาวะไม่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติ
มรรคและมรรคเบื้องบน ๓

สมุทยสัจ เป็นสภาวะที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติ
มรรคก็มี ที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี

ทุกขสัจ เป็นสภาวะที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติ
มรรคก็มี ที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี ที่ไม่ใช่
มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี
เนื่องจาก

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทัฏฐิตฺตสัมปยุตตจิต ๔
วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๒ (เว้นโมหเจตสิกในวิจิกิจฉา
สัมปยุตตจิต ๑) อันโสดาปัตติมรรคละได้อย่างเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน),
ทัฏฐิตฺตวิปยุตตจิต ๔ โทสมฺมุจจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันนำไปสู่อบายภูมิ
(อุปายคมนีเย) อันโสดาปัตติมรรคทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน)

ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทัฏฐิตฺตวิปยุตตจิต ๔
โทสมฺมุจจิต ๒ เจตสิก ๒๕ ส่วนที่หยาบ อันสกทาคามิมรรคทำให้
เบาบางลง, ทัฏฐิตฺตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ
โทสมฺมุจจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันอนาคามิมรรคละได้อย่างเด็ดขาด,
ทัฏฐิตฺตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับรูปราคะและอรุปราคะ อุทัจจ
สัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ (เว้นโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑)
อันอรหัตตมรรคละได้อย่างเด็ดขาด

เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่
กุสลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิก
ในโมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ และเกิดในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ อันนำไปสู่อบาย เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. เกิดในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๑ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) ได้แก่ ทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ วิภิจิณาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ (เว้นโมหเจตสิกในวิภิจิณาสัมปยุตตจิต ๑) อันโสดาปัตติมรรคละได้อย่างเด็ดขาด, ทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันนำไปสู่อบายอันโสดาปัตติมรรคทำให้เบาบางลง เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. อกุศลจิต ๗ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) ได้แก่ ทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ ส่วนที่หยาบ อันสกทาคามีมรรคทำให้เบาบางลง, ทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อันอนาคามีมรรคละได้อย่างเด็ดขาด, ทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ เกี่ยวกับรูปราคะและอรุปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๐ (เว้นโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) อันอรหัตตมรรคละได้อย่างเด็ดขาด เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโมหมูลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เหล่านี้
สภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและ
มรรคเบื้องต้น

๑๐. อัจฉริยธรรม

อัจฉริยธรรม^{๑๙} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ
และจตุติ

อปจยคามิโน^{๒๐} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน
เนวอจยคามินาปจยคามิโน ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุ
ให้ถึงปฏิสนธิจตุติและนิพพาน

สมุทฺถสัจ เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจตุติ

มัคคสัจ เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน

นิโรธสัจ ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จตุติ และนิพพาน

ทุกขสัจ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจตุติก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึง
ปฏิสนธิ จตุติ และนิพพานก็มี

๑๙ อัจฉริยธรรม หมายถึง วัฏฏ์ทุกขที่เป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิและจตุติอันกรรมกิเลสก่อสร้างขึ้น
ตั้งคำอธิบายว่า กम्मกิลเลเสหิ อัจฉริยตฺติ อจฺจโย. ปฏิสนธิจตุติคตฺติปวตฺตทานํ เอตํ นามํ.
อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๐/๙๑.

๒๐ อปจย หมายถึง สภาวะที่พ้นจากปฏิสนธิและจตุติ ได้แก่ พระนิพพาน, อปจยคามิ หมายถึง
อริยมรรคที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ตั้งคำอธิบายว่า ตโต เอว อจฺจยสงฺขาตา จยา
อเปตตฺตา นิพฺพานํ อเปตํ จยาติ อจฺจโย. ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนโต อจฺจยํ คจฺจนตฺติติ
อปจยคามิโน; อริยมคฺคานเมตํ อธิวจัน. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๐/๙๑.

เนื่องจาก

อาจยคามิโน ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗
เจตสิก ๕๒

อปจยคามิโน ธมฺมา ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๖

เนวอาจยคามินาอปจยคามิโน ธมฺมา ได้แก่ วิบากจิต ๓๖
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง เกิดกับโลภมูลจิต ๘ เป็นสภาวะ
ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง
เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึง
ปฏิสนธิจุติและนิพพาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ)
เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ

ข. โลกียวิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕ อินทริยพัทธ
รูป ๒๘ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพาน

๑๑. เสกขตติก

เสกขาท^{๒๑} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นของเสขะบุคคล

อเสกขาท^{๒๒} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นของอเสขะบุคคล

แนวเสกขนาเสกขาท ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นของเสขะบุคคล
และอเสขบุคคล

มัคคัจจ เป็นของเสขะบุคคล

ัจจจะ ๓ ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล

เนื่องจาก

เสกขาท ธมฺมา ได้แก่ มัคคจิต ๔ ผลจิต ๓ (เว้นอรหัตตผลจิต)
เจตสิก ๓๖

อเสกขาท ธมฺมา ได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖

แนวเสกขนาเสกขาท ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒

รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคัจจ
เป็นสภาวธรรมที่เป็นของเสขะบุคคล

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยัจจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธัจจ,
โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขัจจ เหล่านี้
เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นของเสขะบุคคลและอเสขะบุคคล

๒๑ เสกข หมายถึง บุคคลผู้กำลังดำเนินอยู่ในสิกขา ๓ ได้แก่ พระเสขะ ๗ จำพวก
ตั้งคำอธิบายว่า ตีสู สิกขาสู ชาตติ เสกขา. สตตนนํ เสกขานํ เอเตตปิ เสกขา. อภ.สง.อ
(บาลี) ๑๑/๙๒.

๒๒ อเสกข หมายถึง ผู้ไม่มีธรรมที่จะต้องปฏิบัติต่อไป หรือ ผู้ปฏิบัติสิกขา ๓ ถึงความสิ้นสุด
แล้ว ได้แก่ อรหัตตผลธรรม ตั้งคำอธิบายว่า อูปริ สิกขิตพพาวาทน เสกขาติ อเสกขา.
วุฑฒิปปตตวา วา เสกขาติปิ อเสกขา. อรหตตผลธมฺมานํ เอตํ อธิวณฺ. อภ.สง.อ (บาลี)
๑๑/๙๒.

๑๒. ปริตตติก

ปริตตตา^{๒๓} ธมฺมา สภาวธรรมที่มีอาณุภาพน้อย

มหคคตา^{๒๔} ธมฺมา สภาวธรรมที่เข้าถึงความเป็นใหญ่ หรือ
สภาวธรรมอันผู้เป็นใหญ่เข้าถึง

อปฺปมาณา^{๒๕} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมี
ราคาเป็นต้น

สมุทฺยสัจ เป็นปริตตตะ

สัจจะ ๒ เป็นอปฺปมาณะ

ทุกขสัจ ที่เป็นปริตตตะก็มี ที่เป็นมหคคตะก็มี

เนื่องจาก

ปริตตตา ธมฺมา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

มหคคตา ธมฺมา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒

เจตสิก ๓๕

อปฺปมาณา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

ตั้งนั้น

๒๓ **ปริตต** หมายถึง สิ่งที่เปรียบเหมือนวัตถุจำนวนน้อย เพราะมีอาณุภาพน้อย ดังคำอธิบาย
ว่า อิมปิ อปฺปานุภาวตย ปริตตตา วียาติ ปริตตตา. อภิ.สง.อ (บาลี)๑๒/๙๒.

๒๔ **มหคคต** หมายถึง ธรรมที่ถึงความใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ ให้ผลที่เพอญลย์
และเกิดต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน หรือ ธรรมที่ผู้เป็นใหญ่ด้วยอำนาจ วิริยะ จิตตะ และ
ปัญญาเข้าถึง ดังคำอธิบายว่า กิเลสวิกรมณสมตถตตาย วิปุลผลตตาย ทิมสนตานตตาย จ
มหนตถาว คตวา มหนตเตหิ วา อุหารจณฺหนทวิริยจิตตปณฺเฑหิ คตวา ปฏิปนฺนาตีปิ มหคคตวา.
อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๒/๙๒.

๒๕ **ปมาณ** หมายถึง กิเลสมีราคาเป็นต้นที่สร้างความสูงต่ำขึ้น, อปฺปมาณ หมายถึง ไม่มีกิเลส
เป็นอารมณ์หรือไม่มีกิเลสเกิดประกอบ และเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสเหล่านั้น ดังคำอธิบายว่า
ปมาณกรรา ธมฺมา ราคาทโย ปมาณํ นาม. อารมฺมณโต วา สมฺปโย คโต วา นตฺถิ เอเตสํ
ปมาณํ ปมาณสฺส จ ปฏิปฺกฺขชาติ อปฺปมาณา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๒/๙๒.

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข เกิดกับโลภมูลจิต ๘ เป็นระดับ
กามาวจร เป็นสภาวะธรรมที่มีอานุภาพน้อย

พระนิพพาน เป็นนิโรธสังข และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นระดับโลกุตตระ เป็นสภาวะธรรม
ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีรากะเป็นต้น

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็น
ระดับกามาวจร เป็นปริตตะ สภาวะธรรมที่มีอานุภาพน้อย

ข. รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๕ เป็นมหัคคตะ
สภาวะธรรมที่เข้าถึงความเป็นใหญ่ หรือสภาวะธรรมอันผู้เป็นใหญ่
เข้าถึง

๑๓. ปริตตารัมมณติก

ปริตตารัมมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์
มหัคคตารัมมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์
อุปฺปมาณารัมมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีอุปฺปมาณะเป็น
อารมณ์

นิโรธสังข รับรู้อารมณ์ไม่ได้

มัคคสังข มีอุปฺปมาณะเป็นอารมณ์

สมุทยสังข ที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์
แต่ไม่มีอุปฺปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี

ทุกขสังข ที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ก็มี
ที่มีอุปฺปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีปริตตะเป็นอารมณ์
มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ หรือมีอุปฺปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี

เนื่องจาก

ปริตตารมมณา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญา
 ญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตிரณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หลีตุปปาทจิต ๑
 เจตสิก ๓๓ ที่มีปริตตธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, จิต ๓๑ ดวง คือ
 อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิกิริยาจิต ๘
 อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปมัญญา ๒) ในขณะที่มีปริตตธรรม
 เป็นอารมณ์

มหัคคตารมมณา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๖ ดวง คือ ญาณัญญาชยตน
 ฌานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓ เจตสิก ๓๐
 มีมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, จิต ๓๑ ดวง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒
 มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิกิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒
 เจตสิก ๔๗ (เว้นวิรตี ๓ และ อัปมัญญา ๒) ในขณะที่มีมหัคคตธรรม
 เป็นอารมณ์

อุปปมาณารมมณา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖
 มีอุปปมาณธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, จิต ๑๑ ดวง คือ มโนทวาราวช
 ชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิกิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔
 อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และ อัปมัญญา ๒) ในขณะที่
 มีอุปปมาณธรรมเป็นอารมณ์

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ รับรู้อารมณ์ไม่ได้
 มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข
 เป็นสภาวะธรรมที่มีอุปปมาณะเป็นอารมณ์

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสังข เกิดในโลกมูลจิต ๘ มีปริตตธรรม
 และมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์ได้ แต่ไม่สามารถมีนิพพานเป็นอารมณ์ได้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ปรีตตำมมณจิต ๕๖ ได้แก่ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓
สันตীরณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๓๓ ที่มี
ปรีตธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑
มหากุศลจิต ๘ มหาภิกิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลภะ)
ในขณะที่มีปรีตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะธรรมที่มีปรีตตะเป็น
อารมณ์

ข. มหัคคตำมมณจิต ๓๗ ได้แก่ วิญญาณัญญาตณณานจิต ๓
เนวสัญญาณาสัญญาตณณานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ มีมหัคคตธรรมเป็น
อารมณ์แน่นอน, อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘
มหาภิกิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๖ (เว้นโลภะ) ในขณะที่
มีมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์

ค. อปัปมาณำมมณจิต ๑๑ ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑
มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิกิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔
อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๓๓ ในขณะที่มีอปัปมาณธรรมเป็นอารมณ์
เป็นสภาวะธรรมที่มีอปัปมาณะเป็นอารมณ์

ง. รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้นอภิญญา) อากาสาัญญาตณณานจิต ๓
อากิญจัญญาตณณานจิต ๓ เจตสิก ๓๕ ขณะที่มิบัญญัติเป็นอารมณ์
แน่นอน, อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘
มหาภิกิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๘ ในขณะที่มิบัญญัติเป็น
อารมณ์, อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า มีปรีตตะเป็นอารมณ์
มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ หรือมีอปัปมาณะเป็นอารมณ์

๑๔. หีนติก

หีนา^{๒๖} ธมฺมา สภาวธรรมชั้นต่ำ

มชฺฌิมา^{๒๗} ธมฺมา สภาวธรรมชั้นกลาง

ปณีตา^{๒๘} ธมฺมา สภาวธรรมชั้นประณีต

สมุทฺยสัจ เป็นชั้นต่ำ

สัจจะ ๒ เป็นชั้นประณีต

ทุกขสัจ ที่เป็นชั้นต่ำก็มี ที่เป็นชั้นกลางก็มี

เนื่องจาก

หีนา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

มชฺฌิมา ธมฺมา ได้แก่ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลภียวิบากจิต ๓๒
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

ปณีตา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดกับโลกมูลจิต ๘ เป็นอกุศล
เป็นสภาวธรรมชั้นต่ำ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด
ประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมชั้นประณีต

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

๒๖ หีน หมายถึง เลวทรามหรือลามก ดังคำอธิบายว่า หีนาติ ลามกา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๔/๙๒.

๒๗ มชฺฌิม หมายถึง อยู่ระหว่างเลวกับประณีต ดังคำอธิบายว่า หีนปณฺฑิตานํ มชฺฌเณ ภวติ มชฺฌิมา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๔/๙๒.

๒๘ ปณีต หมายถึง มีลักษณะสูงสุดและมีลักษณะไม่น่าเบื่อ ดังคำอธิบายว่า อุตฺตมญฺเฐน อตฺตปฏฺกฺกุญฺเณ จ ปณีตา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๔/๙๒.

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมชั้นต่ำ
ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยัพพัชรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมชั้นกลาง

๑๕. มิจฉัตตติก

มิจฉตตนิยตา^{๒๙} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผล
แน่นนอนไม่มีระหว่างกัน

สมมตตตนิยตา^{๓๐} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผล
แน่นนอนในลำดับต่อจากตน

อนิยตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่แน่นนอนโดยอาการทั้งสองนั้น
นิโรธสัจ ไม่แน่นนอนโดยอาการทั้งสองนั้น
มัคคสัจ มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นนอน
สัจจะ ๒ ที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นนอนก็มี ที่ไม่แน่นนอน
โดยอาการทั้งสองนั้นก็มิ

เนื่องจาก

มิจฉตตนิยตา ธมฺมา ได้แก่ ขวณะดวงที่ ๗ ของทิวฐิต
สัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนิยตมิจฉาทิวฐิตกรรม เจตสิก ๒๑, ขวณะดวงที่ ๗
ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ข่ามารดา
ข่าบิดา ข่าพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท ทำสังฆเภท เจตสิก ๒๒

๒๙ มิจฉตต หมายถึง สภาวะที่ผิด. นิยต หมายถึง ให้ผลแน่นนอนหลังจากสิ้นชีวิตไม่มีระหว่างกัน
ตั้งคำอธิบายว่า มิจฉาสภาวติ มิจฉตตา; วิกากทานเ สติ ขนธเภทานนตฺเรว วิกากทานโด
นิยตา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๕/๙๒.

๓๐ สมมตต หมายถึง สภาวะที่ถูกต้องโดยลักษณะตรงข้ามกับมิจฉัตต. สมมตตนิยต หมายถึง
ธรรมที่มีลักษณะถูกต้องและให้ผลแน่นนอนต่อจากตนไม่มีระหว่างกัน ตั้งคำอธิบายว่า
วุตตวิปริเตน อตเถน สมมาสภาวติ สมมตตา; สมมตตา จ เต นิยตา จ อนนตฺเรว
ผลทานเนาติ สมมตตนิยตา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๕/๙๒.

สมมตตนิยตา ธมฺมา ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๖

อนิยตา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ (เว้นชวณะดวงที่ ๗ ของ
ทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนियตมิจฉาทิวฐิฏฺฐิกรรม และ ชวณะดวงที่ ๗
ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ข่ามารดา
ข่าบิดา ข่าพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท ทำสังฆเภท) โลภียกุศลจิต ๑๗
วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นอนิยตธรรม เพราะไม่มี
ความแน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ เป็นสัมมัตตธรรม
เพราะมีสภาวะถูกต้องและให้ผลในลำดับถัดจากตนแน่นอน

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุหยสัจ เกิดประกอบในโลกมูลจิต ๘ แบ่ง
เป็นดังนี้

ก. เกิดในชวณะดวงที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็น
นियตมิจฉาทิวฐิฏฺฐิกรรม เป็นสภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน

ข. เกิดในโลกมูล ๘ (เว้นในชวณะดวงที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตต
จิต ๔ ที่เป็นนियตมิจฉาทิวฐิฏฺฐิกรรม) เป็นสภาวะธรรมที่ไม่แน่นอนโดย
อาการทั้งสองนั้น

ส่วน โลภียจิต ๑๗ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๖ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) ได้แก่ ชวณะดวงที่ ๗
ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนियตมิจฉาทิวฐิฏฺฐิกรรม เจตสิก ๒๐,
ชวณะดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ อย่าง
ได้แก่ ข่ามารดา ข่าบิดา ข่าพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท ทำสังฆเภท

เจตสิก ๒๑ เหล่านี้ เป็นสภาวะธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน
ไม่มีระหว่างกัน

ข. อุกุศลจิต ๑๒ (เว้นชวณะดวงที่ ๗ ของทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔
ที่เป็นนियตมิจฉาทิวฏฐิตกรรม และ ชวณะดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒
ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ อย่าง) โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เหล่านี้
เป็นอนิยตธรรม สภาวะธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น

๑๖. มัคคารัมมณฑิก

มคฺคการมฺมณฺณา^{๓๑} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์

มคฺคเหตุกา^{๓๒} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ

มคฺคาธิปติโน^{๓๓} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดี

นิโรธสัจ รั้งอรรถมณไม่ได้

สมุทฺยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุ
หรือมีมรรคเป็นอธิบดี

๓๑ มคฺค หมายถึง สภาวะที่รู้นิพพาน หรือ สภาวะที่ทำให้กิเลสสิ้นไป. มคฺคการมฺมณฺณา หมายถึง
ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์ ดังคำอธิบายว่า นิพพาน มคฺคคติ ฌเณสตี กิเลสฺ วา มารณโต
คจฺจตีติ มคฺโค. มคฺโค อารมฺมณฺเ เอเตสนฺติ มคฺคการมฺมณฺณา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๖/๙๒.

๓๒ มคฺคเหตุกา หมายถึง (๑) ธรรมที่มีเหตุคือมรรคมีองค์ ๘ (๒) ธรรมที่มีเหตุสัมปยุตกับ
มรรค (๓) ธรรมที่มีเหตุตั้งอยู่ในมรรค ดังคำอธิบายว่า อฏฺฐงฺคิโกปิ มคฺโค ปจฺจยญฺเฐน
เอเตสฺ เหตุติ มคฺคเหตุกา. มคฺคสมฺปยุตฺตา วา เหตุ มคฺเค วา เหตุติ มคฺคเหตุ. เต เอเตสฺ
เหตุติปิ มคฺคเหตุกา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๖/๙๒.

๓๓ มคฺคาธิปติ หมายถึง ธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดีในลักษณะที่เกิดครอบทับ ดังคำอธิบายว่า
อภิภาวิตฺวา ปวตฺตณญฺเฐน มคฺโค อธิปติ เอเตสนฺติ มคฺคาธิปติโน. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๖/๙๓.

มัจฉคัจฉจ ไม่ใช้มีมรรคเป็นอารมณ์ ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นเหตุ หรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี

ทุกขลัจจ ที่มีมรรคเป็นอารมณ์แต่ไม่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ หรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี

เนื่องจาก

มคฺคารมมณา ธมฺมา ได้แก่ มัคคารัมมณจิต ๑๑ คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒) ของพระโสดาบันที่มีโสดาปัตติมรรคเป็นอารมณ์, มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒) ของพระสกทาคามีที่มีสกทาคามีมรรคเป็นอารมณ์, มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒) ของพระอนาคามีที่มีอนาคามีมรรคเป็นอารมณ์, มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ กิริยาอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒) ของพระอรหันต์ที่มีอรหัตตมรรคเป็นอารมณ์

มคฺคเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ [นัยที่ ๑] มัคคจิต ๔ เจตสิก ๒๘ (เว้นมัคคังคเจตสิก ๘), [นัยที่ ๒] มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๔ (เว้นโโลกะและอโทสะ), [นัยที่ ๓] มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๕ (เว้นปัญญา)

มคฺคาธิปติโน ธมฺมา ได้แก่ [นัยที่ ๑] มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ และ อัปปมัญญา ๒) ของพระโสดาบันที่มีโสดาปัตติมรรคเป็นอธิบดีอารมณ์, มหากุศลญาณ

สัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิริตี ๓ และ อັปปมัญญา ๒) ของ พระสกทาคามีที่มีสกทาคามีมรรคเป็นอธิปัตถิอารมณฺ, มหากุศลญาณ สัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิริตี ๓ และ อັปปมัญญา ๒) ของ พระอนาคามีที่มีอนาคามีมรรคเป็นอธิปัตถิอารมณฺ, มหาภิริยาญาณ สัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิริตี ๓ และ อັปปมัญญา ๒) ของ พระอรหันต์ที่มีอรหัตตมรรคเป็นอธิปัตถิอารมณฺ, [นัยที่ ๒] มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๕ (เว้นวิริยะในขณะที่มีวิริยะเป็นอธิปัตถิ หรือเว้นปัญญา ในขณะที่มีปัญญาเป็นอธิปัตถิ), [นัยที่ ๓] วิริยเจตสิกและปัญญาเจตสิก ในขณะที่เป็นอธิปัตถิ

ดั่งนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ รั้บรู้อารมณฺไม่ได้

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณฺ มีมรรคเป็นเหตุ หรือมีมรรคเป็นอธิปัตถิ

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง แบ่งเป็นดั่งนี้

ก. บางส่วนมีมรรคเป็นเหตุ

ข. บางส่วนมีมรรคเป็นอธิปัตถิ

ค. บางส่วนกล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นเหตุ หรือมีมรรคเป็น อธิปัตถิ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทฺฐรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดั่งนี้

ก. บางส่วนมีมรรคเป็นอารมณฺ

ข. บางส่วนมีมรรคเป็นอธิปัตถิ

ค. บางส่วน คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต) มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหาวิบากจิต ๘ มหาภิริยาญาณวิปยุตตจิต ๔ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้นอภิญญาจิต ๒) อรูปาวจรจิต ๑๒ ไม่มีมรรคเป็นอารมณ์อย่างแน่นอน, มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๓๘ ขณะที่ไม่ได้มีมรรคเป็นอารมณ์, อินทริยพัทธรูป ๒๘ เหล่านี้ กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ หรือมีมรรคเป็นอธิบดี

๑๗. อุปปन्नติก

อุปปนนา^{๓๔} ธมฺมา สภาวธรรมที่เกิดขึ้นถึงขณะทั้ง ๓

อนุปปนนา^{๓๕} ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ใช่เกิดขึ้นถึงขณะทั้ง ๓

อุปฺปาทีโน^{๓๖} ธมฺมา สภาวธรรมที่จักเกิดขึ้นแน่นอนเพราะมีเหตุสำเร็จแล้ว

สังจะ ๒ ที่กำลังเกิดขึ้นก็มี ไม่ใช่ที่กำลังเกิดขึ้นก็มี แต่กล่าวไม่ได้ว่า จักเกิดขึ้นแน่นอน

นิโรธสังจ กล่าวไม่ได้ว่า กำลังเกิดขึ้น ไม่ใช่กำลังเกิดขึ้น หรือจักเกิดขึ้นแน่นอน

๓๔ **อุปปนฺน** หมายถึง ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่อุปฺปาพะจนถึงภังคะ ดังคำอธิบายว่า อุปฺปาโทโต ปฏฺฐาย ยาว ภงคา อุทฺธํ ปนฺนา คตา ปวตฺตาคี อุปปนฺนา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๗/๙๓.

๓๕ **อนุปปนฺน** = น + อุปปนฺน ดังคำอธิบายว่า น อุปปนฺนาคี อนุปปนฺนา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๗/๙๓.

๓๖ **อุปฺปาทีน** หมายถึง ธรรมที่จักเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเพราะมีเหตุทำให้เสร็จแล้ว ดังคำอธิบายว่า ปรินิฏฺฐิตการณกเทศตา อวสฺสํ อุปฺปชฺชิสสนฺตีติ อุปฺปาทีโน. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๗/๙๓.

ทุกขสัจ ที่กำลังเกิดขึ้นก็มี ที่ไม่ใช่กำลังเกิดขึ้นก็มี ที่จักเกิดขึ้น
แน่นอนก็มี

เนื่องจาก

อุปปณนา ธมมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่กำลัง
เกิดขึ้น ปราภฏอยู่

อนุปปณนา ธมมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔
ที่จะเกิดขึ้น

อุปปาทีน ธมมา ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ กัมมชรูป ๑๘
ที่จะเกิดขึ้น

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด
ประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ ที่เกิดขึ้นถึงขณะ ๓ อุปาทะ
ฐิติ ภังคะ ชื่อกำลังเกิดขึ้นปราภฏอยู่ ส่วนที่ยังไม่เกิด จะเกิดเมื่อเหตุ
ปัจจัยพร้อม ชื่อว่าไม่ใช่กำลังเกิดขึ้น กล่าวไม่ได้ว่า จักเกิดขึ้นแน่นอน
เพราะมีเหตุสำเร็จแล้ว เนื่องจากไม่ใช่ผลของกรรม

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ ไม่จัดเข้าในบทยามาติกาทั้ง ๓ จึง
กล่าวไม่ได้ว่า กำลังเกิดขึ้น ไม่ใช่กำลังเกิดขึ้น หรือจักเกิดขึ้นแน่นอน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ที่เกิดขึ้น
ถึงขณะ ๓ อุปาทะ ฐิติ ภังคะ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นถึงขณะทั้ง ๓

ข. อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑
จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๕ จะเกิดขึ้นเมื่อเหตุปัจจัย
พร้อม เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่เกิดขึ้นถึงขณะทั้ง ๓

ค. โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ ที่จะเกิดขึ้น เป็นสภาวะธรรมที่จักเกิดขึ้นแน่นอนเพราะมีเหตุสำเร็จแล้ว

๑๘. อดีตติก

อดีตตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอดีต

อนาคตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอนาคต

ปัจจุปปนฺนา ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นปัจจุบัน

สังฺขะ ๓ ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี

นิโรธสังฺข กว่าจะไม่ได้ว่า เป็นอดีต เป็นอนาคต หรือเป็นปัจจุบัน เนื่องจาก

อดีตตา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็น อดีตกาล

อนาคตา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็น อนาคตกาล

ปัจจุปปนฺนา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็น ปัจจุบันกาล

ดังนั้น

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังฺข, โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังฺข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบใน มัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังฺข จึงเป็นได้ทั้ง ๓ กาล สภาวะธรรมเหล่านี้ ที่เกิดแล้วและดับไปแล้ว จัดเป็นอดีตธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้น จัดเป็น อนาคตธรรม ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ จัดเป็นปัจจุบันธรรม

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังฺข พ้นจากกาลทั้ง ๓ จึงกล่าวไม่ได้ว่า เป็นอดีต เป็นอนาคต หรือเป็นปัจจุบัน

๑๙. อติตารัมมณติก

อติตารมฺมณา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณฺ์
อนาคตารมฺมณา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่มีอนาคตธรรมเป็น
อารมณฺ์

ปัจจุปปนฺนารมฺมณา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่มีปัจจุบันธรรมเป็น
อารมณฺ์

นิโรธสัจ รั้บรู้อารมณฺ์ไม่ได้

มคฺคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณฺ์ มีอนาคตธรรม
เป็นอารมณฺ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณฺ์

ลัจจะ ๒ ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณฺ์ก็มี ที่มีอนาคตธรรมเป็น
อารมณฺ์ก็มี ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณฺ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีต
ธรรมเป็นอารมณฺ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณฺ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็น
อารมณฺ์ก็มี

เนื่องจาก

อติตารมฺมณา ธมฺมา ได้แก่ วิญญาณญฺายตนฉานจิต ๓
เนวสัญญาณาสัญญาตฉานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ มีอดีตธรรมเป็น
อารมณฺ์แน่นอน, มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพน
จิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๗ (เว้นวิริตี ๓ และอัปปมัญญา ๒)
ขณะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณฺ์

อนาคตารมฺมณา ธมฺมา ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑
กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐
(เว้นอัปปมัญญา ๒) ขณะที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณฺ์

ปัจจุปปนฺนารมฺมณา ธมฺมา ได้แก่ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐
มโนธาตุ ๓ อัณฺณสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิตี ฉันทะ) ที่มีปัจจุบัน

ธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒) ขณะที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ รับรู้อารมณ์ไม่ได้

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ จึงกล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดในโลกมูลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์

ข. มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์

ค. มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

ง. มีบัญญัติธรรมเป็นอารมณ์ กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. วิญญาณัญญาจตณฌานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญายตณฌานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน, มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๖ (เว้นโลภะ) ขณะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์

ข. มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลภะ) ขณะที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์

ค. ทวิปัญญาวิญญาน ๑๐ มโนธาตุ ๓ อัญญาสมานเจตสิก ๑๐ (เวณวิริยะ ปิติ ฉันทะ) ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน และ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๙ (เวณโลภะ) ขณะที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ เป็น สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

ง. บัญญัติदारम्मณจิตแน่นอน ๒๑ เจตสิก ๓๕, บัญญัติदारम्मณจิตไม่แน่นอน ๓๑ เจตสิก ๔๘, อัปปมาณาารम्मณจิตแน่นอน ๘ เจตสิก ๓๖, อัปปมาณาารम्मณจิตไม่แน่นอน ๑๑ เจตสิก ๓๓, อินทริยพัทธรูป ๒๘ เหล่านี้ กล่าวไม่ได้ว่า มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

๒๐. อัชฉัตตติก

อชฉตฺตา^{๓๗} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นไปภายในตน

พหิทฺธา^{๓๘} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นไปภายนอกตน

อชฉตฺตพหิทฺธา ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นภายในตนและ ภายนอกตน

นิโรธจํ เป็นภายนอกตน

ลัจจะ ๓ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็น ภายในตนและภายนอกตนก็มี

๓๗ อชฉตฺต หมายถึง ธรรมที่เป็นของเฉพาะบุคคลเป็นไปในสันดานตน ดังคำอธิบายว่า ตสฺมา อตตโน สนฺदाने ปวตฺตา ปาฎิปุคฺคฺลิกา ธมฺมา อชฉตฺตาติ เวทิตพฺพา. อภ.สง.อ (บาลี) ๒๐/๙๓.

๓๘ พหิทฺธ หมายถึง ธรรมที่เป็นไปภายนอกสันดานตน ทั้งที่เนื่องกับอินทริยและไม่เนื่อง กับอินทริย ดังคำอธิบายว่า ตโต พหิทฺฐตา ปน อินทริยพฺพธา วา อนินทริยพฺพธา วา พหิทฺธา นาม. อภ.สง.อ (บาลี) ๒๐/๙๓.

เนื่องจาก

อชฺฌตฺตธา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นไป
ภายในตน

พหิทฺฐา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน
ที่เป็นไปภายนอกตน

อชฺฌตฺตพหิทฺฐา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
ที่เป็นไปภายในตนและภายนอกตน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นพหิทฺฐธรรมเท่านั้น

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ,
โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบใน
มัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ สภาวะธรรมเหล่านี้ เกิดภายในตน เป็น
อชฺฌตฺตธรรมก็มี เกิดภายนอกตน เป็นพหิทฺฐธรรมก็มี และเป็นได้
ทั้ง ๒ อย่างก็มี

๒๑. อัชฌัตตารัมมณติก

อชฺฌตฺตารมฺมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีธรรมภายในตน
เป็นอารมณ์

พหิทฺฐารมฺมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีธรรมภายนอกตน
เป็นอารมณ์

อชฺฌตฺตพหิทฺฐารมฺมณา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีธรรมภายใน
ตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์

นิโรธสัจ รับรู้อารมณ์ไม่ได้

มัคคสัจ มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์

สมุทฺยสัจ ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายนอก
ตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี
ทุกขสัจ ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายนอก
ตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์
ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ มีธรรมภายนอก
ตนเป็นอารมณ์หรือมีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี
เนื่องจาก

อชฺชตตารมฺมณา ธมฺมา ได้แก่ วิญญาณัญญายนฉานจิต ๓
เนวสัญญาเนาสัญญาตนฉานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ มีอชฺฉัตตธรรมเป็น
อารมณ์แน่นอน, กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๙ (เวิน
อิสสาและอัปปมัญญา ๒) ขณะที่มีอชฺฉัตตธรรมเป็นอารมณ์

พหิทฺธารมฺมณา ธมฺมา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ (เวินอภิญญาจิต ๒)
อากาसानัญญาตนฉานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ มีพหิทฺธธรรม
เป็นอารมณ์แน่นอน, กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๒
ขณะที่มีพหิทฺธธรรมเป็นอารมณ์

อชฺชตตพหิทฺธารมฺมณา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒
เจตสิก ๔๙ (เวินอิสสาและอัปปมัญญา ๒)

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ ไม่รับรู้อารมณ์

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง
มิพระนิพพานเป็นอารมณ์ จึงเป็นสภาวะธรรมที่มีธรรมภายนอกตน
เป็นอารมณ์

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดกับโลกมูลจิต ๘ บางคราวมี
ธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ บางคราวมีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์
และบางคราวมีทั้ง ๒ อย่างเป็นอารมณ์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อัชฌัตตารัมมณจิต ๖๒ เจตสิก ๔๘ (เว้นโลภะ) เป็น
สภาวะธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์

ข. โลกียพหิตถารัมมณจิต ๗๒ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ)
สภาวะธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์

ค. กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๘ (เว้นโลภะ)
เป็นสภาวะธรรมที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์

ง. นัตถิกาวบัญญัติตารัมมณจิตแน่นอน ๓ คือ อากิญจัญญายตน
ฌานจิต ๓ เจตสิก ๓๐, นัตถิกาวบัญญัติตารัมมณจิตไม่แน่นอน คือ
อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘
อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ (เว้นโลภะ วิรตี อัปปมัญญา อีสสา มัจฉริยะ),
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เหล่านี้ กล่าวไม่ได้ว่า มีธรรมภายในตนเป็น
อารมณ์ มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์หรือมีธรรมภายในตนและ
ภายนอกตนเป็นอารมณ์

๒๒. สนิทฺสสนติก

สนิทฺสสนสปปญฺเฐ^{๓๙} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เห็นได้และกระทบได้
อนิทฺสสนสปปญฺเฐ ธมฺมา สภาวะธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้
อนิทฺสสนอปปญฺเฐ ธมฺมา สภาวะธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบ
ไม่ได้

^{๓๙} สนิทฺสสน หมายถึง สามารถเห็นได้ด้วยจักขุวิญญาณ ดังคำอธิบายว่า ทฎฐพฺพภาว
สงฺขาเตน สห นิตฺสสนนาติ สนิทฺสสนา. สปปญฺเฐ หมายถึง กระทบกันได้ ดังคำอธิบายว่า
ปฏฺิหนนภาวสงฺขาเตน สห ปฏฺิเษนาติ สปปญฺเฐ. อภฺ.สง.อ (บาลี) ๒๒/๙๔.

สัจจะ ๓ เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้
ทุกขสัจ ที่เห็นได้และกระทบได้ก็มี ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้
ก็มี ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ก็มี

เนื่องจาก

สนิทสนสปปฎิฆา ธมฺมา ได้แก่ รุปารมณ

อนิทสนสปปฎิฆา ธมฺมา ได้แก่ โอปาริกรูป ๑๑ (เวณรูปารมณ)

อนิทสนอบปฎิฆา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖

นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ,
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ
เป็นสภาวะธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. รุปารมณ เป็นสภาวะธรรมที่เห็นได้และกระทบได้

ข. โอปาริกรูป ๑๑ (เวณรูปารมณ) เป็นสภาวะธรรมที่เห็นไม่ได้
แต่กระทบได้

ค. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ สุขุมรูป ๑๖ เป็นสภาวะธรรมที่เห็น
ไม่ได้และกระทบไม่ได้

๓.๒ ทุกมาติกา ๒๐๐ บท

๑. เหตุทุก

เหตุ ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นเหตุ

น เหตุ ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

สมุทยสัจ เป็นเหตุ

นิโรธสัจ ไม่เป็นเหตุ

สัจจะ ๒ ที่เป็นเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุก็มี

เนื่องจาก

เหตุ ธมฺมา ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ
อโทสะ อโมหะ

นเหตุ ธมฺมา ได้แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖) รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นเหตุ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ
แบ่งเป็นดังนี้

ก. ปัญญาเจตสิก เป็นสภาวธรรมที่เป็นเหตุ คือ อโมหเหตุ

ข. วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ
สติ และเอกัคคตา เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เหตุ ๕ คือ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เกิด
ประกอบในโลกียสเหตุกจิต ๖๓ เป็นสภาวธรรมที่เป็นเหตุ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖) อินทริยพัทธรูป ๒๘
สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

๒. สเหตุทุก

สเหตุกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีเหตุประกอบ

อเหตุกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุประกอบ

ลัจจะ ๒ มีเหตุ

นิโรธลัจ ไม่มีเหตุ

ทุกขลัจ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี

เนื่องจาก

สเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ (เว้นโมห
เจตสิกในโมหมูลจิต ๒)

อเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒
(เว้นฉันทะ) โมหเจตสิกในโมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยลัจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด
ประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคลัจ เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุประกอบ
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธลัจ ไม่มีเหตุ เพราะไม่ได้เกิดกับจิต
ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขลัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสเหตุกจิต ๖๓ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรม
ที่มีเหตุประกอบ

ข. อเหตุกจิต ๑๘ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ โมหเจตสิกใน
โมหมูลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุประกอบ

๓. เหตุสัมปยุตตทุก

เหตุสมปยุตตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ

เหตุวิปยุตตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปยุตจากเหตุ

สังจะ ๒ สัมปยุตด้วยเหตุ

นิโรธสัง วิปยุตจากเหตุ

ทุกขสัง ที่สัมปยุตด้วยเหตุก็มี ที่วิปยุตจากเหตุก็มี

เนื่องจาก

เหตุสมปยุตตตา ธมฺมา ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒

(เว้นโมหเจตสิกในโมหมูลจิต ๒)

เหตุวิปยุตตตา ธมฺมา ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ อัณฺณสมาน

เจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) โมหเจตสิกในโมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น จึงอธิบายเหมือนใน สเหตุกทุก ทุกประการ

๔. เหตุสเหตุกทุก

เหตุ เจว ธมฺมา สเหตุกา จ สภาวธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

สเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตุ สภาวธรรมที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

สมุทยสัง เป็นเหตุและมีเหตุ

นิโรธสัง กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและมีเหตุ หรือมีเหตุแต่ไม่

เป็นเหตุ

มคคสัง ที่เป็นเหตุและมีเหตุก็มี ที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็มี

ทุกขสัง ที่เป็นเหตุและมีเหตุก็มี ที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็มี

ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและมีเหตุหรือมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็มี

เนื่องจาก

เหตุ เจว ธมฺมา สเหตุกา จ ได้แก่ เหตุ ๖ (เว้นโมหเจตสิก ในโมหมูลจิต ๒)

สเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตุ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง ไม่ได้เป็นเหตุเจตสิก และ ไม่ได้เกิดกับสเหตุกจิต จึงกล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและมีเหตุ หรือมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. ปัญญาเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

ข. วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ และเอกัคคตา เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. เหตุ ๕ (เว้นโลกเจตสิก) ในโลกียสเหตุกจิต ๖๓ (เว้นโมหเจตสิกในโมหมูลจิต ๒) สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

ข. โลกียสเหตุกจิต ๖๓ เจตสิก ๔๖ สภาวะธรรมที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

ค. อเหตุกจิต ๑๘ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) โมหเจตสิก ในโมหมูลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

๕. เหตุเหตุสัมปยุตตทุก

เหตุ เจว ธมฺมา เหตุสมฺปยุตฺตา จ สภาวธรรมที่เป็นเหตุ และสัมปยุตด้วยเหตุ

เหตุสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา น จ เหตุ สภาวธรรมที่สัมปยุต ด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

สมุทฺยสัจ เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ

นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ หรือ สัมปยุตด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

มัตถสัจ ที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุก็มี ที่สัมปยุตด้วยเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุก็มี

ทุกขสัจ ที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วย เหตุก็มี ที่สัมปยุตด้วยเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุและสัมปยุตด้วย เหตุ หรือ สัมปยุตด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็มี

เนื่องจาก

เหตุ เจว ธมฺมา เหตุสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ เหตุ ๖ (เว้นโมห เจตสิกที่โนโหมหุลจิต ๒)

เหตุสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา น จ เหตุ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖)

ดังนั้น จึงอธิบายเหมือน เหตุสเหตุกทุก ทุกประการ

๖. นเหตุสเหตุทุกทุก

น เหตุ โข ปน ธมฺมา สเหตุกาปิ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ

น เหตุ โข ปน ธมฺมา อเหตุกาปิ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ

นิโรธสัจ ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

สมุททยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุหรือไม่เป็นเหตุ
และไม่มีเหตุ

มคฺคสัจ ที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า ไม่เป็นเหตุ
แต่มีเหตุ หรือไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก็มี

ทุกขสัจ ที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ หรือไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุก็มี
เนื่องจาก

น เหตุ โข ปน ธมฺมา สเหตุกาปิ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑
เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖)

น เหตุ โข ปน ธมฺมา อเหตุกาปิ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘
อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุและ
ไม่มีเหตุ

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่
ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ หรือ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

มคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมคคสัจ
แบ่งเป็นดังนี้

ก. วิตักกะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ และเอกัคคตา เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ

ข. ปัญญาเจตสิก กล่าวไม่ได้ว่า สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ หรือ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสเหตุกจิต ๖๓ เจตสิก ๔๖ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ

ข. อเหตุกจิต ๑๘ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ (เวณฉันทะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

ค. เหตุ ๕ (เวณโลภะ) กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

๒. จุฬันตรทุก

[๗]^{๔๐} ๑. สปัปัจจัยทุก

สปปปัจจัยา^{๔๑} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง

อปปัจจัยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

สัจจะ ๓ มีปัจจัยปรุงแต่ง

นิโรธสัจ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

เนื่องจาก

๔๐ ตัวเลขในวงเล็บเหลี่ยมด้านหน้าตั้งแต่ ๗ - ๑๐๐ หมายถึง การนับจำนวนทุกมาติกาเรียงลำดับจากลำดับแรก

๔๑ สปปปัจจัย หมายถึง มีปัจจัยทำให้เกิดผลสำเร็จแก่ตน ดังคำอธิบายว่า อุตตโน นิปพาถเณ สห ปัจเจนาติ สปปปัจจัยา. อภ.สง.อ (บาลี) ๗/๘๕.

สปปัจจยา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อปปัจจยา ธมฺมา ได้แก่ นิพพาน

ดังนั้น

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) อินทริยัพพัชรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข, โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

[๘] ๒. สังขตทุก

สงฺขตา^{๔๒} ธมฺมา สภาวะธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

อสงฺขตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

สังขจะ ๓ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

นิโรธสังข ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

เนื่องจาก

สงฺขตา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อสงฺขตา ธมฺมา ได้แก่ นิพพาน

ดังนั้น จึงอธิบายเหมือน สปปัจจยทุก ทุกประการ

๔๒ **สังขต** หมายถึง สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันสร้างขึ้น ดังคำอธิบายว่า ปัจจเยหิ สมาคนตฺวา กตาดิ สงฺขตา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๘/๙๕.

[๙] ๓. สนิทสนทนทุก

สนิทสนทนา ธมฺมา สภาวธรรมที่เห็นได้

อนิทสนทนา ธมฺมา สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้

สังฺจะ ๓ เห็นไม่ได้

ทุกขสังฺจ ที่เห็นได้ก็มี ที่เห็นไม่ได้ก็มี

เนื่องจาก

สนิทสนทนา ธมฺมา ได้แก่ รูปารมณ

อนิทสนทนา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๗ (เว้น
รูปารมณ) นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังฺจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังฺจ,
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังฺจ เป็น
สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังฺจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. รูปารมณ เป็นสภาวธรรมที่เห็นได้

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกะ) อินทริยพัทธรูป ๒๗
(เว้นรูปารมณ) เป็นสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้

[๑๐] ๔. สัปปฏิฆทุก

สัปปฏิฆา ธมฺมา สภาวธรรมที่กระทบได้

อุปปฏิฆา ธมฺมา สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้

สังฺจะ ๓ กระทบไม่ได้

ทุกขสังฺจ ที่กระทบได้ก็มี ที่กระทบไม่ได้ก็มี

เนื่องจาก

สปปฎิฆา ธมฺมา ได้แก่ โอฟาริกรูป ๑๒

อปฺปฎิฆา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ สขุมรูป ๑๖

นิพพาน

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่กระทบไม่ได้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โอฟาริกรูป ๑๒ เป็นสภาวะธรรมที่กระทบได้

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกะ) สขุมรูป ๑๖ (เว้นรูปารมณ) เป็นสภาวะธรรมที่กระทบไม่ได้

[๑๑] ๕. รูปิปทุก

รูปิโน^{๔๓} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นรูป

อรูปิโน ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป

สังจะ ๓ ไม่เป็นรูป

ทุกขสัง ที่เป็นรูปก็มี ที่ไม่เป็นรูปก็มี

เนื่องจาก

รูปิโน ธมฺมา ได้แก่ รูป ๒๘

อรูปิโน ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน

^{๔๓} รูปิโน หมายถึง สภาวะที่เป็นรูปด้วยสามารถไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ หรือมีการแตกสลายเป็นลักษณะ ดังคำอธิบายว่า อวินิพโกวเสน รูปิ เอเตส อตถิติ รูปิโน. รูปปนลกขณ วา รูปิ. อภิ.สง.อ (บาลี) ๑๑/๙๕.

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. รูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นรูป

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป

[๑๒] ๖. โลกียทุก

โลกียา^{๔๔} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นโลกียะ

โลกุตตรา^{๔๕} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นโลกุตตระ

สังฺฆะ ๒ เป็นโลกียะ

สังฺฆะ ๒ เป็นโลกุตตระ

เนื่องจาก

โลกียา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

โลกุตตรา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

๔๔ **โลกีย** หมายถึง สภาวะด้านวิญญูะที่มีลักษณะแตกสลายเกิดดับได้ เป็นภาวะที่นับเนื่องอยู่ในโลก ดังคำอธิบายว่า โลกียา ธมฺมาติ โลโก วุจฺจติ ลุชฺชนปฺลุชฺชนญฺเฐน วญฺญู. ตสฺมี ปริยาปนฺนภาเวน โลก นียุตฺตาติ โลกียา. อภฺ.สง.อ (บาลี) ๑๒/๙๕.

๔๕ **โลกุตตร** หมายถึง สภาวะข้ามจากโลก เหนือโลกโดยความไม่นับเนื่องในโลก ดังคำอธิบายว่า ตโต อุตฺตินฺณนาติ อุตฺตรา; โลกเ อปฺริยาปนฺนภาเวน โลกโต อุตฺตราติ โลกุตฺตรา. อภฺ.สง.อ (บาลี) ๑๒/๙๕.

ดังนั้น

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข, โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นโลกียะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นโลกุตตระ

[๑๓] ๗. เกนจิวิญญูญะทุก

เกนจิ วิญญูญะยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่จิตบางดวงรู้ได้

เกนจิ น วิญญูญะยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่จิตบางดวงรู้ไม่ได้

สังขจะ ๔ จิตบางดวงรู้ได้

สังขจะ ๔ จิตบางดวงรู้ไม่ได้

เนื่องจาก

เกนจิ วิญญูญะยา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ที่พึงรู้โดยจิตบางอย่าง มีจักขุวิญญูญานจิต เป็นต้น

เกนจิ น วิญญูญะยา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยจิตบางอย่าง มีจักขุวิญญูญานจิต เป็นต้น

ดังนั้น จิตที่รู้สังขจะ ๔ จึงมีได้เพียงบางดวง สามารถอธิบายได้หลายนัย เช่น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข มีจิตที่สามารถรู้ คือ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ และ อัปปมาณาธรรมณจิต ๑๑ เท่านั้น ส่วนจิตอื่น ๆ ไม่สามารถรู้นิพพานได้ เป็นต้น

๓. อาสวโคจรฉกษะ

[๑๔] ๑. อาสวทุก

อาสวา^{๔๖} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอาสวะ

โน อาสวา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ

สมุทฺยสัจ เป็นอาสวะ

สัจจะ ๒ ไม่เป็นอาสวะ

ทุกขสัจ ที่เป็นอาสวะก็มี ที่ไม่เป็นอาสวะก็มี

เนื่องจาก

อาสวา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมอาสวะ ๓ คือ โลภะ ทิฏฐิ

โมหะ

โน อาสวา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรม

อาสวะ ๓) รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอาสวะ

ในชื่อกามาสวะและภวาสวะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ

ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ

^{๔๖} อาสว หมายถึง (๑) สภาวะไหลครอบไปทั่ว ตั้งแต่ทางตาจนถึงทางใจ ไหลต่อเนื่อง ไปจนถึงธรรมคือโคตรภู ไหลท่วมทับสถานที่จนถึงภวคฤภูมิ (๒) สภาวะเหมือนกับของหมักดองไว้เป็นเวลานาน (๓) สภาวะที่ไหลไปสู่สังสารทุกข์ต่อเนื่องยาวนาน ดังคำอธิบายว่า อาสวณตฺติ อาสวา. จกฺขุโตปี ฯเปฯ มนโตปี สนทนต์ติ ปวตตนต์ติ วุตฺตํ โหติ. ธมฺมโต ยาว โคตรภู โอกาสโต ยาว ภวคคํ สวณตฺติ วา อาสวา. เอเต ธมฺเม เอเตยฺจ โอกาสํ อนโตกริตฺวา ปวตตนต์ติ อตโธ. อนโตกรณตโธ ทิ อยฺ ‘อา’กาโร. จิรปาวิราลียฺญฺเณ มทฺทราทโย อาสวา. อาสวา วิยาติปี อาสวา. โลกสมฺมยฺหิ จิรปาวิราลิกา มทฺทราทโย อาสวาติ วุจฺจนฺติ. อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวณฺติ ปสวณฺตฺติปี อาสวา. อภฺ.สง.อ (บาลี) ๑๔/๙๕-๙๖.

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

- ก. ทิฏฐิเจตสิก กับ โมหเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอาสวะ
- ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะ
ธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ

[๑๕] ๒. สาสวทุก

สาสวา^{๔๗} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ
อนาสวา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ
สังขจะ ๒ เป็นอารมณ์ของอาสวะ
สังขจะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ
เนื่องจาก

สาสวา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
อนาสวา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข, โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริย
พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
อาสวะ

^{๔๗} **สาสว** หมายถึง สภาวะที่เป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย ดังคำอธิบายว่า อุตตานํ
อารมณ์ กตวา ปวตเตหิ สห อาสเวหิตี สาสวา. อภ.สง.อ (บาลี) ๑๕/๙๖.

[๑๖] ๓. อาสวสัมปยุตตทุก

อาสวสมปยุตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ

อาสววิปยุตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปยุตจากอาสวะ

สมุทฺยสัจ สัมปยุตด้วยอาสวะ

สัจจะ ๒ วิปยุตจากอาสวะ

ทุกขสัจ ที่สัมปยุตด้วยอาสวะก็มี ที่วิปยุตจากอาสวะก็มี

เนื่องจาก

อาสวสมปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒)

อาสววิปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดกับโลกมูลจิต ๘ มีโมหเจตสิก เกิดประกอบ ส่วนที่เกิดกับโลกมูลจิต ๓ ภูมิฐิตสัมปยุต มีภูมิฐิตเจตสิก เกิดประกอบเพิ่มขึ้น เป็นสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่วิปยุตจากอาสวะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวธรรมที่ สัมปยุตด้วยอาสวะ

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ วิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่วิปยุตจากอาสวะ

[๑๗] ๔. อาสวสาสวทุก

อาสวา เจว ธมฺมา สาสวา จ สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและเป็น
เป็นอารมณ์ของอาสวะ

สาสวา เจว ธมฺมา โน จ อาสวา สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์
ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

สมุทฺยสัจ เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ
หรือเป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ทุกขสัจ ที่เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะก็มี ที่เป็น
อารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี

เนื่องจาก

อาสวา เจว ธมฺมา สาสวา จ ได้แก่ องค์ธรรมอาสวะ ๓ คือ
โลภะ ทิฏฐิ โมหะ

สาสวา เจว ธมฺมา โน จ อาสวา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑
เจตสิก ๔๔ (เว้นองค์ธรรมอาสวะ ๓) รูป ๒๘

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอาสวะ
และเป็นอารมณ์ของอาสวะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวธรรมที่เป็น
อาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ หรือ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์
ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิณฺฐิเจตสิก กับ โมหเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอาสวะ และเป็นอารมณ์ของอาสวะ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรมอาสวะ ๓) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

[๑๘] ๕. อาสวอาสวสัมปยุตตทุก

อาสวา เจว ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตา จ สภาวะธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ

อาสวสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อาสวา สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

สมุทฺยสัจ เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ หรือสัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ทุกขสัจ ที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะก็มี ที่สัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ หรือสัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะก็มี
เนื่องจาก

อาสวา เจว ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ องค์ธรรมอาสวะ ๓ คือ โลภะ ทิณฺฐิ และโมหะ ในโลภมูลจิต ๘

อาสวสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อาสวา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๔ (เว้นองค์ธรรมอาสวะ ๓)

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดกับโลภมูลจิต ๘ มีโมหเจตสิกเกิดประกอบ ส่วนที่เกิดกับโลภมูลจิต ทิณฺฐิคตสัมปยุต มีทิณฺฐิเจตสิก

เกิดประกอบเพิ่มด้วย เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วย อาสวะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็น อาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วย อาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิฏฐิเจตสิก กับ โมหเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอาสวะ และสัมปยุตด้วยอาสวะ

ข. อุกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๔ (เว้นองค์ธรรมอาสวะ ๓) เป็น สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๘ โมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ และในโมหมูลจิต อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

[๑๙] ๖. อาสววิปยุตตาสวทุก

อาสววิปยุตตา โข ปน ธมฺมา สาสวาวปี สภาวะธรรมที่วิปยุต จากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

อาสววิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อนาสวาวปี สภาวะธรรมที่ วิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

สัจจะ ๒ วิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

สมุทฺยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ ของอาสวะ หรือวิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

ทุกขสัจ ที่วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ หรือ
วิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะก็มี

เนื่องจาก

อาสววิปยุตตา โข ปน ธมฺมา สาสวปิ ได้แก่โลกียกุศลจิต ๑๗
โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิก
โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘

อาสววิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อนาสวปิ ได้แก่โลกุตตรจิต ๘
เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอาสวะและ
ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า สภาวะธรรมที่
วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘
และโมหเจตสิกโทสมูลจิต ๒ และในโมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ เป็น
สภาวะธรรมที่วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะและเว้นโมหเจตสิก
โทสมูลจิต ๒ ในโมหมูลจิต ๒) กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากอาสวะแต่เป็นอารมณ์ของอาสวะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

[๒๐] ๔. สัญญชนโคจก

๑. สัญญชนทุก

สญโชนา^{๔๘} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน
โน สญโชนา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน
สมุทฺยสัจ เป็นสังโยชน
สัจจะ ๒ ไม่เป็นสังโยชน
ทุกขสัจ ที่เป็นสังโยชนก็มี ที่ไม่เป็นสังโยชนก็มี
เนื่องจาก

สญโชนา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมสัญญาโคจก ๘ คือ โลกะ
โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ โมหะ

โน สญโชนา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๔ (เว้นองค์ธรรม
สัญญาโคจก ๘) รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน
ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมสัญญาโคจก ๗ (เว้นโลกะ) คือ โทสะ มานะ ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ โมหะ เป็นสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน

^{๔๘} สญโชน หมายถึง สภาวะที่เชื่อมผูกบุคคลผู้มีสัญญานั้นไว้ในวิภูฏสงสาร
ดังคำอธิบายว่า ยสฺส สวิขชนติ ตํ ปุคฺคํ วิภูฏสมิ สโยชนติ พฺนฺชนตีติ สโยชนา.
อภิ.สง.อ (บาลี) ๒๐/๙๖.

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๔ (เว้นองค์ธรรมสัญญา ๘)
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน์

[๒๑] ๒. สัญญาขณินยทุก

สณฺโณชฌนียา^{๔๙} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์
อสณฺโณชฌนียา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
สังโยชน์

สังโยชน์ ๒ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

สังโยชน์ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

เนื่องจาก

สณฺโณชฌนียา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อสณฺโณชฌนียา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสัง, โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑
อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัง เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์
ของสังโยชน์

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
สังโยชน์

๔๙ สณฺโณชฌนีย หมายถึง สภาวะที่เป็นอารมณ์ของสัญญา ขณินยทุก คำอธิบายว่า
อารมณ์สมาธิ อุกคตวา สโยชนสมพณฺเน สโยชนานํ หิตาติ สโยชนียา สโยชนสสุ
อารมณ์ผลจยภูตานิ เอตํ อธิวจนํ. อภ.สง.อ (บาลี) ๒๑/๙๖.

[๒๒] ๓. สัญญชนสัมปยุตตทุก

สญญชนสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตด้วยสังโยชนํ

สญญชนวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชนํ

สมุทฺยสัจ สัมปยุตฺตด้วยสังโยชนํ

สัจจะ ๒ วิปฺปยุตฺตจากสังโยชนํ

ทุกขสัจ ที่สัมปยุตฺตด้วยสังโยชนํก็มี ที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชนํก็มี

เนื่องจาก

สญญชนสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

(เว้นโมหเจตสิกในอุทฺธจจสัมปยุตฺตจิต ๑)

สญญชนวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖

กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในอุทฺธจจสัมปยุตฺตจิต ๑

รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตด้วยสังโยชนํ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชนํ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทฺธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตด้วยสังโยชนํ

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ วิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในอุทฺธจจสัมปยุตฺตจิต ๑ อินทริยพัทฺธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชนํ

[๒๓] ๔. สัตถุญชฌนสัตถุญชฌนนิยทุก

สตุญชฌนา เจว ธมฺมา สตุญชฌนินา จ สภาวธรรมทีเปัน
สังโยชน์และเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์

สตุญชฌนินา เจว ธมฺมา โน จ สตุญชฌนา สภาวธรรม
ทีเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์แต่ไม่เปันสังโยชน์

สมุทฺยสัจ เปันสังโยชน์และเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์

สังจจะ ๒ กล่าวไม่ไ้ไ้ว่า เปันสังโยชน์และเปันอารมณฺ์ของ
สังโยชน์ หรือเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์แต่ไม่เปันสังโยชน์

ทุกขสัจ ทีเปันสังโยชน์และเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์ก็มี ทีเปัน
อารมณฺ์ของสังโยชน์แต่ไม่เปันสังโยชน์ก็มี

เนืองจาก

สตุญชฌนา เจว ธมฺมา สตุญชฌนินา จ ไ้ไ้แก่ องคฺ์ธรรม
สัตถุญชฌน ๘ คีอ โลกะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ
โมหะ

สตุญชฌนินา เจว ธมฺมา โน จ สตุญชฌนา ไ้ไ้แก่ โลกียจิต ๘๑
เจตสิก ๔๔ (เวันองคฺ์ธรรมสัตถุญชฌน ๘) รูป ๒๘

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึงเปันสมุทฺยสัจ เปันสภาวธรรมทีเปันสังโยชน์และ
เปันอารมณฺ์ของสังโยชน์

พระนิพพาน ซึงเปันนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ทีเกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึงเปันมัคคสัจ กล่าวไม่ไ้ไ้ว่า เปันสภาวธรรมทีเปัน
สังโยชน์และเปันอารมณฺ์ของสังโยชน์ หรือ เปันสภาวธรรมทีเปัน
อารมณฺ์ของสังโยชน์แต่ไม่เปันสังโยชน์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมสัญญาโนชน์ ๗ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ มานะ ทิฏฐิ
วิกิจจฉา อิสสา มัจฉริยะ โมหะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชน์และ
เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๔ (เว้นสัญญาโนชน์องค์ธรรม ๘)
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์แต่
ไม่เป็นสังโยชน์

[๒๔] ๕. สัญญาโนชนสัมปยุตตทุก

สญโชนา เจว ธมฺมา สญโชนสมฺปยุตฺตา จ สภาวะธรรม
ที่เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์

สญโชนสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ สญโชนา สภาวะธรรม
ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์

สมุทฺยสัจ เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์
หรือสัมปยุตด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์

ทุกขสัจ ที่เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์ก็มี ที่สัมปยุต
ด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังโยชน์และ
สัมปยุตด้วยสังโยชน์ หรือสัมปยุตด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์ก็มี
เนื่องจาก

สญโชนา เจว ธมฺมา สญโชนสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่
องค์ธรรมสัญญาโนชน์ ๘ คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิกิจจฉา อิสสา
มัจฉริยะ โมหะ (เว้นโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑)

สณโณชนสมปยุตตา เจว ธมมา โน จ สณโณชนา ได้แก่
 อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๙ (เว้นองค์ธรรมสัญญาโนชน ๘)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชนและ
 สัมปยุตด้วยสังโยชน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
 ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
 สังโยชนและสัมปยุตด้วยสังโยชน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วย
 สังโยชนแต่ไม่เป็นสังโยชน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
 ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมสัญญาโนชน ๗ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ มานะ ทิฏฐิ
 วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ โมหะ (เว้นโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑)
 เป็นสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชนและสัมปยุตด้วยสังโยชน

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๙ (เว้นองค์ธรรมสัญญาโนชน ๘) เป็น
 สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชนแต่ไม่เป็นสังโยชน

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘
 และโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘
 กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชนและสัมปยุตด้วยสังโยชน
 หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชนแต่ไม่เป็นสังโยชน

[๒๕] ๖. สัญญาโนชนวิปยุตตสัญญาโนชนียทุก

สณโณชนวิปยุตตา ไช ปน ธมมา สณโณชนียาปิ สภาวะธรรม
 ที่วิปยุตจากสังโยชนแต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน

สญฺโฆชนวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา อสญฺโฆชนียาปิ
สภาวธรรมที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์
สัจจะ ๒ วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์
สมุทฺยสัจจ กล่าวไม่ได้ว่า วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณฺ์
ของสังโยชน์ หรือวิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์
ทุกขสัจจ ที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์ก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์ หรือ
วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์ก็มี

เนื่องจาก

สญฺโฆชนวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สญฺโฆชนียาปิ ได้แก่
โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และ
โมหเจตสิกในอุทฺตัจจสัมปยุตฺตจิต ๑ รูป ๒๘

สญฺโฆชนวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา อสญฺโฆชนียาปิ ได้แก่
โลกุตฺตรจิต ๘ วิบากจิต ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจจ เป็นสภาวธรรมที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์
และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวธรรมที่
วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์ หรือ เป็นสภาวธรรม
ที่วิปฺปยุตฺตจากสังโยชน์และ ไม่เป็นอารมณฺ์ของสังโยชน์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทฺตรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากสังโยชน์และไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะและโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากสังโยชน์และไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๕. คັນถโคจจก

[๒๖] ๑. คັນถทุก

คณธา^{๕๐} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นคันถะ

โน คณธา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะ

สมุทยสัจ เป็นคันถะ

สัจจะ ๒ ไม่เป็นคันถะ

ทุกขสัจ ที่เป็นคันถะก็มี ที่ไม่เป็นคันถะก็มี

เนื่องจาก

คณธา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมคันถะ ๓ คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ

โน คณธา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรม

คันถะ ๓) รูป ๒๘ นิพพาน

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคันถะ

๕๐ คณถ หมายถึง สภาวะที่ผูกติดบุคคลนั้นไว้ด้วยอำนาจจิตและปฏิสนธิ ตั้งคำอธิบายว่า ยสส สวิขชนติ ตํ จุตปฏิสนธิวเสน วฏฺฐสมิ คณถนติ ขณฺณตฺติ คณธา. อภ.สง.อ (บาลี) ๒๖/๙๖.

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นคันถะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โทสเจตสิก กับ ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคันถะ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรมคันถะ ๓) อินทริย
พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นคันถะ

[๒๗] ๒. คันถนิยทุก

คนุถนิยา^{๕๑} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะ

อคนุถนิยา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

สังฺขะ ๒ เป็นอารมณ์ของคันถะ

สังฺขะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

เนื่องจาก

คนุถนิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ รูป ๒๘

อคนุถนิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง, โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริย
พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัง เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
คันถะ

๕๑ **คนุถนิย** หมายถึง สภาวะที่เป็นอารมณ์ของคันถะ ดังคำอธิบายว่า อารมณณกรณวเสน
คนุถนึ คนุถิตพฺพาทิ คนุถนิยา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๒๗/๙๖.

[๒๘] ๓. คันถสัมปยุตตทุก

คณถสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตํด้วยคันถะ

คณถวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจกคันถะ

สัจจะ ๒ วิปฺปยุตฺตจกคันถะ

สัจจะ ๒ ที่สัมปยุตฺตด้วยคันถะก็มี ที่วิปฺปยุตฺตจกคันถะก็มี

เนื่องจาก

คณถสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ โลกมฺลูจิต ๘ โทสมฺลูจิต ๒
เจตสิก ๒๕ (เว้นโทสะ วิจิกิจฉา และโลกเจตสิกในทิวฏฐิตวิปฺปยุตฺตจิต ๔)

คณถวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ โมหมฺลูจิต ๒ กุศลจิต ๒๑
วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๓ (เว้นโลภะ ทิวฏฐิตมานะ โทสะ
อิสสา มัจฉริยะะ กุกกัจจะ ถินะ มิทธะ) และโลกเจตสิกในทิวฏฐิต
วิปฺปยุตฺตจิต ๔ โทสเจตสิกในโทสมฺลูจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจกคันถะ

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมฺลูจิต แบ่งเป็น
ดังนี้

ก. เกิดในโลกมฺลูจิต ทิวฏฐิตคตสัมปยุต ๔ เป็นสภาวธรรมฺที่
สัมปยุตฺตด้วยคันถะ

ข. เกิดในโลกมฺลูจิต ทิวฏฐิตวิปฺปยุต ๔ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุต
จกคันถะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกมุขจิต ๘ โทสมุขจิต ๒ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะ

ข. โมหมุขจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๓ (เว้นโลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มितระ) โทสเจตสิกในโทสมุขจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะ

[๒๙] ๔. คันถคັນถนิยทุก

คนถา เจว ธมฺมา คนถนียา จ สภาวะธรรมที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ

คนถนียา เจว ธมฺมา โน จ คนถา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

สมุทยสัจ เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะหรือเป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

ทุกขสัจ ที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะก็มี ที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะก็มี

เนื่องจาก

คนถา เจว ธมฺมา คนถนียา จ ได้แก่ องค์ธรรมคันถะ ๓ คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ

คนถนียา เจว ธมฺมา โน จ คนถา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ (เว้นคันถะองค์ธรรม ๓) รูป ๒๘

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ สภาวะธรรมที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคันถะ
และเป็นอารมณ์ของคันถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของ
คันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โทสเจตสิก และ ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคันถะ
และเป็นอารมณ์ของคันถะ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ (เว้นคันถะองค์ธรรม ๓) อินทริย
พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

[๓๐] ๕. คันถคันถสัมปยุตตทุก

คณฺหา เจว ธมฺมา คณฺถสมฺปยุตฺตา จ สภาวะธรรมที่เป็นคันถะ
และสัมปยุตด้วยคันถะ

คณฺถสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ คณฺหา สภาวะธรรมที่
สัมปยุตด้วยคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

สมุทฺยสัจ เป็นคันถะและสัมปยุตด้วยคันถะก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า
เป็นคันถะและ สัมปยุตด้วยคันถะ หรือสัมปยุตด้วยคันถะแต่ไม่เป็น
คันถะก็มี

สังฺจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถะและสัมปยุตด้วยคันถะ หรือ
สัมปยุตด้วยคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

ทุกขสัจ ที่เป็นคันถะและสัมปยุตด้วยคันถะก็มี ที่สัมปยุตด้วย
คันถะแต่ไม่เป็นคันถะก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถะและสัมปยุตด้วย
คันถะ หรือสัมปยุตด้วยคันถะแต่ไม่เป็นคันถะก็มี

เนื่องจาก

คนถา เจว ธมฺมา คนถสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ โลกเจตสิก และทิวฐิเจตสิกในทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

คนถสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ คนถา ได้แก่ โลกมุลจิต ๘ โทสมุลจิต ๒ เจตสิก ๒๓ (เว้นองค์ธรรมคั่นถะ ๓ และวิจิกิจฉา)

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลภะในทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคั่นถะ และสัมปยุตด้วยคั่นถะ

ข. โลภะในทิวฐิคตวิปยุตตจิต ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคั่นถะและสัมปยุตด้วยคั่นถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยคั่นถะแต่ไม่เป็นคั่นถะ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคั่นถะ และสัมปยุตด้วยคั่นถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยคั่นถะแต่ไม่เป็นคั่นถะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฐิในทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคั่นถะ และสัมปยุตด้วยคั่นถะ

ข. โลกมุลจิต ๘ โทสมุลจิต ๒ เจตสิก ๒๓ (เว้นองค์ธรรมคั่นถะ ๓ และวิจิกิจฉา) เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยคั่นถะแต่ไม่เป็นคั่นถะ

ค. โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๓ และโทสเจตสิกในโทสมุลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นคั่นถะและสัมปยุตด้วยคั่นถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยคั่นถะแต่ไม่เป็นคั่นถะ

[๓๑] ๖. คณวิปยุตตคณินียทุก

คณวิปยุตตทา โข ปน ธมฺมา คณนียาปิ สภาวธรรมที
วิปยุตตจากคณเถแต่เป็นอารมณฺของคณเถ

คณวิปยุตตทา โข ปน ธมฺมา อคณนียาปิ สภาวธรรมที
วิปยุตตจากคณเถและไม่เป็นอารมณฺของคณเถ

สัจจะ ๒ วิปยุตตจากคณเถและไม่เป็นอารมณฺของคณเถ

สัจจะ ๒ ทีวิปยุตตจากคณเถแต่เป็นอารมณฺของคณเถก็มี
ทีกล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตตจากคณเถแต่เป็นอารมณฺของคณเถ หรือ
วิปยุตตจากคณเถและไม่เป็นอารมณฺของคณเถก็มี

เนื่องจาก

คณวิปยุตตทา โข ปน ธมฺมา คณนียาปิ ได้แก่ โมหมูลจิต ๒
โลกียกุตลจิต ๑๗ โลกียวิปากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๓
(เวณโลเกะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อีสสา มัจฉริยะ กุกกัจจะ ถีนะ มิทระ)
และโลกเจตสิกในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสเจตสิกในโทสมูลจิต ๒
รูป ๒๘

คณวิปยุตตทา โข ปน ธมฺมา อคณนียาปิ ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘
เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ทีเกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมทีวิปยุตตจากคณเถและ
ไม่เป็นอารมณฺของคณเถ

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ แบ่งเป็นดังนั้น

ก. โลกเจตสิกในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวธรรมที
วิปยุตตจากคณเถแต่เป็นอารมณฺของคณเถ

ข. โลกเจตสิกในทิวฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะแต่เป็นอารมณ์ของคันถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะและไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๓ (เว้นโลภะ ทิวฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มิตทธะ) และโทสเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะแต่เป็นอารมณ์ของคันถะ

ข. โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะแต่เป็นอารมณ์ของคันถะ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากคันถะและไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

๖. โขขโคจฉก^{๕๒}

[๓๒] ๑. โขขทุก

โขอชา^{๕๓} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นโขอชะ

โน โขอชา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นโขอชะ

โขอชา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมโขอชะ ๓ คือ โลภะ ทิวฏฐิ โมหะ

โน โขอชา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรม

โขอชะ ๓) รูป ๒๘ นิพพาน

^{๕๒} โขอขโคจฉก นี้ มีองค์ธรรมและการอธิบายอริยสังขเหมือนกับอัสวาโคจฉกทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น ในที่นี้ จึงแสดงไว้แต่ชื่อและองค์ธรรม

^{๕๓} โขอข หมายถึง สภาวะที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายจมดิ่งลงไปในวัฏฏะเท่านั้น ตั้งคำอธิบายว่า ยสส สิวิขณฺติ ตํ วัฏฏสมฺมึเยว โอหฺนฺติ โอสีทาเปนฺตติ โขอชา. อภ.สง.อ (บาลี) ๓๒/๙๖.

[๓๓] ๒. โອฆนียทุก

โອฆนียา^{๕๔} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอารมณฺ์ของโອฆะ
อโนฆนียา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณฺ์ของโອฆะ
โອฆนียา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
อโนฆนียา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

[๓๔] ๓. โອฆสํปยุตตทุก

โອฆสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สํปยุตต์ด้วยโອฆะ
โອฆวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปฺปยุตต์จากโອฆะ
โອฆสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ อุกฺคฺลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗
(เวณฺโหมเจตสิกในโทสมฺมุจฺจิต ๒ และในโมหฺมุจฺจิต ๒)
โອฆวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ กุศฺลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโทสมฺมุจฺจิต ๒ และใน
โมหฺมุจฺจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

[๓๕] ๔. โອฆโອฆนียทุก

โອฆา เจว ธมฺมา โອฆนียา จ สภาวธรรมที่เป็นโອฆะและ
เป็นอารมณฺ์ของโອฆะ
โອฆนียา เจว ธมฺมา โน จ โອฆา สภาวธรรมที่เป็นอารมณฺ์
ของโອฆะแต่ไม่เป็นโອฆะ
โອฆา เจว ธมฺมา โອฆนียา จ ได้แก่ โອฆะองคฺ์ธรรม ๓ คือ
โลภะ ทิฏฐิ โမหะ

๕๔ โອฆนีย หมายถึง สภาวะที่เป็นอารมณฺ์ของโອฆะทั้งหลาย ดังคำอธิบายว่า อารมณฺ์
กตฺวา อติกกมฺนียโต โອฆเหติ อติกกมิตฺตพฺพาทิ โອฆนียา. โອฆานํ อารมณฺณธมฺมา เอว
เวทิตฺตพฺพา. อภฺ.สง.อ (บาลี) ๓๓/๔๖.

โฆณินยา เจว ธมฺมา โน จ โธฆา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑
เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรมโอฆะ ๓) รูป ๒๘

[๓๖] ๕. โฆฆสสัมปยุตตทุก

โฆฆา เจว ธมฺมา โฆฆสฺมฺปยุตฺตา จ สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ
และสัมปยุตด้วยโอฆะ

โฆฆสฺมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ โธฆา สภาวธรรมที่สัมปยุต
ด้วยโอฆะแต่ไม่เป็นโอฆะ

โฆฆา เจว ธมฺมา โฆฆสฺมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ โลกยะ ทิฏฐิ และ
โมหะ ในโลกมฺลจิต ๘

โฆฆสฺมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ โธฆา ได้แก่ อุกฺคฺลจิต ๑๒
เจตสิก ๒๔ (เว้นองค์ธรรมโอฆะ ๓)

[๓๗] ๖. โฆฆวิปยุตตโฆณินยทุก

โฆฆวิปยุตฺตา โฆ ปน ธมฺมา โฆณินยาปิ สภาวธรรมที่วิปยุต
จากโอฆะแต่เป็นอารมณ์ของโอฆะ

โฆฆวิปยุตฺตา โฆ ปน ธมฺมา อโนฆนินยาปิ สภาวธรรมที่วิปยุต
จากโอฆะและไม่เป็นอารมณ์ของโอฆะ

โฆฆวิปยุตฺตา โฆ ปน ธมฺมา โฆณินยาปิ ได้แก่ โลกีย
กฺคฺลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และ
โมหเจตสิกในโทสมฺลจิต ๒ และในโมหมฺลจิต ๒ รูป ๒๘

โฆฆวิปยุตฺตา โฆ ปน ธมฺมา อโนฆนินยาปิ ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘
เจตสิก ๓๖ นิพพาน

๗. โยคโคจฉก^{๕๕}

[๓๘] ๑. โยคทุก

โยคา^{๕๖} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นโยคะ

โน โยคา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นโยคะ

โยคา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมโยคะ ๓ คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ

โน โยคา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ (เว้นองค์ธรรมโยคะ ๓)

รูป ๒๘ นิพพาน

[๓๙] ๒. โยคนิยทุก

โยคนิยา ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโยคะ

อโยคนิยา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ

โยคนิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อโยคนิยา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

[๔๐] ๓. โยคสัมปยุตตทุก

โยคสัมปยุตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโยคะ

โยควิปปยุตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะ

โยคสัมปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้น
โมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ และในโมหมูลจิต ๒)

โยควิปปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ และใน
โมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน

๕๕ โยคโคจฉก นี้ มีองค์ธรรมและการอธิบายอริยสัจเหมือนกับอสาวิโคจฉกทุกประการ
ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น ในที่นี้ จึงแสดงไว้แต่ชื่อและองค์ธรรม

๕๖ โยค หมายถึง สภาวะที่ประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ในวิภวฐานะ ดังคำอธิบายว่า วมฺภูสมิ
โยเชนตตี โยคา.อภิ.สง.อ (บาลี) ๓๘/๙๖.

[๔๑] ๔. โยคโยคินียทุก

โยคา เจว ธมฺมา โยคินียา จ สภาวะธรรมที่เป็นโยคะและเป็น
อารมณ์ของโยคะ

โยคินียา เจว ธมฺมา โน จ โยคา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์
ของโยคะแต่ไม่เป็นโยคะ

โยคา เจว ธมฺมา โยคินียา จ ได้แก่ องศ์ธรรมโยคะ ๓ คือ
โลกะ ทิฏฐิ โมหะ

โยคินียา เจว ธมฺมา โน จ โยคา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙
(เว้นองศ์ธรรมโยคะ ๓) รูป ๒๘

[๔๒] ๕. โยคโยคสัมปยุตตทุก

โยคา เจว ธมฺมา โยคสมปยุตตา จ สภาวะธรรมที่เป็นโยคะ
และสัมปยุตด้วยโยคะ

โยคสมปยุตตา เจว ธมฺมา โน จ โยคา สภาวะธรรมที่สัมปยุต
ด้วยโยคะแต่ไม่เป็นโยคะ

โยคา เจว ธมฺมา โยคสมปยุตตา จ ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ
ในโลภมูลจิต ๘

โยคสมปยุตตา เจว ธมฺมา โน จ โยคา ได้แก่ อุกุศลจิต ๑๒
เจตสิก ๒๔ (เว้นองศ์ธรรมโยคะ ๓)

[๔๓] ๖. โยควิปยุตตโยคินียทุก

โยควิปยุตตา โข ปน ธมฺมา โยคินียาปิ สภาวะธรรมที่
วิปยุตจากโยคะแต่เป็นอารมณ์ของโยคะ

โยควิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อโยคินียาปิ สภาวะธรรมที่
วิปยุตจากโยคะและไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ

โยควิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา โยคนิยาปิ ได้แก่ โลกียกุศลจิต ๑๗
โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกในโทสมูลจิต ๒ และในโมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘

โยควิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา อโยคนิยาปิ ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘
เจตสิก ๓๖ นิพพาน

๘. นีวรณโคจรณ

[๔๔] ๑. นีวรณทุกะ

นีวรณา^{๕๗} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นนีสวรรณ

โน นีสวรรณา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นนีสวรรณ

สมุทฺยสัจ เป็นนีสวรรณ

สัจจะ ๒ ไม่เป็นนีสวรรณ

ทุกขสัจที่เป็นนีสวรรณก็มี ที่ไม่เป็นนีสวรรณก็มี

เนื่องจาก

นีวรณา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมนีสวรรณ ๘ คือ โลกะ โทสะ
ถีนะ มิตระ อุทธัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา โมหะ

โน นีสวรรณา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๔ (เว้นองค์ธรรม
นีสวรรณ ๘) รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นนีสวรรณ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนีสวรรณสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นนีสวรรณ

๕๗ นีสวรรณ หมายถึง สภาวะที่กั้นปิดบังจิต ดังคำอธิบายว่า จิตต์ นีสวรรณติ ปริโยนณฺณตฺติ
นีวรณา. อภ.สง.อ (บาลี) ๔๔/๙๖.

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. อองค์ธรรมนิวรรณ์ ๗ (เว้นโลกะ) คือ โทสะ ถีนะ มิตระ อุทัจจะ
กุกกัจจะ วิจิกิจฉา โมหะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนิวรรณ์

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๔ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรม
ที่ไม่เป็นนิวรรณ์

[๔๕] ๒. นีวรณียทุก

นีวรณียา ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

อนีวรณียา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

สังขจะ ๒ เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

สังขจะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

เนื่องจาก

นีวรณียา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อนีวรณียา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสังข, โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริย
พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
นิวรรณ์

[๔๖] ๓. นีวรณสัมปยุตตทุก

นีวรณสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรรณ์

นีวรณวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิวรรณ์

สมุทฺยสัจ สัมปยุตด้วยนิรอรณ

สัจจะ ๒ วิปยุตจากนิรอรณ

ทุกขสัจ ที่สัมปยุตด้วยนิรอรณก็มี ที่วิปยุตจากนิรอรณก็มี

เนื่องจาก

นิรอรณสมปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

นิรอรณวิปยุตตา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖

กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดประกอบในโลกมูลจิต ๘ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยนิรอรณ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิรอรณ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยนิรอรณ

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิรอรณ

[๔๗] ๔. นิรอรณนิรอรณียทุก

นิรอรณา เจว ธมฺมา นิรอรณียา จ สภาวะธรรมที่เป็นนิรอรณและเป็นอรณของนิรอรณ

นิรอรณียา เจว ธมฺมา โน จ นิรอรณา สภาวะธรรมที่เป็นอรณของนิรอรณแต่ไม่เป็นนิรอรณ

สมุทฺยสัจ เป็นนิรวรณและเป็นอารมณของนิรวรณ
สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนิรวรณและเป็นอารมณของนิรวรณ
หรือเป็นอารมณของนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

ทุกขสัจ ที่เป็นนิรวรณและเป็นอารมณของนิรวรณก็มี ที่เป็น
อารมณของนิรวรณแต่ไม่เป็น นิรวรณก็มี

เนื่องจาก

นิรวรณา เจว ธมฺมา นิรวรณียา จ ได้แก่ องคฺธรรมนิรวรณ ๘
คือ โลกะ โทสะ ถีนะ มิตฺตะ อุทฺถัจจะ กุกฺกัจจะ วิจิจฺฉา โมหะ

นิรวรณียา เจว ธมฺมา โน จ นิรวรณา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑
เจตสิก ๔๔ (เว็นองคฺธรรมนิรวรณ ๘) รูป ๒๘

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนิรวรณและ
เป็นอารมณของนิรวรณ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
นิรวรณและเป็นอารมณของนิรวรณ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ
ของนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. นิรวรณองคฺธรรม ๗ (เว็นโลกะ) คือ โทสะ ถีนะ มิตฺตะ อุทฺถัจจะ
กุกฺกัจจะ วิจิจฺฉา โมหะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนิรวรณและเป็นอารมณ
ของนิรวรณ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๔ (เว็นองคฺธรรมนิรวรณ ๘) อินทริย
พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณของนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

[๔๘] ๕. นีรวรณนีรวรณสัมปยุตตทุก

นีรวรณา เจว ธมฺมา นีรวรณสมฺปยุตฺตา จ สภาวธรรมที่เป็
นนิรวรณและสัมปยุตด้วยนิรวรณ

นีรวรณสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ นีรวรณา สภาวธรรม
ที่สัมปยุตด้วยนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

สมฺมุทยสัจ เป็นนิรวรณและสัมปยุตด้วยนิรวรณ

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนิรวรณและสัมปยุตด้วยนิรวรณ หรือ
สัมปยุตด้วยนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

ทุกขสัจ ที่เป็นนิรวรณและสัมปยุตด้วยนิรวรณก็มี ที่สัมปยุต
ด้วยนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนิรวรณและสัมปยุต
ด้วยนิรวรณ หรือสัมปยุตด้วยนิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณก็มี

เนื่องจาก

นีรวรณา เจว ธมฺมา นีรวรณสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ องค์ธรรม
นิรวรณ ๘ คือ โลกะ โทสะ ถีนะ มิตถะ อุทัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา
โมหะ

นีรวรณสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ นีรวรณา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒
เจตสิก ๑๙ (เว้นองค์ธรรมนิรวรณ ๘)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมฺมุทยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นนิรวรณและ
สัมปยุตด้วยนิรวรณ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวธรรมที่เป็น
นิรวรณและสัมปยุตด้วยนิรวรณ หรือ เป็นสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วย
นิรวรณแต่ไม่เป็นนิรวรณ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อองค์ธรรมนิวรรณ์ ๗ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ ถีนะ มิตถะ อุทัจจ
จะ กุกกุงจะ วิจิกิจฉา โมหะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนิวรรณ์และสัมปยุต
ด้วยนิวรรณ์

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๙ (เว้นองค์ธรรมนิวรรณ์ ๘) เป็น
สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรรณ์แต่ไม่เป็นนิวรรณ์

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า กล่าวไม่ได้ว่า เป็น
สภาวะธรรมที่เป็นนิวรรณ์และสัมปยุตด้วยนิวรรณ์ หรือ เป็นสภาวะธรรม
ที่สัมปยุตด้วยนิวรรณ์แต่ไม่เป็นนิวรรณ์

[๔๙] ๖. นิวรรณ์วิปยุตตนิวรรณ์ทุก

นิวรรณ์วิปยุตตตา โข ปน ธมฺมา นิวรรณ์ยาปิ สภาวะธรรม
ที่วิปยุตตจากนิวรรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

นิวรรณ์วิปยุตตตา โข ปน ธมฺมา อนิวรรณ์ยาปิ สภาวะธรรม
ที่วิปยุตตจากนิวรรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

สัจจะ ๒ วิปยุตตจากนิวรรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตตจากนิวรรณ์แต่เป็นอารมณ์ของ
นิวรรณ์ หรือวิปยุตตจากนิวรรณ์และ ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์

ทุกขสัจ ที่วิปยุตตจากนิวรรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์ก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตตจากนิวรรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์ หรือ
วิปยุตตจากนิวรรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์ก็มี

เนื่องจาก

นิวรณ์วิปยุตตา โข ปน ธมฺมา นิวรณฺยาปิ ได้แก่
โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

นิวรณ์วิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อนิวรณฺยาปิ ได้แก่
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิวรณ์และ
ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัง กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากนิวรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ หรือ เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากนิวรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิวรณ์แต่เป็น
อารมณ์ของนิวรณ์

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) กล่าวไม่ได้ว่า เป็น
สภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิวรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ หรือ เป็น
สภาวะธรรมที่วิปยุตจากนิวรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์

๙. ปรามาสโคจฉก

[๕๐] ๑. ปรามาสทุก

ปรามาสา^{๕๘} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นปรามาส

โน ปรามาสา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส

สัจจะ ๓ ไม่เป็นปรามาส

ทุกขสัจ ที่เป็นปรามาสก็มี ที่ไม่เป็นปรามาสก็มี

เนื่องจาก

ปรามาสา ธมฺมา ได้แก่ องค์กรธรรมปรามาส ๑ คือ ทิฏฐิ

โน ปรามาสา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๑ (เว้นทิฏฐิ)

รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวธรรมที่เป็นปรามาส

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๐ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส

^{๕๘} ปรามาส หมายถึง สภาวะที่ล่วงเลยความเป็นจริงของธรรมทั้งหลายมีความไม่เที่ยง เป็นต้น ไปยึดถือโดยความเป็นอย่างอื่นว่าเที่ยง เป็นต้น ดังคำอธิบายว่า ธมฺมานํ ยถาภูตํ อนิจจาทีอาการํ อติกมิตฺวา 'นิจฺจนฺติ อาทิวเสน ปวตฺตมานา ปฺรโต อามสนฺตีติ ปฺรามาสา. อภฺ.สงฺ.อ (บาลี) ๕๐/๙๗.

[๕๑] ๒. ปราณัฐทุก

ปราณัฐจา^{๕๙} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของปราณัฐ
อปราณัฐจา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของปราณัฐ

สังขะ ๒ เป็นอารมณ์ของปราณัฐ

สังขะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของปราณัฐ

เนื่องจาก

ปราณัฐจา ธมฺมา ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อปราณัฐจา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน
ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังข, โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑
อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของ
ปราณัฐ

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบใน
มัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของปราณัฐ

[๕๒] ๓. ปราณัฐสัมปยุตตทุก

ปราณัฐสัมปยุตตตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยปราณัฐ
ปราณัฐวิปยุตตตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่วิปยุตจากปราณัฐ

สังขะ ๒ วิปยุตจากปราณัฐ

สมุทฺยสังข ที่สัมปยุตด้วยปราณัฐก็มี ที่วิปยุตจากปราณัฐก็มี

ทุกขสังข ที่สัมปยุตด้วยปราณัฐก็มี ที่วิปยุตจากปราณัฐก็มี

ที่กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยปราณัฐ หรือวิปยุตจากปราณัฐก็มี

๕๙ ปราณัฐจา หมายถึง สภาวะที่เป็นอารมณ์ของปราณัฐ ดังคำอธิบายว่า ปราณัฐ
อารมณ์ณณรณวเสน ปราณัฐชุตตา ปราณัฐจา. อภ.สง.อ (บาลี) ๕๑/๙๗.

เนื่องจาก

ปราคมาสมปยุตตา ธมมา ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
เจตสิก ๒๐ (เว้นทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา)

ปราคมาสวิปยุตตา ธมมา ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔
โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๕๑ (เว้นทิฏฐิ) รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปราคมาสม

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘ แบ่ง
เป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุต
ด้วยปราคมาสม

ข. เกิดในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุต
จากปราคมาสม

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๑๙ (เว้นโลภะ) เป็นเป็น
สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยปราคมาสม

ข. ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกีย
กุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๐ (เว้นโลภะ)
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปราคมาสม

ค. ทิฏฐิเจตสิก กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วย
ปราคมาสม หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปราคมาสม

[๕๓] ๔. ปรามาสปรามัญจทุก

ปรามาสา เจว ธมฺมา ปรามญฺจา จ สภาวธรรมที่เป็น
ปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส

ปรามญฺจา เจว ธมฺมา โน จ ปรามาสา สภาวธรรมที่เป็น
อารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

สมุทฺยสัจ เป็นธรรมที่เป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็น
ปรามาส

สังฺจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของ
ปรามาส หรือเป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

ทุกขสัจ ที่เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาสก็มี ที่เป็น
อารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาสก็มี

เนื่องจาก

ปรามาสา เจว ธมฺมา ปรามญฺจา จ ได้แก่ องค์ธรรมปรามาสละ ๑
คือ ทิฏฐิ

ปรามญฺจา เจว ธมฺมา โน จ ปรามาสา ได้แก่ โลภียจิต ๘๑
เจตสิก ๕๑ (เว้นทิฏฐิ) รูป ๒๘

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของ
ปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวธรรมที่เป็น
ปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส หรือ เป็นสภาวธรรมที่เป็น
อารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์
ของปรามาส

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๐ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘
เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

[๕๔] ๕. ปรามาสวิปยุตตปรามัญญทุก

ปรามาสวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา ปรามัญจาปิ สภาวะธรรม
ที่วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ปรามาสวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อปรามัญจาปิ สภาวะธรรม
ที่วิปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ลัจจะ ๒ วิปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ลัจจะ ๒ ที่วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาสก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส หรือ
วิปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาสก็มี

เนื่องจาก

ปรามาสวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา ปรามัญจาปิ ได้แก่
ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗
โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ (เว้นทิฏฐิ) รูป ๒๘

ปรามาสวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อปรามัญจาปิ ได้แก่
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาส และไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ข. เกิดในทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๐ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาส แต่เป็นอารมณ์ของปรามาส

ข. ทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๒๐ (เว้นโลภะ) กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของปรามาส หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

๑๐. มหันตฺรทุก

[๕๕] ๑. สารัมมณทุก

สารมมณา^{๖๐} ธมฺมา สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้
อนารมมณา ธมฺมา สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้
สังจะ ๒ รับรู้อารมณ์ได้
นิโรธสัง รับรู้อารมณ์ไม่ได้
ทุกขสัง ที่รับรู้อารมณ์ได้ก็มี ที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้ก็มี
เนื่องจาก

สารมมณา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒

อนารมมณา ธมฺมา ได้แก่ รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัง, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์
ไม่ได้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้

ข. อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้

๖๐ สารมมณ หมายถึง สภาวะที่เป็นไปกับอารมณ์หากไม่มีอารมณ์จะไม่เป็นไป ดังคำอธิบาย
ว่า อารมมณํ อคฺคเหตุวา อปฺปวตฺติโต สห อารมฺมเณนาติ สารมฺมณา. อภิ.สง.อ (บาลี)
๕๕/๘๗.

[๕๖] ๒. จิตตทุก

จิตตา^{๖๑} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นจิต

โน จิตตา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต

สัจจะ ๓ ไม่เป็นจิต

ทุกขสัจ ที่เป็นจิตก็มี ที่ไม่เป็นจิตก็มี

เนื่องจาก

จิตตา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๔

โน จิตตา ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็น
สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียจิต ๘๑ เป็นสภาวธรรมที่เป็นจิต

ข. เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต

[๕๗] ๓. เจตสิกทุก

เจตสิกา^{๖๒} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นเจตสิก

อเจตสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก

๖๑ จิตต หมายถึง สภาวะที่มีลักษณะรู้อารมณ์หรือมีลักษณะวิจิตร ดังคำอธิบายว่า
จินตนาฏฺเฐน จิตตา วิจิตตฺถฺเฐน วา จิตตา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๕๖/๙๗.

๖๒ เจตสิก หมายถึง สภาวะที่ประกอบในจิตด้วยสามารถารไม่แยกจากกัน ดังคำอธิบายว่า
อวิปฺปโยควเสณ เจตสิ นียุตตาดิ เจตสิกา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๕๗/๙๗.

สัจจะ ๒ เป็นเจตสิก

นิโรธสัจ ไม่เป็นเจตสิก

ทุกขสัจ ที่เป็นเจตสิกก็มี ที่ไม่เป็นเจตสิกก็มี

เนื่องจาก

เจตสิก ๓๓ ได้แก่ เจตสิก ๕๒

อเจตสิก ๓๓ ได้แก่ จิต ๘๙ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุหยสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิก

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกะ) เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิก

ข. โลกียจิต ๘๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็น
เจตสิก

[๕๘] ๔. จิตตสัมปยุตตทุก

จิตตสมปยุตตา ๓๓ สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต

จิตตวิปยุตตา ๓๓ สภาวะธรรมที่วิปยุตจากจิต

สัจจะ ๒ สัมปยุตด้วยจิต

นิโรธสัจ วิปยุตจากจิต

ทุกขสัจ ที่สัมปยุตด้วยจิตก็มี ที่วิปยุตจากจิตก็มี ที่กล่าวไม่
ได้ว่า สัมปยุตด้วยจิต หรือวิปยุตจากจิตก็มี

เนื่องจาก

จิตตสมปยุตตา ธมมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒

จิตตวิปยุตตา ธมมา ได้แก่ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุหยสัง เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น

ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต

ข. อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากจิต

ค. โลกียจิต ๘๑ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากจิต

[๕๙] ๕. จิตตสังสัจจทุก

จิตตสังสัจจา^{๖๓} ธมมา สภาวะธรรมที่ระคนกับจิต

จิตตวิสังสัจจา ธมมา สภาวะธรรมที่ไม่ระคนกับจิต

สังจะ ๒ ระคนกับจิต

นิโรธสัง ไม่ระคนกับจิต

ทุกขสัง ที่ระคนกับจิตก็มี ที่ไม่ระคนกับจิตก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า ระคนกับจิต หรือไม่ระคนกับจิตก็มี

๖๓ จิตตสังสัจจา หมายถึง สภาวะที่ระคนอยู่กับจิตตั้งแต่เกิดขึ้นจนดับไปด้วยความเป็นธรรมชาติเข้าถึงความไม่มีระหว่างกัน ดังคำอธิบายว่า นินทรภาวูปคมนตาย อูปปาโทติ ยาว ภงคา จิตเตน สังสัจจชาติ จิตตสังสัจจา. อภ.สง.อ (บาลี) ๕๙/๙๗.

เนื่องจาก

จิตตสังกุณา ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒

จิตตวิสังกุณา ธมฺมา ได้แก่ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน จิตตสัมปยุตตทุก ทุกประการ

[๖๐] ๖. จิตตสมุฏฐานทุก

จิตตสมุฏฐานา^{๖๔} ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

โน จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

สังฺจะ ๒ มีจิตเป็นสมุฏฐาน

นิโรธสังฺจ ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

ทุกขสังฺจ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี

เนื่องจาก

จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒ จิตตขรูป ๑๗

โน จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ กัมมขรูป ๒๐

อตุขรูป ๑๕ อาหารขรูป ๑๒ นิพพาน

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังฺจ เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังฺจ เป็น สภาวะธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังฺจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีจิตเป็น สมุฏฐาน

๖๔ จิตตสมุฏฐาน หมายถึง สภาวะที่เกิดจากจิต มีจิตเป็นเหตุให้เกิดขึ้น ดังคำอธิบายว่า สมุฏทหนติ เอเตนาติ สมุฏฐานํ. จิตตํ สมุฏฐานํ เอเตสนติ จิตตสมุฏฐานา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๖๐/๙๗.

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) จิตตชรูป ๑๗ เป็นสภาวะธรรมที่มี
จิตเป็นสมุฏฐาน

ข. โลกียจิต ๘๑ กัมมชรูป ๒๐ อุตุชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๒
เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

[๒๑] ๗. จิตตสหุทุก

จิตตสหุโน^{๖๕} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต

โน จิตตสหุโน ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต

สัจจะ ๒ เกิดพร้อมกับจิต

นิโรธสัจ ไม่เกิดพร้อมกับจิต

ทุกขสัจ ที่เกิดพร้อมกับจิตก็มี ที่ไม่เกิดพร้อมกับจิตก็มี

เนื่องจาก

จิตตสหุโน ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒ วิญญัตติรูป ๒

โน จิตตสหุโน ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ รูป ๒๖ (เว้นวิญญัตติ
รูป ๒) นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘,
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็น
สภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต

๖๕ จิตตสหุ หมายถึง สภาวะที่เกิดพร้อมกับจิต ดังคำอธิบายว่า สห ภาวนตีติ สหุโน.
จิตเตน สหุโน จิตตสหุโน. อภ.สง.อ (บาลี) ๖๑/๙๗.

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เกิดพร้อม
กับจิต

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) วิญญาณัตติรูป ๒ เป็นสภาวะธรรม
ที่เกิดพร้อมกับจิต

ข. โลกียจิต ๘๑ รูป ๒๖ (เว้นวิญญาณัตติรูป ๒) เป็นสภาวะธรรม
ที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต

[๒๒] ๘. จิตตานุปริวัตติทุก

จิตตานุปริวัตติโน^{๖๖} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นไปตามจิต

โน จิตตานุปริวัตติโน ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นไปตามจิต
สัจจะ ๒ เป็นไปตามจิต

นิโรธสัจ ไม่เป็นไปตามจิต

ทุกขสัจ ที่เป็นไปตามจิตก็มี ที่ไม่เป็นไปตามจิตก็มี

เนื่องจาก

จิตตานุปริวัตติโน ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒ วิญญาณัตติรูป ๒

โน จิตตานุปริวัตติโน ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๘ รูป ๒๖ (เว้น
วิญญาณัตติรูป ๒) นิพพาน

ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน จิตตสหุทุก ทุกประการ

๖๖ จิตตานุปริวัตติ หมายถึง สภาวะที่เป็นไปคล้อยตามจิต ดังคำอธิบายว่า อนุปริวัตตนิตติ
อนุปริวัตติโน, ก็ อนุปริวัตตตนิ, จิตต, จิตตสส อนุปริวัตติโน จิตตานุปริวัตติโน, อภ.สง.อ
(บาลี) ๖๓/๙๗.

[๒๓] ๙. จิตตสังสัจจสมุฏฐานทุก

จิตตสังสัจจสมุฏฐานา ธมฺมา สภาวธรรมทีระคนกัปปจิตและ
มีจิตเป็นสมุฏฐาน

โน จิตตสังสัจจสมุฏฐานา ธมฺมา สภาวธรรมทีไม่ระคนกัปปจิต
และมีจิตเป็นสมุฏฐาน

สังจะ ๒ ระคนกัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน

นิโรธสัง ไม่ระคนกัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน

ทุกขสัง ทีระคนกัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐานกัมี ทีไม่ระคน
กัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐานกัมี

เนื่องจาก

จิตตสังสัจจสมุฏฐานา ธมฺมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒

โน จิตตสังสัจจสมุฏฐานา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๙ รูป ๒๘
นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัง เกิดประกอบกัปปโลกมูลจิต ๘,
มัคคังคเจตสิก ๘ ทีเกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็น
สภาวธรรมทีระคนกัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง เป็นสภาวธรรมทีไม่ระคนกัปปจิต
และมีจิตเป็นสมุฏฐาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทฺฐรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวธรรมทีระคนกัปปจิตและ
มีจิตเป็นสมุฏฐาน

ข. โลกียจิต ๘๑ อินทริยพัทฺฐรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมทีไม่
ระคนกัปปจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน

[๖๔] ๑๐. จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหทุก

จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหทุกโน ธมมา สภาวะธรรมที่ระคนกับจิต มีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

โน จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหทุกโน ธมมา สภาวะธรรมที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

ลัจจะ ๒ ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

นิโรธลัจ ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

ทุกขลัจ ที่ระคนกับจิตมีจิตเป็น สมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

ก็มี ที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิตก็มี

เนื่องจาก

จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหทุกโน ธมมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒

โน จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหทุกโน ธมมา ได้แก่ จิต ๘๙ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน จิตตสังสัจจสมุฏฐานทุกทุกประการ

[๖๕] ๑๑. จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติทุก

จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติโน ธมมา สภาวะธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต

โน จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติโน ธมมา สภาวะธรรมที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต

ลัจจะ ๒ ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต

นิโรธลัจ ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต

ทุกขลัจ ที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิตก็มี

ที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิตก็มี

เนื่องจาก
 จิตตสังสภูจสมภูจานานุปริวตติโน ฐมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒
 โน จิตตสังสภูจสมภูจานานุปริวตติโน ฐมา ได้แก่ จิต ๘๙
 รูป ๒๘ นิพพาน
 ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน จิตตสังสภูจสมภูจฐานทุก
 ทุกประการ

[๒๖] ๑๒. อัชฌัตติกทุก

อชฌตติกา ฐมา สภาวะธรรมที่เป็นภายใน
 พาหิรา ฐมา สภาวะธรรมที่เป็นภายนอก
 สัจจะ ๓ เป็นภายนอก
 ทุกขสัจ ที่เป็นภายในก็มี ที่เป็นภายนอกก็มี
 เนื่องจาก
 อชฌตติกา ฐมา ได้แก่ จิต ๘๙ ปสาทรูป ๕
 พาหิรา ฐมา ได้แก่ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๓ (เว้นปสาทรูป ๕)
 นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
 ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็น
 สภาวะธรรมที่เป็นภายนอก

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
 ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

- ก. โลกียจิต ๘๑ ปสาทรูป ๕ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นภายใน
- ข. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกะ) อินทริยพัทธรูป ๒๓ (เว้นปสาทรูป ๕)
 เป็นสภาวะธรรมที่เป็นภายนอก

[๒๗] ๑๓. อุปาทาทุก

อุปาทา^{๒๗} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูป

โน อุปาทา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป

ลัจจะ ๓ ไม่เป็นอุปาทายรูป

ทุกขลัจ ที่เป็นอุปาทายรูปก็มี ที่ไม่เป็นอุปาทายรูปก็มี

เนื่องจาก

อุปาทา ธมฺมา ได้แก่ อุปาทายรูป ๒๔

โน อุปาทา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ มหาภูต
รูป ๔ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยลัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคลัจ, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธลัจ เป็น
สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขลัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อุปาทายรูป ๒๔ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูป

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) มหาภูตรูป ๔ เป็น
สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป

๒๗ อุปาทา หมายถึง สภาวธรรมที่อาศัยมหาภูตรูปฝ่ายเดียว ดังคำอธิบายว่า อุปาทิยนเดว
ภูตานิ น ภูตานิ วีย อุปาทิยนตฺติ อุปาทา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๒๗/๙๗.

[๒๘] ๑๔. อุปาทินนทุก

อุปาทินนา ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นผลของกรรม

อนุปาทินนา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ได้เป็นผลของกรรม

สังฺขะ ๓ ไม่ได้เป็นผลของกรรม

ทุกขสังฺข ที่เป็นผลของกรรมก็มี ที่ไม่ได้เป็นผลของกรรมก็มี

เนื่องจาก

อุปาทินนา ธมฺมา ได้แก่ โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕
กัมมชรูป ๒๐

อนุปาทินนา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑
กิริยาจิต ๒๐ ผลจิต ๔ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕
อาหารชรูป ๑๔ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังฺข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังฺข, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังฺข เป็น
สภาวธรรมที่ไม่ได้เป็นผลของกรรม

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังฺข แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ เป็น
สภาวธรรมที่เป็นผลของกรรม

ข. อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑
(เว้นโลภะ) จิตตชรูป ๑๗ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔ เป็นสภาวธรรม
ที่ไม่ได้เป็นผลของกรรม

๑๑. อุปาทานโคจก

[๖๙] ๑. อุปาทานทุก

อุปาทานา^{๖๘} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน
โน อุปาทานา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน
สมุทฺยสัจ เป็นอุปาทาน
สัจจะ ๒ ไม่เป็นอุปาทาน
ทุกขสัจ ที่เป็นอุปาทานก็มี ที่ไม่เป็นอุปาทานก็มี
เนื่องจาก

อุปาทานา ธมฺมา ได้แก่ องค์ธรรมอุปาทาน ๒ คือ โลภะ ทิฏฐิ
โน อุปาทานา ธมฺมา ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๐ (เว้นองค์ธรรม
อุปาทาน ๒) รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ,
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน
ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

- ก. ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน
- ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๐ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็น
สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน

๖๘ อุปาทาน หมายถึง สภาวะที่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น ดังคำอธิบายว่า ภุสฺส อาทิยนตฺติ
อุปาทานา; ทพทคคาหํ คณฺหนตฺติ อตฺถเ. อภิ.สง.อ (บาลี) ๖๙/๙๗.

[๗๐] ๒. อุปาทานียทุก

อุปาทานียา ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
อนุอุปาทานียา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

สังขจะ ๒ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

สังขจะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

เนื่องจาก

อุปาทานียา ธมฺมา ได้แก่ โลภยจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อนุอุปาทานียา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน
ตั้งนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังข, โลภยจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑
อินทริยพัทฺตรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข เป็นสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์
ของอุปาทาน

มคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมคคสังข,
พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน

[๗๑] ๓. อุปาทานสัมปยุตตทุก

อุปาทานสมปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทาน

อุปาทานวิปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปยุตจากอุปาทาน

สังขจะ ๒ วิปยุตจากอุปาทาน

สังขจะ ๒ ที่สัมปยุตด้วยอุปาทานก็มี ที่ วิปยุตจากอุปาทานก็มี

เนื่องจาก

อุปาทานสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ โลกมุขจิต ๘ เจตสิก ๒๒

(เว้นโลกเจตสิกในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔)

อุปาทานวิปยุตตา ธมมา ได้แก่ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒
ศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลติกเจตสิก ๓)
และโลกเจตสิกในทิวฐิตตวิปยุตตจิต ๔ รูป ๒๘ นิพพาน
ตั้งนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังขเป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทาน

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘ แบ่ง
เป็นดังนี้

ก. เกิดประกอบกับทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่
สัมปยุตด้วยอุปาทาน

ข. เกิดประกอบกับทิวฐิตตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตจากอุปาทาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๑ (เว้นโลกะ) เป็นสภาวะธรรมที่
สัมปยุตด้วยอุปาทาน

ข. โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลติกเจตสิก ๓) อินทริยพัทธรูป ๒๘
เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทาน

[๗๒] ๔. อุปาทานอุปาทานียทุก

อุปาทานา เจว ธมมา อุปาทานียา จ สภาวะธรรมที่เป็น
อุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน

อุปาทานียา เจว ธมมา โนจ อุปาทานา สภาวะธรรมที่เป็น
อารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

สมุทฺยสัจ เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน
สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของ
อุปาทาน หรือเป็นอารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน
ทุกขสัจ ที่เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี
ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทานก็มี
เนื่องจาก

อุปาทานา เจว ธมฺมา อุปาทานิยา จ ได้แก่ อังคัรธรรม
อุปาทาน ๒ คือ โลกะ ทิฏฐิ

อุปาทานิยา เจว ธมฺมา โน จ อุปาทานา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑
เจตสิก ๕๐ (เว้นองค์ธรรมอุปาทาน ๒) รูป ๒๘

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทาน
และเป็นอารมณ์ของอุปาทาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
อุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
อารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์
ของอุปาทาน

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๐ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรม
ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

[๗๓] ๕. อุปาทานอุปาทานสัมปยุตตทุก

อุปาทานา เจว ธมฺมา อุปาทานสมฺปยุตฺตา จ สภาวธรรม
ที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน

อุปาทานสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อุปาทานา สภาวธรรม
ที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

สมุทฺยสัจ ที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทานก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน หรือสัมปยุต
ด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทานก็มี

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน
หรือสัมปยุตด้วย อุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

ทุกขสัจ ที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทานก็มี ที่สัมปยุต
ด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทานก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทาน
และสัมปยุตด้วยอุปาทาน หรือสัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็น
อุปาทานก็มี

เนื่องจาก

อุปาทานา เจว ธมฺมา อุปาทานสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ องค์ธรรม
อุปาทาน ๒ คือ โลกะ ทิฏฐิ ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

อุปาทานสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อุปาทานา ได้แก่
โลกมุลจิต ๘ เจตสิก ๒๐ (เว้นองค์ธรรมอุปาทาน ๒)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดประกอบกับโลกมุลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวธรรมที่เป็น
อุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน

ข. เกิดในทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฏฐิตเจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน

ข. โลกมุถลจิต ๘ เจตสิก ๒๐ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

ค. โทสมุถลจิต ๒ โมหมุถลจิต ๒ โลกียกุตลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลติกเจตสิก ๓) อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

[๗๔] ๖. อุปาทานวิปปยุตตอุปาทานียทุก

อุปาทานวิปปยุตตา ไช ปน ธมฺมา อุปาทานียาปิ สภาวะธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

อุปาทานวิปปยุตตา ไช ปน ธมฺมา อนุอุปาทานียาปิ สภาวะธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ลัจจะ ๒ วิปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
ลัจจะ ๒ ที่วิปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
หรือวิปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ ของอุปาทานก็มี

เนื่องจาก

อุปาทานวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา อุปาทานิยาปิ ได้แก่
โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกียกุกตลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลติกเจตสิก ๓) และโลภเจตสิก
ในทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ รูป ๒๘

อุปาทานวิปยุตตา โข ปน ธมฺมา ออนุปาทานิยาปิ ได้แก่
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทาน
และไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุต
จากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ข. เกิดในทิวฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรม
ที่วิปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน หรือ เป็น
สภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยัพพัชรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลตติกเจตสิก ๓) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

ข. โลกมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๑ (เว้นโลภะ) กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน หรือ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

๑๒. กิเลสโคจร

[๗๕] ๑. กิเลสทุก

กิเลส ๓๓ สภาวะธรรมที่เป็นกิเลส

โน กิเลส ๓๓ สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลส

สมุทฺทยสัจ เป็นกิเลส

สัจจะ ๒ ไม่เป็นกิเลส

ทุกขสัจ ที่เป็นกิเลสก็มี ที่ไม่เป็นกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลส ๓๓ ได้แก่ องค์ธรรมกิเลส ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตปปะ

โน กิเลส ๓๓ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๒ (เว้นองค์ธรรม กิเลส ๑๐) รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺทยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทรีย์พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมกิเลส ๙ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนอตตปปะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
กิเลส

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๒ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐)
อินทรีย์พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลส

[๗๖] ๒. สังกิเลสสิกทุก

สงกิเลสิกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของกิเลส

อสงกิเลสิกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

สังขจะ ๒ เป็นอารมณ์ของกิเลส

สังขจะ ๒ ไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

เนื่องจาก

สงกิเลสิกา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อสงกิเลสิกา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข, โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑
อินทรีย์พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์
ของกิเลส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของ
กิเลส

[๗๗] ๓. สัจกิลิฏฐทุก

สงกิลิฏฐจา ธมฺมา สภาวธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง
อสงกิลิฏฐจา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง
สมุทฺยสัจ ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง
สัจจะ ๒ ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง
ทุกขสัจ ที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองก็มี ที่ไม่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมองก็มี

เนื่องจาก

สงกิลิฏฐจา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗
อสงกิลิฏฐจา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมอง

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมอง

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวธรรมที่
ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้
เศร้าหมอง

[๗๘] ๔. กิเลสสัมปยุตตทุก

กิเลสสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตํด้วยกิเลส

กิเลสวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจํจากกิเลส

สมุทฺยสัจ สัมปยุตฺตํด้วยกิเลส

สัจจะ ๒ วิปฺปยุตฺตจํจากกิเลส

ทุกฺขสัจ ที่สัมปยุตฺตํด้วยกิเลสก็มี ที่วิปฺปยุตฺตจํจากกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลสสมฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ อุกฺศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

กิเลสวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖

กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมฺที่สัมปยุตฺตํด้วย
กิเลส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจํจากกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกฺขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อุกฺศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวธรรมฺที่
สัมปยุตฺตํด้วยกิเลส

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมฺที่วิปฺปยุตฺตจํจากกิเลส

[๗๙] ๕. กิเลสสังกิเลสิกทุก

กิเลสา เจว ธมฺมา สํกิเลสิกา จ สภาวธรรมที่เป็นกิเลส และเป็นอารมณ์ของกิเลส

สงฺกิเลสิกา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา สภาวธรรมที่เป็น อารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

สมุทฺยสัจ เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส หรือเป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

ทุกขสัจ ที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี ที่เป็น อารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลสา เจว ธมฺมา สํกิเลสิกา จ ได้แก่ องค์ธรรมกิเลส ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทัจจะ อหิริกะ อนินตตัปปะ

สงฺกิเลสิกา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๒ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐) รูป ๒๘

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นกิเลส และเป็นอารมณ์ของกิเลส

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวธรรมที่เป็น กิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส หรือ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมกิเลส ๙ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนัตตปปะ

ข. โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๘๒ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐) อินทริย
พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

[๘๐] ๒. กิเลสสังกิลิฐทุก

กิเลสา เจว ธมฺมา สงฺกิลิฐฺจา จ สภาวะธรรมที่เป็นกิเลส
และถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง

สงฺกิลิฐฺจา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา สภาวะธรรมที่ถูกกิเลส
ทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

สมุทฺยสัจ เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง

สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง
หรือถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

ทุกขสัจ ที่เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองก็มี ที่ถูกกิเลส
ทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและถูก
กิเลสทำให้เศร้าหมอง หรือถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลสา เจว ธมฺมา สงฺกิลิฐฺจา จ ได้แก่ องค์ธรรมกิเลส ๑๐
คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ
อนัตตปปะ

สงฺกิลิฐฺจา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา ได้แก่ อุกุศลจิต ๑๒
เจตสิก ๑๗ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐)

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังข เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลส และถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง หรือ เป็นสภาวะธรรมที่ถูกกิเลส ทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. องค์ธรรมกิเลส ๙ (เว้นโลภะ) คือ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิวิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนัตตปปะ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง

ข. อุกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๗ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐) เป็นสภาวะธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

ค. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง หรือ เป็นสภาวะธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

[๘๑] ๗. กิเลสกิเลสสัมปยุตตทุก

กิเลสา เจว ธมฺมา กิเลสสมฺปยุตฺตา จ สภาวะธรรมที่เป็นกิเลส และสัมปยุตด้วยกิเลส

กิเลสสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

สมุทฺยสังข เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลส

สังขะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลส หรือ สัมปยุตด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

ทุกขสัจ ที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลสก็มี ที่สัมปยุต
ด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและสัมปยุต
ด้วยกิเลส หรือสัมปยุตด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลสา เจว ธมฺมา กิเลสสมฺปยุตฺตา จ ได้แก่ องค์ธรรม
กิเลส ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิฉณา ถีนะ อุทัจจะ
อหิริกะ อโนตตปฺปะ

กิเลสสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒
เจตสิก ๑๗ (เว้นองค์ธรรมกิเลส ๑๐)

ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน กิเลสสังกิลิฐฐทุก ทุกประการ

[๘๒] ๘. กิเลสวิปยุตตสังกิเลสิกทุก

กิเลสวิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สํกิเลสิกาปิ สภาวธรรมที่
วิปยุตจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส

กิเลสวิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา อสํกิเลสิกาปิ สภาวธรรมที่
วิปยุตจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

สัจจะ ๒ วิปยุตจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

สมุทฺยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์
ของกิเลส หรือวิปยุตจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

ทุกขสัจ ที่วิปยุตจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี
ที่กล่าวไม่ได้ว่า วิปยุตจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส หรือ
วิปยุตจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี

เนื่องจาก

กิเลสวิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สํกิเลสิกาปิ ได้แก่ โลภีย
กุศลจิต ๑๗ โลภียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

กิเลสวิปยุตตะตา โข ปน ธมฺมา อสํกิลเลทกาปิ ได้แก่
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตตะจากกิเลส
และไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตตะจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส หรือ เป็นสภาวะธรรมที่
วิปยุตตะจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตตะจากกิเลส
แต่เป็นอารมณ์ของกิเลส

ข. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) กล่าวไม่ได้ว่า
เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตตะจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส หรือ
เป็นสภาวะธรรมที่วิปยุตตะจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

๑๓. ปิฎฐิทุก

[๘๓] ๑. ทสฺสเนนปหาตัพพทุก

ทสฺสเนน ปหาตัพพา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วย
โสดาปัตติมรรค

น ทสฺสเนน ปหาตัพพา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหาร
ด้วยโสดาปัตติมรรค

ลัจจะ ๒ ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ลัจจะ ๒ ที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่ไม่ต้อง
ประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี

เนื่องจาก

ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๒ อันโสดาปัตติมรรคต้องละแบบ
เต็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒
เจตสิก ๒๕ ที่นำไปสู่อบาย (อปายคมนิยะ) อันโสดาปัตติมรรค
ต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตานุกรปหาน)

น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔
โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ นอกจากส่วนที่ต้องประหารโดยโสดา
ปัตติมรรค (ส่วนที่ไม่นำไปสู่อบาย) และ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑
กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๐ (เว้นทิฏฐิ
วิจิกิจฉา) รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วย
โสดาปัตติมรรค

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ละแบบเต็ดขาด, เกิดใน
ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ละโดยทำให้เบาบางลง เป็นสภาวะธรรมที่ต้อง
ประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. เกิดทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่ไม่นำไปสู่อบาย เป็น สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ (เว้นโลภะ) อันโสดาปัตติมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ ที่นำไปสู่อบาย (อปายคมนิยะ) อันโสดาปัตติมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตานุรปหาน) เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. ทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) นอกจากส่วนที่ต้องประหารโดยโสดาปัตติมรรค (ส่วนที่ไม่นำไปสู่อบาย) และ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลภะ) อินทริย พัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

[๘๔] ๒. ภาวนายปหัตถัพพทุก

ภาวนาย ปหัตถัพพา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วย มรรคเบื้องบน ๓

น ภาวนาย ปหัตถัพพา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหาร ด้วยมรรคเบื้องบน ๓

สัจจะ ๒ ไม่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

สัจจะ ๒ ที่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี ที่ไม่ต้อง ประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี

เนื่องจาก

ภวานาย ปหาตพพา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสกาทาคามิมรรค ต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน), ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันอนาคามิมรรค ต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนเกี่ยวกับรูปราคะอรูปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

น ภวานาย ปหาตพพา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ นอกจากส่วนที่ต้องประหารด้วยอริยมรรค เบื้องบน ๓ (อปายคมนิยะ), ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉา สัมปยุตตจิต ๑ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกออบ ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วย มรรคเบื้องบน ๓

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกออบกับโลภมูลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสกาทาคามิมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน), เกิดในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ อันอนาคามิมรรค ต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), เกิดในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนเกี่ยวกับรูปราคะอรูปราคะ อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

ข. เกิดในทวิภูมิตวิปปยุตตจิต ๔ นอกจากส่วนที่ต้องประหารด้วยอริยมรรคเบื้องบน ๓ (อปายคมนิยะ), เกิดในทวิภูมิตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยัพพัชรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทวิภูมิตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสกาหาคามีมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตานุกรปหาน), ทวิภูมิตวิปปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อันอนาคามีมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทวิภูมิตวิปปยุตตจิต ๔ ส่วนเกี่ยวกับรูปราคะ อรูปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๐ อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) เป็นสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

ข. ทวิภูมิตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ นอกจากส่วนที่ต้องประหารด้วยอริยมรรคเบื้องบน ๓ (อปายคมนิยะ), ทวิภูมิตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ อินทริยัพพัชรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

[๘๕] ๓. ทัสสเนนปหาดัพพะเหตุกทุก

ทสฺสเนน ปหาดัพพะเหตุกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

น ทสฺสเนน ปหาดัพพะเหตุกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ลัจจะ ๒ ไม่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ลัจจะ ๒ ที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี
ที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี

เนื่องจาก

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔
วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๒ (เว้นโมหเจตสิกในวิจิกิจฉา
สัมปยุตตจิต ๑) อันโสดาปัตติมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉท
ปหาน), ทิฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ ที่นำไปสู่
อบาย (อบายคมนิยะ) อันโสดาปัตติมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง
(ตณฺุกรปหาน)

น ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิตต
วิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ นอกจากส่วนที่ต้องประหารโดยโสดา
ปัตติมรรค (ไม่นำไปสู่อบาย), อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ กุศลจิต ๒๑
วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๐ (เว้นทิฏฐิ วิจิกิจฉา) และ
โมหเจตสิกในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้อง
ประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ละแบบเด็ดขาด, เกิดใน
ทิฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ ละโดยทำให้เบาบางลง เป็นสภาวะธรรม
ที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. เกิดทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่ไม่นำไปสู่อบาย เป็น สภาวธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ (เว้นโลภะและเว้นโมหเจตสิกในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑) อันโสดาปัตติ มรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ (เว้นโลภะ) ที่นำไปสู่อบาย (อปายคมนิยะ) อันโสดาปัตติมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน) เป็น สภาวธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค

ข. ทิวฏฐิตตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ นอกจากส่วนที่ต้อง ประหารโดยโสดาปัตติมรรค (ไม่นำไปสู่อบาย), อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๔๘ (เว้นโลภะ ทิวฏฐิ วิจิกิจฉา) และโมหเจตสิกในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วย โสดาปัตติมรรค

[๘๖] ๔. ภาวนายปหาดัพพะเหตุทุก

ภาวนาย ปหาดัพพะเหตุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่มีเหตุอันต้อง ประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

น ภาวนาย ปหาดัพพะเหตุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่ใช่ มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

สัจจะ ๒ ไม่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

สัจจะ ๒ ที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี
ที่ไม่ใช่มีเหตุต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี

เนื่องจาก

ภวานาย ปหาตพพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ มุลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสกาทาคามิมรรค ต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน), ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมุลจิต ๒ เจตสิก ๒๕ อันอนาคามิมรรค ต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับรูปราคะอรุปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๑ (เว้นโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุทเฉทปหาน)

น ภวานาย ปหาตพพเหตุกา ธมฺมา ได้แก่ ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ โทสมุลจิต ๒ นอกจากส่วนที่ต้องประหารโดยอริยมรรคเบื้องบน ๓ (อปายกมนิยะ), ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉา สัมปยุตตจิต ๑ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ และโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบื้องบน ๓

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสัง เกิดประกอบกับโลกมุลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสกาทาคามิมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน), เกิดในทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ อันอนาคามิมรรค

ต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), เกิดในทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ ส่วนเกี่ยวกับรूपปราคะอรุปราคะ อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบ็องบน ๓

ข. เกิดในทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ นอกจากส่วนที่ต้องประหารด้วยอริยมรรคเบ็องบน ๓ (อปายคมนิยะ), เกิดในทิวฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบ็องบน ๓

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. ทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อย่างหยาบ (โอฬาริก) อันสภากาคามิมรรคต้องละโดยทำให้เบาบางลง (ตานุกรปหาน), ทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๔ อันอนาคามิมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน), ทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ ส่วนที่เกี่ยวกับรूपปราคะ อรุปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๒๐ (เว้นโลภะและโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) อันอรหัตตมรรคต้องละแบบเด็ดขาด (สมุทเฉทปหาน) เป็นสภาวะธรรมที่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบ็องบน ๓

ข. ทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ นอกจากส่วนที่ต้องประหารโดยอริยมรรคเบ็องบน ๓ (อปายคมนิยะ), ทิวฏฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ โลกียกุกุสลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) และโมหเจตสิกในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่มีเหตุอันต้องประหารด้วยมรรคเบ็องบน ๓

[๘๗] ๕. สวิตักกทุก

สวิตกุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่มีวิตก

อวิตกุกา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่มีวิตก

สมุทฺยสัจ มีวิตก

นิโรธสัจ ไม่มีวิตก

สัจจะ ๒ ที่มีวิตกก็มี ที่ไม่มีวิตกก็มี

เนื่องจาก

สวิตกุกา ธมฺมา ได้แก่ สวิตักกจิต ๕๕ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิตักกะ)

อวิตกุกา ธมฺมา ได้แก่ อวิตักกจิต ๖๖ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๗ และวิตักกเจตสิก ๕๕ ในสวิตักกจิต ๕๕ รูป ๒๘ นิพพาน ดังนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘ เป็นสภาวธรรมที่มีวิตก

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่มีวิตก

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในปฐมฌานจิต ๔ (เว้นวิตักกเจตสิก) เป็นสภาวธรรมที่มีวิตก

ข. เกิดในทุตติยฌานจิต ๔ ตติยฌานจิต ๔ จตุตถฌานจิต ๔ ปัญจฌานจิต ๔ และวิตักกเจตสิกในปฐมฌานจิต ๔ เป็นสภาวธรรมที่ไม่มีวิตก

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสวิตกกจิต ๔๗ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญา
วิญญาณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๓ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิตกกะ) เป็นสภาวะธรรม
ที่มีวิตก

ข. โลกียอวิตกกจิต ๓๔ คือ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ทุตติยฌานจิต ๓
ตติยฌานจิต ๓ จตุตถฌานจิต ๓ ปัญจฌานจิต ๑๕ เจตสิก ๓๗
และวิตกกเจตสิก ๔๗ ในโลกียสวิตกกจิต ๔๗ อินทริยพัทธรูป ๒๘
เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิตก

[๘๘] ๖. สวิจารณ์ทุก

สวิจารณ์ ฌมมา สภาวะธรรมที่มีวิจารณ์

อวิจารณ์ ฌมมา สภาวะธรรมที่ไม่มีวิจารณ์

สมุทสัจ มีวิจารณ์

นิโรธสัจ ไม่มีวิจารณ์

สัจจะ ๒ ที่มีวิจารณ์ก็มี ที่ไม่มีวิจารณ์ก็มี

เนื่องจาก

สวิจารณ์ ฌมมา ได้แก่ สวิจารณ์จิต ๖๖ คือ กามาวจรจิต ๔๔
(เว้นทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑
เจตสิก ๕๑ (เว้นวิจารณ์)

อวิจารณ์ ฌมมา ได้แก่ อวิจารณ์จิต ๕๕ คือ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐
ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๖
และวิจารณ์เจตสิก ๖๖ ในสวิจารณ์จิต รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุหยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘ เป็นสภาวะธรรมที่มีวิจาร์

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิจาร์

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในปฐมฌานจิต ๔ ทุตติยฌานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่มีวิจาร์

ข. เกิดในตติยฌานจิต ๔ จตุตถฌานจิต ๔ ปัญจมฌานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิจาร์

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยัพพัตถรูป ๒๘ ซึ่งเป็น ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสวิจารจิต ๕๐ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญา วิญญาณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๓ ทุตติยฌานจิต ๓ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิจาร์) เป็นสภาวะธรรมที่มีวิจาร์

ข. โลกียอวิจาร์จิต ๓๑ คือ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ ตติยฌานจิต ๓ จตุตถฌานจิต ๓ ปัญจมฌานจิต ๑๕ เจตสิก ๓๖ และวิจาร์เจตสิก ๕๐ ในโลกียสวิจารจิต ๕๐ อินทริยัพพัตถรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีวิจาร์

[๘๙] ๗. สปัตติกทุก

สปัตติกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่มีปติ

อปปัตติกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่มีปติ

นิโรธสัจ ไม่มีปิติ

สัจจะ ๓ ที่มีปิตีก็มี ที่ไม่มีปิตีก็มี

เนื่องจาก

สปปิติกา ธมฺมา ได้แก่ สปปิติกจิต ๕๑ คือ กามโสมนัสส
สหคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑
เจตสิก ๔๖ (เว้นปิติ)

อปปิติกา ธมฺมา ได้แก่ อปปิติกจิต ๗๐ คือ โทสมูลจิต ๒
กายวิญญูญาณ ๒ จตตถฌานจิต ๑๑ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เจตสิก ๕๑
(เว้นปิติ) และปิติเจตสิก ๕๑ ในปิติสหคตจิต ๕๑ รูป ๒๘ นิพพาน
ตั้งนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีปิติ
โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุททยสัจ เกิดประกอบกับโลกมูลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในโลกโสมนัสสหคตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่มีปิติ
ข. เกิดในโลกอุเบกขาสหคตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีปิติ
มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในปฐมฌานจิต ๔ ทุตติยฌานจิต ๔ ตติยฌานจิต ๔
เป็นสภาวะธรรมที่มีปิติ

ข. เกิดในจตตถฌานจิต ๔ ปัญจมฌานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรม
ที่ไม่มีปิติ

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสัปปัตติกจิต ๒๗ คือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘
ปฐมฌานจิต ๓ ทุตติยฌานจิต ๓ ตติยฌานจิต ๓ เจตสิก ๔๕ (เว้น
โลภะและปีติ) เป็นสภาวะธรรมที่มีปีติ

ข. โลกียอัปปัตติกจิต ๕๔ คือ โทสมูลจิต ๒ กายวิญญาน ๒
จตุตถฌานจิต ๓ อุเบกขาสหคตจิต ๔๗ เจตสิก ๕๐ (เว้นโลภะและปีติ)
และปีติเจตสิก ๒๗ ในโลกียปีติสหคตจิต ๒๗ อินทริยพัทธรูป ๒๘
เป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีปีติ

[๙๐] ๘. ปีติสหคตทุก

ปีติสหคตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่สหคตด้วยปีติ

น ปีติสหคตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่สหคตด้วยปีติ

นิโรธสัจ ไม่สหคตด้วยปีติ

สัจจะ ๓ ที่สหคตด้วยปีติก็มี ที่ไม่สหคตด้วยปีติก็มี

เนื่องจาก

ปีติสหคตา ธมฺมา ได้แก่ สัปปัตติกจิต ๕๑ คือ กามโสมนัส
สหคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑
เจตสิกที่ประกอบ ๔๖ (เว้นปีติ)

น ปีติสหคตา ธมฺมา ได้แก่ อัปปัตติกจิต ๗๐ คือ โทสมูลจิต
๒ กายวิญญานจิต ๒ จตุตถฌานจิต ๑๑ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕
เจตสิก ๕๑ (เว้นปีติ) และปีติเจตสิก ๕๑ ในปีติสหคตจิต ๕๑ รูป ๒๘
นิพพาน

ดังนั้น จึงมีคำอธิบายเหมือนใน สัปปัตติกทุก ทุกประการ

[๙๑] ๙. สุขสหคตทุก

สุขสหคตา ฌมฺมา สภาวธรรมที่สหคตด้วยสุข

น สุขสหคตา ฌมฺมา สภาวธรรมที่ไม่สหคตด้วยสุข

นิโรธสัจ ไม่สหคตด้วยสุข

สัจจะ ๓ ที่สหคตด้วยสุขก็มี ที่ไม่สหคตด้วยสุขก็มี

เนื่องจาก

สุขสหคตา ฌมฺมา ได้แก่ สุขสหคตจิต ๖๓ เจตสิก ๔๖
(เว้นเวทนา)

น สุขสหคตา ฌมฺมา ได้แก่ ทุกขสหคตจิต ๓ อุเบกขา
สหคตจิต ๕๕ เจตสิก ๕๑ (เว้นปีติ) และสุขเวทนาเจตสิก ๖๓ ใน
สุขสหคตจิต ๖๓ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่สหคต
ด้วยสุข

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลภมูลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในโลกโสมนัสสหคตจิต ๔ เป็นสภาวธรรมที่สหคต
ด้วยสุข

ข. เกิดในโลกอุเบกขาสหคตจิต ๔ เป็นสภาวธรรมที่ไม่สหคต
ด้วยสุข

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในปฐมฌานจิต ๔ ทุตติยฌานจิต ๔ ตติยฌานจิต ๔
จตุตถฌานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่สหระคตด้วยสุข

ข. เกิดในปัญจฌานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคตด้วยสุข
ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัง แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียสุขสหคตจิต ๓๑ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะและเวทนา)
เป็นสภาวะธรรมที่สหระคตด้วยสุข

ข. ทุกขสหคตจิต ๓ โลกียอุปกฆาสหคตจิต ๔๗ เจตสิก ๕๐
(เว้นโลภะและปีติ) และสุขเวทนาเจตสิก ๓๑ ในโลกียสุขสหคตจิต ๓๑
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคตด้วยสุข

[๙๒] ๑๐. อุปกฆาสหคตทุก

อุปกฆาสหคตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่สหระคตด้วยอุเบกขา

น อุปกฆาสหคตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่สหระคตด้วยอุเบกขา
นิโรธสัง ไม่สหระคตด้วยอุเบกขา

สังจะ ๓ ที่สหระคตด้วยอุเบกขาก็มี ที่ไม่สหระคตด้วยอุเบกขาก็มี
เนื่องจาก

อุปกฆาสหคตา ธมฺมา ได้แก่ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เจตสิก ๔๖
(เว้นเวทนา)

น อุปกฆาสหคตา ธมฺมา ได้แก่ สุขสหคตจิต ๖๓ ทุกขสห
คตจิต ๓ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิจิกิจฉา) และอุเบกขาเวทนาเจตสิก ๕๕
ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคต
ด้วยสุข

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เกิดประกอบกับโลกมุลจิต ๘
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในโลกอุเบกขาสหคตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่สหระคต
ด้วยอุเบกขา

ข. เกิดในโลกโสมนัสสหคตจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคต
ด้วยอุเบกขา

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ
แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในปัญจมถานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่สหระคตด้วย
อุเบกขา

ข. เกิดในปฐมมถานจิต ๔ ทุตถิมถานจิต ๔ ตตถิมถานจิต ๔
จตุตถมถานจิต ๔ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคตด้วยอุเบกขา

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. โลกียอุเบกขาสหคตจิต ๔๗ เจตสิก ๔๕ (เว้นโลภะและ
เวทนา) เป็นสภาวะธรรมที่สหระคตด้วยอุเบกขา

ข. โลกียสุขสหคตจิต ๓๑ ทุกขสหคตจิต ๓ เจตสิก ๕๐
(เว้นโลภะและวิจิกิจฉณา) และอุเบกขเจตสิก ๔๗ ในโลกียอุเบกขา
สหคตจิต ๔๗ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่สหระคต
ด้วยอุเบกขา

[๙๓] ๑๑. กามาวจรทุก

กามาวจร^{๖๙} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นกามาวจร
น กามาวจร ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจร

สมุทฺยสัจ เป็นกามาวจร

สัจจะ ๒ ไม่เป็นกามาวจร

ทุกขสัจ ที่เป็นกามาวจรก็มี ที่ไม่เป็นกามาวจรก็มี

เนื่องจาก

กามาวจร ธมฺมา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

น กามาวจร ธมฺมา ได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘

เจตสิก ๓๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัจ เป็นสภาวธรรมที่เป็นกามาวจร

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ

ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจร

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘
เป็นสภาวธรรมที่เป็นกามาวจร

ข. มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็น
กามาวจร

๖๙ กามาวจร หมายถึง สภาวะที่เป็นไปในกามภูมิ ดังคำอธิบายว่า กามะ อวจรนตฺติ
กามาวจร. อภ.สง.อ (บาลี) ๙๔/๙๗.

[๙๔] ๑๒. รูปาวจรทุก

รูปาวจร^{๗๐} ธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร
น รูปาวจร ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร

สังฺจะ ๓ ไม่เป็นรูปาวจร

ทุกขสังฺจ ที่เป็นรูปาวจรมี ที่ไม่เป็นรูปาวจรมี

เนื่องจาก

รูปาวจร ธมฺมา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕

น รูปาวจร ธมฺมา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ อรูปาวจรจิต ๑๒

โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ตั้งนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังฺจ เป็นกามาวจรธรรม, พระนิพพาน
ซึ่งเป็นนิโรธสังฺจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔
ซึ่งเป็นมัคคสังฺจ เป็นโลกุตตรธรรม เหล่านี้ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็น
รูปาวจร

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังฺจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ เป็นสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร

ข. กามาวจรจิต ๕๔ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ)

อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร

๗๐ รูปาวจร หมายถึง สภาวะที่เป็นไปในรูปภูมิ ดังคำอธิบายว่า รูป อวจรนตีติ รูปาวจรฯ.
อภิ.สง.อ (บาลี) ๙๔/๙๗.

[๙๕] ๑๓. อรูปาวจรทุก

อรูปาวจร^{๑๑} ฌมฺมา สภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร
น อรูปาวจร ฌมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร
สังฺจะ ๓ ไม่เป็นอรูปาวจร
ทุกขสังฺจ ที่เป็นอรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นอรูปาวจรก็มี
เนื่องจาก

อรูปาวจร ฌมฺมา ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐
น อรูปาวจร ฌมฺมา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน
ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสังฺจ เป็นกามาวจรธรรม, พระนิพพาน
ซึ่งเป็นนิโรธสังฺจ และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔
ซึ่งเป็นมัคคสังฺจ เป็นโลกุตตรธรรม เหล่านี้ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็น
อรูปาวจร

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสังฺจ แบ่งเป็นดังนี้

- ก. อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐ เป็นสภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร
- ข. กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ)
อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร

๑๑ อรูปาวจร หมายถึง สภาวะที่เป็นไปในอรูปภูมิ ดังคำอธิบายว่า อรูป อวจรนตติ
อรูปาวจร. อภ.สง.อ (บาลี) ๙๕/๙๗.

[๙๖] ๑๔. ปริยาปนทุก

ปริยาปนนา^{๗๒} ธมฺมา สภาวะธรรมที่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

อปริยาปนนา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

สังจะ ๒ นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

สังจะ ๒ ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

เนื่องจาก

ปริยาปนนา ธมฺมา ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

อปริยาปนนา ธมฺมา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

นิพพาน

ตั้งนั้น

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทฺยสัง, โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริย
พัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสัง เป็นสภาวะธรรมที่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัง และ มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิด
ประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัง เป็นสภาวะธรรมที่ไม่นับเนื่อง
ในวิภูฏทุกซ์

[๙๗] ๑๕. นียยานิกทุก

นียยานิกา^{๗๓} ธมฺมา สภาวะธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกซ์

อนียยานิกา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจาก

วิภูฏทุกซ์

๗๒ ปริยาปนน หมายถึง สภาวะที่นับเนื่องเข้าภายในวิภูฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ ดังคำอธิบาย
ว่า เตภูมกวมฺภู ปริยาปนนา อนโตคราติ ปริยาปนนา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๙๖/๙๗.

๗๓ นียยานิก หมายถึง สภาวะที่ตัดมูลของวิภูฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วนำออกจาก
วิภูฏะ ดังคำอธิบายว่า วิภูฏมุลฺลํ ฉินฺทนฺตา นิพพานํ อารมฺมณํ กตฺวา วิภูฏโต นียยนฺตฺติ
นียยานิกา. อภิ.สง.อ (บาลี) ๙๗/๙๘.

มัคคสังข์ เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์
สังข์จะ ๓ ไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์
เนื่องจาก

นียยานิกา ธมฺมา ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๖

อนียยานิกา ธมฺมา ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ ผลจิต ๔ เจตสิก ๕๒

รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข์
เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข์,
โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข์, พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข์ เป็นสภาวะ
ธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์

[๙๘] ๑๖. นียตทุก

นียตา^{๗๔} ธมฺมา สภาวะธรรมที่ให้ผลแน่นอน

อนียตา ธมฺมา สภาวะธรรมที่ไม่แน่นอน

มัคคสังข์ ให้ผลแน่นอน

นิโรธสังข์ ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น

สังข์จะ ๒ ที่ให้ผลแน่นอนก็มี ที่ให้ผลไม่แน่นอนก็มี

เนื่องจาก

๗๔ นียต หมายถึง สภาวะที่ให้ผลแน่นอนในลำดับต่อจากจุดหรือต่อจากตน ดังคำอธิบายว่า
จุดติยา วา อตตโน วา ปวตติยา อนนฺตรํ ผลทาเน นียตตตา นียตา. อภ.สง.อ (บาลี)
๙๘/๙๘.

นียตา ธมฺมา ได้แก่ ขวณะดวงที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม เจตสิก ๒๑, ขวณะดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ เจตสิก ๒๒, มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๖

อนียตา ธมฺมา ได้แก่ อุกุศลจิต ๑๒ (เว้นขวณะจิตที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม และขวณะจิตดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕) โลภิกุศลจิต ๑๗ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสังข เป็นสภาวะธรรมที่ให้ผลแน่นอน

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสังข เป็นสภาวะธรรมที่ไม่แน่นอน

โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสังข เกิดในโลภมูลจิต ๘ แบ่งเป็นดังนี้

ก. เกิดในขวณะที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม เป็นสภาวะธรรมที่ให้ผลแน่นอน

ข. เกิดในโลภมูลจิต ๘ (เว้นขวณะจิตที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม) เป็นสภาวะธรรมที่ไม่แน่นอน ส่วน โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นทุกขสังข แบ่งเป็นดังนี้

ก. ขวณะดวงที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม เจตสิก ๒๐, ขวณะดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕ เจตสิก ๒๒ เป็นสภาวะธรรมที่ให้ผลแน่นอน

ข. อุกุศลจิต ๑๒ (เว้นขวณะจิตที่ ๗ ของทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นนียตมิจฉาทิวฐิตกรรม และขวณะจิตดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอนันตริยกรรม ๕) โลภิกุศลจิต ๑๗ โลภียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่แน่นอน

[๙๙] ๑๗. สอตุตตรทุก

สอตุตตรธา ธมฺมา สภาวธรรมทึมึธรรมอึนยึงกัว่า

อนุตุตตรธา ธมฺมา สภาวธรรมทึมึธรรมอึนยึงกัว่า

ลัจจะ ๒ มึธรรมอึนยึงกัว่า

ลัจจะ ๒ มึมึธรรมอึนยึงกัว่า

นึองจาก

สอตุตตรธา ธมฺมา ไดัแกั โลกึยจึต ๘๑ เจตลึก ๕๒ รูป ๒๘

อนุตุตตรธา ธมฺมา ไดัแกั โลกุตตรจึต ๘ เจตลึก ๓๖ นึพพาน

ดึงนััน

โลกึยจึต ๘๑ เจตลึก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘, โลกเจตลึก
ซึงนึเป็นสมุทฺยสัจ นึเป็นสภาวธรรมทึมึธรรมอึนยึงกัว่า

พระนึพพาน ซึงนึเป็นนึโรธสัจ, มัคคังคเจตลึก ๘ ทึเกิดประกอบ
นึนมัคคจึต ๔ ซึงนึเป็นมัคคสัจ นึเป็นสภาวธรรมทึมึธรรมอึนยึงกัว่า

[๑๐๐] ๑๘. สรณทุก

สรณา^{๗๕} ธมฺมา สภาวธรรมทึนึเป็นเหตุใให้สัตว์ร็องใให้

อรณา ธมฺมา สภาวธรรมทึนึนึเป็นเหตุใให้สัตว์ร็องใให้

สมุทฺยสัจ นึเป็นเหตุใให้สัตว์ร็องใให้

ลัจจะ ๒ นึนึเป็นเหตุใให้สัตว์ร็องใให้

๗๕ สรณ หมายถึง สภาวะที่นึไปพรัอมกับกึเลสมีราคะนึนึตนึทึนึเป็นเหตุแห่งการร็องใให้
ครำครวญของสัตว์ทึงหลาย ดัวยสามารถการประกอบร็วมกัันและความมึฐานเด็ยวกันกับ
ธรรมทึต้องละ ดึงคำอธิบายว่า รณนตี เอเตทึตี รณา; เยทึ อกึภูตา สตตา นานนปกาเรน
กนทนตี ปรีเทวนตี เตสั ราคาทึนึ เอตั อธิวจัน. สมปโยควเสน ปทานกฏจตวาวเสน จ สห
รณทึตี สรณา. อกึ.สง.อ (บาลี) ๑๐๐/๙๘.

ทุกขสัจ ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์
ร้องไห้ก็มี

เนื่องจาก

สธนา ธมฺมา ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อรธนา ธมฺมา ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ดังนั้น

โลกเจตสิก ซึ่งเป็นสมุทยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้
สัตว์ร้องไห้

พระนิพพาน ซึ่งเป็นนิโรธสัจ, มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดประกอบ
ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นมัคคสัจ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้
สัตว์ร้องไห้

ส่วน โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็น
ทุกขสัจ แบ่งเป็นดังนี้

ก. อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็นสภาวะธรรมที่เป็น
เหตุให้สัตว์ร้องไห้

ข. โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐
เจตสิก ๓๘ อินทริยพัทธรูป ๒๘ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์
ร้องไห้

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๓.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **มาติกาโชติกะ ธัมมสังคณี สรุบัติถนิสสยะ**. กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๑.

ผู้ที่สนใจหนังสือและคำบรรยายของ ดร.สุกัร ทุมทอง สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน www.ajsupee.com และสามารถติดต่อได้ ดังนี้

(๑) ขอรับได้ฟรี ผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ จากเว็บไซต์ ajsupee.com ขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ mp3 ครั้งละ ๘ แผ่น โดยการเลือกหนังสือ หรือ ซีดี ที่ต้องการ ผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ ยืนยัน และ กรอกชื่อที่อยู่ผู้รับ ในระบบสามารถตรวจสอบสถานะการส่งได้

(๒) ขอรับได้ฟรีทางไปรษณีย์ ขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ mp3 ครั้งละ ๘ แผ่น ส่งชื่อ ที่อยู่ของผู้รับ, ชื่อหนังสือ, mp3, DVD ที่ต้องการไปที่ suriyan2t@gmail.com หรือ ทาง Line ID : [ajsupee.com](https://www.ajsupee.com) ติดต่อสอบถามรายละเอียด คุณสุริยัน โทร. ๐๘๐-๕๕๓-๕๕๕๓

(๓) ติดต่อขอรับที่ชมรมจริยธรรม ตึกประสาทวิทยาชั้น ๒ โรงพยาบาลศรีธัญญา อ.เมือง จ.นนทบุรี โทร. ๐๒-๙๖๘-๙๙๕๔ ติดต่อคุณสุคนธ์

(๔) ติดต่อขอรายละเอียดได้จาก ชมรมกัลยาณธรรม <http://www.kanlayanatam.com>

ประวัติ

ดร.สุกัร คุมทอง

วันเดือนปีเกิด

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๕

บ้านหนองฮะ ต.หนองฮะ อ.สำโรงทาบ จ.สุรินทร์

การศึกษา

- ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต สาขา วิศวกรรมไฟฟ้า มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- เปรียญธรรม ๔ ประโยค
- ประกาศนียบัตรบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง

งานปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๕)

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิวิทยาลัยสงฆ์ มจร. วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรปริญญาโทและปริญญาเอก หลักสูตรบาลีพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม
- วิปัสสนาจารย์ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
- สอนปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
- บรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
- เผยแผ่ธรรมทางสื่อต่าง ๆ ดังนี้
เว็บไซต์ www.ajsupee.com
เฟซบุ๊ก www.facebook.com/Ajsupee
ยูทูบ www.youtube.com/user/ajsupee

รายชื่อผู้ร่วมบริจาค

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	จำนวนเงิน	ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	จำนวนเงิน
๑	กลุ่มบ้านพุทธธรรมสวนหลวง ๑๐๑	๑๐,๐๐๐	๒๖	คุณสุจินตนา พุกกะเวส	๑,๐๐๐
๒	คุณกรองแก้ว จิระกาล	๒,๐๐๐	๒๗	คุณโกศลส์ ลำซ่า	๒,๐๐๐
๓	คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ อยู่ธยา	๕,๐๐๐	๒๘	คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์	๒๐,๐๐๐
๔	คุณสายสัมพันธ์ สุวรรณประทีป	๒,๐๐๐	๒๙	พญ.สิริพร เนาวรัตน์ภาส	๒,๐๐๐
๕	คุณรัชนิวรรณ อุทัยศรี	๑๐,๐๐๐	๓๐	คุณชัยญวาทก์ พงศ์ขยกร	๑,๐๐๐
๖	คุณสุรีย์ อัตนญาณดิรัตน์	๓,๐๐๐	๓๑	คุณสันติ คณธรมย์	๑,๐๐๐
๗	คุณณัฐธินีย์ บุญเกียรติ	๒,๐๐๐	๓๒	คุณอรรณพล บูรณตรีเวทย์	๒,๐๐๐
๘	คุณอัจฉริยา เกตุทัต	๑,๐๐๐	๓๓	คุณสิริพร เจนสุขทรัพย์	๒,๐๐๐
๙	พล.ร.ต.จตุพร-ทญ.โบว์ พุกกะเวส	๔,๐๐๐	๓๔	คุณนวลฉวี สุวรรณสวัสดิ์	๒,๐๐๐
๑๐	คุณหิทธาณี สุรชาติธำรงรัตน์	๑,๐๐๐	๓๕	คุณอัศณีย์	๑,๐๐๐
๑๑	คุณวันทนา พันธุ์พามิษฐ์	๔,๐๐๑.๑๑	๓๖	คุณระพีสันต์	๒,๐๐๐
๑๒	คุณนันทลี จารุรัตน์	๕,๐๐๐	๓๗	คุณณัฐวรา เมฆวัน	๒,๐๐๐
๑๓	พญ.วาสุณี เดียวตรานนท์	๔,๐๐๐	๓๘	คุณนพวรรณ	๑,๐๐๐
๑๔	คุณพรศรี หลงไพบูลย์	๕,๐๐๐	๓๙	คุณเปี่ยมสุข ส่องโลก	๑,๐๐๐
๑๕	แม่ชีผาณิตชา ณ ลำปาง	๑,๐๐๐	๔๐	คุณจิตรา คุณสุนทร ปราชญ์นิวัฒน์ และครอบครัว	๒,๐๐๐
๑๖	คุณบุษกร สิงคาลวงมิช	๒,๐๐๐	๔๑	คุณจันทร์จรี โชติติลล	๒,๐๐๐
๑๗	คุณพรทิพย์ ธนะโสภณ	๑,๐๐๐	๔๒	คุณเมทิกา โยฮันซอน และครอบครัว	๑,๐๐๐
๑๘	คุณพรรณทิไล สุพรรณโรจน์	๒,๐๐๐	๔๓	คุณยรรยง รินทรานูรักษ์	๒,๐๐๐
๑๙	คุณหญิงวิจิตรรา บุณนาค	๑,๐๐๐	๔๔	คุณปิยะมาศ สมประเสริฐสุข	๑,๐๐๐
๒๐	คุณอัญชลี จันทร์คง	๑,๐๐๐	๔๕	ทญ.กมลภัทร จรรยาประเสริฐ	๑,๐๐๐
๒๑	คุณรัชนิย์ จอห์น เลสเตอร์	๑,๐๐๐	๔๖	ดร.วิไล เทียนรุ่งโรจน์ หนูนกักตี	๑,๐๐๐
๒๒	คุณพรทิพย์ สุริยสัจย์	๒,๐๐๐	๔๗	อุทิศให้คุณพ่ออุ้งฮ้าง แซ่ตั้ง และคุณแม่จินตนา จินดาโรจนกุล	๒๐,๐๐๐
๒๓	คุณเกษสิรินทร์ ธนันทปัทมณ	๒,๐๐๐			
๒๔	คุณดวงใจ ตั้งสง่า	๒,๐๐๐			
๒๕	คุณอนุชิตา คงสาย	๑,๐๐๐			
ยอดรวม					๑๔๔,๐๐๑.๑๑

เรื่องอริยสัจนี้
เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างสูงสุด
สำหรับผู้เกิดมาเป็นมนุษย์
เมื่อมีโอกาสได้พบกับพระธรรมคำสอน
จึงไม่ควรพลาดโอกาสไป
เป็นคำสอนที่เป็นจุดเริ่มต้น
ในการปฏิบัติตามหลักพรหมจรรย์
เป็นไปเพื่อความสงบระงับจากกิเลสทั้งปวง
และเป็นไปเพื่อพระนิพพาน

ISBN 978-616-593-229-5

9 786165 932295